

МИКОЛАЇВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

Кузьома Віталій Вікторович

УДК 631.11(477.73):332.34

**ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ НА ОСНОВІ
ІНТЕНСИФІКАЦІЇ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ**

08.00.04 – економіка та управління підприємствами
(економіка сільського господарства і АПК)

ДИСЕРТАЦІЯ

на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Науковий керівник – **Червен Іван Іванович**
доктор економічних наук,
професор

МИКОЛАЇВ – 2011

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичні та методичні основи економічного зростання на базі інтенсифікації землекористування в аграрному секторі АПК	11
1.1 Сутність, основні фактори і значення економічного зростання та інтенсифікації виробництва	11
1.2. Особливості і проблеми інтенсифікації використання земельних угідь	23
1.3. Методичні підходи до оцінки розвитку інтенсифікації землекористування	31
Висновки до розділу 1	40
РОЗДІЛ 2. Розвиток аграрних підприємств та інтенсифікації їх землекористування	42
2.1. Ретроспектива та сучасний стан розвитку аграрних підприємств	42
2.2. Аналіз факторних показників розвитку інтенсифікації землекористування	57
2.3. Оцінка результативності розвитку інтенсифікації використання земельних угідь	70
Висновки до розділу 2	79
РОЗДІЛ 3. Основні напрями послідовного економічного зростання діяльності сільськогосподарських підприємств на основі інтенсивного землекористування	82
3.1 Удосконалення спеціалізації, оптимізація розмірів підприємств та подальший розвиток агропромислової інтеграції і кооперації	82
3.2. Зміцнення та підвищення ефективності використання виробничого потенціалу підприємств	104
3.3. Покращення організації реалізації виробленої продукції та удосконалення економічних механізмів землекористування	130
3.4. Здійснення економічно обґрунтованої грошової оцінки земельних угідь сільськогосподарських підприємств	148
Висновки до розділу 3	162
ВИСНОВКИ	166
ДОДАТКИ	170
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	210

ВСТУП

Актуальність теми. У сучасних умовах у зв'язку зі зниженням рівнів забезпеченості та ефективності використання виробничого потенціалу все більш гострою стає проблема інтенсифікації діяльності сільськогосподарських підприємств, вирішення якої забезпечить досягнення їх економічного зростання. Саме останнє формує відповідні основи соціально-економічного прогресу суспільства, сприяє збільшенню національного багатства та покращенню добробуту кожної людини, полегшує розвиток суспільства в умовах обмеженості ресурсів.

Світова практика доводить, що ефективний розвиток сільського господарства можливий лише на основі його інтенсифікації, яка має базуватися на інноваційних засадах і активному впровадженні науково-технічного прогресу.

По проблемам забезпечення економічного зростання, інтенсифікації виробництва та її ефективного розвитку у сільському господарстві в умовах ринкової економіки проводили дослідження такі вчені: М.Д.Агаларханов, В.Я.Амбросов, В.Г.Андрійчук, І.М.Буздалов, А.Гальчинський, В.М.Геєць, М.А.Голік, В.Г.Десятов, В.П.Єфимов, В.Д.Камаєв, В.В.Лагодієнко, О.В.Лазарева, Я.Б.Лапкес, В.П.Логінов, І.І.Лукінов, М.Й.Малік, В.Я.Месель-Веселяк, О.М.Онищенко, Б.Й.Пасхавер, Н.Переверзієв, Д.К.Прейчер, І.Н.Романенко, П.Т.Саблук, А.І.Сокол, Л.С.Тарасевич, К.Г.Телешко, М.М.Федоров, І.І.Червен, Л.А.Шепотько, В.В.Юрчишин та ін. Проте слід вказати, що незважаючи на досить велику кількість наукових праць низка питань, пов'язаних із вказаною проблемою, залишається не до кінця вивченою і потребує подальшої поглибленої розробки.

Теоретична і практична значимість та недостатня наукова розробленість питань, що пов'язані із забезпеченням економічного зростання діяльності сільськогосподарських підприємств на основі інтенсифікації

землекористування в нинішніх умовах, зумовили вибір теми даного дисертаційного дослідження, визначили її мету та основні завдання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано у відповідності з планом науково-дослідної роботи Миколаївського державного аграрного університету за темою «Організаційно-економічні засади забезпечення економічного зростання в АПК» (№ДР 0106U009689).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є розробка науково обґрунтованих засад та практичних рекомендацій щодо забезпечення економічного зростання діяльності сільськогосподарських підприємств на основі інтенсифікації землекористування. Для досягнення поставленої мети в роботі ставилися та вирішувалися наступні завдання:

- дослідити сутність, основні фактори і значення економічного зростання та інтенсифікації виробництва;
- визначити особливості і проблеми інтенсифікації використання земельних угідь;
- розглянути та поглибити існуючі методичні підходи до оцінки розвитку інтенсифікації землекористування;
- проаналізувати ретроспективу та сучасний стан розвитку аграрних підприємств;
- провести аналіз факторних показників розвитку інтенсифікації землекористування;
- здійснити оцінку результативності розвитку інтенсифікації використання земельних угідь;
- обґрунтувати напрями удосконалення спеціалізації, оптимізації розмірів підприємств та подальшого розвитку агропромислової інтеграції і кооперації;
- визначити дієві заходи щодо зміцнення та підвищення ефективності використання виробничого потенціалу підприємств;
- запропонувати напрями покращення організації реалізації виробленої продукції та удосконалення економічних механізмів землекористування;

– висвітлити існуючі підходи до грошової оцінки земель і визначити основні напрямки її удосконалення.

Об'єктом дослідження є процеси організації забезпечення економічного зростання діяльності сільськогосподарських підприємств на основі інтенсифікації землекористування.

Предметом дослідження є теоретичні і методичні аспекти, пов'язані із забезпеченням економічного зростання діяльності сільськогосподарських підприємств на основі інтенсифікації землекористування.

Методи дослідження. Теоретична і методологічна основи дослідження базуються на використанні сучасних положень економічної теорії, наукових концепцій та теоретичних розробок вітчизняних і зарубіжних вчених з питань забезпечення економічного зростання в діяльності сільськогосподарських підприємств на основі інтенсифікації землекористування. У процесі дослідження були застосовані наступні методи: діалектичний (при узагальненні теоретичних і методичних засад, пов'язаних із дослідженням сутності, основних факторів і значення економічного зростання та інтенсифікації виробництва); монографічний та системного аналізу (при вивченні теоретичних основ досліджуваних проблем, вітчизняного та зарубіжного досвіду, аналізі існуючих підходів щодо грошової оцінки землі); кореляційно-регресивний (для виявлення впливу величини виробничих витрат на розміри прибутку з 1га сільгоспугідь); економіко-математичного моделювання (для мінімізації виробничих витрат, оптимізації структури посівних площ і обсягів виробництва, переробки зерна та соняшнику в конкретному підприємстві); статистичних групувань (за розмірами виробничих витрат на 1га, площ сільськогосподарських угідь в цілому, зернових і соняшнику, за частками зерна і насіння соняшнику у грошовій виручці від рослинництва і тваринництва в цілому – з метою визначення їх впливів на показники ефективності діяльності аграрних підприємств); аналітичний і графічний (при дослідженні ретроспективи та сучасного стану розвитку аграрних підприємств, аналізі факторних і результативних показників розвитку інтенсифікації

землекористування); індексний (при вивченні обсягів валової продукції сільського господарства, її виходу в розрахунку на 1га та 1 грн грошової оцінки сільськогосподарських угідь, розмірів виробничих витрат на 1га і 1ц основних видів сільськогосподарської продукції).

Інформаційною базою для проведення дисертаційного дослідження слугували: офіційні нормативно-правові акти законодавчого та адміністративного регулювання соціальних і економічних процесів в аграрній сфері, методичні матеріали Міністерства аграрної політики та продовольства України, Державного комітету України із земельних ресурсів, Державного комітету із статистики України, Головних управлінь статистики та Держкомзему у Миколаївській області, дані річної фінансової, статистичної звітності та вибіркового обстеження сільськогосподарських підприємств, матеріали наукових конференцій і публікації вітчизняних і зарубіжних вчених-економістів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в наступному:

вперше:

– обґрунтовано доцільність поділу узагальнюючих показників, які характеризують інтенсифікацію виробництва, на три групи: 1) ті, що характеризують рівень інтенсивності; 2) ті, які відображають ефективність інтенсифікації; 3) ті, що поєднують в єдине ціле і фактори інтенсифікації, і рівень її ефективності;

– в єдину систему поєднані наступні три групи факторів, що сприяють підвищенню ефективності використання сільськогосподарських земель: *інтенсифікації* (застосування науково обґрунтованих доз добрив, біостимуляторів, меліорації, новітньої техніки та інноваційних технологій, високоефективних сортів сільськогосподарських культур та ін.), *екологічного оздоровлення* (гіпсування та вапнування ґрунтів, протиерозійну систему їх охорони, консервація малопродуктивних земель, впровадження ресурсозберігаючих технологій); *управління процесами сільськогосподарського землекористування* (удосконалення нормативно-законодавчого забезпечення,

впровадження автоматизованих систем Державного земельного кадастру та управління якістю ґрунтів, паспортизація сільгоспземель, екологічний моніторинг та агроекологічна паспортизація та ін.);

удосконалено:

– методичні підходи до здійснення економічно обґрунтованої грошової оцінки земельних угідь сільськогосподарських підприємств: *нормативний метод* (який передбачає враховувати не лише урожайність сільськогосподарських культур, а й розміри витрат, використовуючи при цьому єдиний інфляційний коректор; грошову оцінку проводити з урахуванням меліоративного та культуртехнічного стану) та *експертний метод* (при якому очікуваний дохід розраховувати, застосовуючи по провідних для даного цінового регіону видах аграрної продукції прогностні середньозважені ціни реалізації, а по інших — шляхом попереднього їх перерахування в умовне зерно);

– сутність понять економічного зростання, яке не слід обмежувати лише збільшенням доходів суб'єктів господарювання, оскільки воно має призводити й до покращення соціальних умов та інтенсифікації виробництва, що являє собою процес, в основі якого лежить зростання вкладень коштів та уречевленої праці на одиницю земельної площі з метою одержання з неї більших обсягів високоякісної і дешевої продукції;

– перелік факторів економічного зростання та інтенсифікації аграрного виробництва (перше включає всі виробничі і соціальні умови розвитку підприємства, а також основні складові державного регулювання, а другий — застосування прогресивної техніки, передових технологій і кращих засобів хімізації, продумане здійснення меліоративних операцій, вибір економічно обґрунтованих напрямків спеціалізації, концентрації та кооперації виробництва, агропромислової інтеграції, раціональну організацію виробництва, підбір висококваліфікованих кадрів, ефективне їх використання та удосконалення управління, забезпечення сільгосппрацівникам належних соціальних умов та ін.);

– основні напрямки забезпечення економічного зростання в діяльності сільськогосподарських підприємств на основі інтенсивного землекористування (удосконалення спеціалізації, оптимізація їх розмірів, розвиток агропромислової інтеграції та поглиблення кооперування, зміцнення та підвищення ефективності використання виробничого потенціалу, удосконалення економічних механізмів землекористування);

набули подальшого розвитку:

– необхідність застосування для оцінки інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, в тому числі — і використання земельних угідь як натуральних, так і вартісних показників (перевагу пропонується надавати першим, оскільки на їх величини в меншій мірі впливають ринкові умови та інфляційні процеси);

– заходи державного регулювання земельних відносин, до яких віднесено: звільнення землекористувачів від сплати податку на земельні ділянки, на яких здійснюється рекультивация або сільськогосподарське освоєння; запровадження низки юридичних і економічних санкцій за погіршення якості земель; здійснення бюджетного фінансування робіт по відновленню земель, які не з вини сільгоспкористувачів зазнали порушення; надання кредитних і податкових пільг лише тим землекористувачам, які здійснюють відтворення родючості ґрунтів за власні або позичені ними кошти.

Практичне значення одержаних результатів полягає в утому, що в дисертації поглиблено дослідження та визначено науково-практичні засади і концептуальні підходи до розв'язання проблеми забезпечення економічного зростання в діяльності сільськогосподарських підприємств на основі інтенсифікації землекористування. Крім того, з тим запропоновано низку заходів щодо удосконалення економічних механізмів раціонального землекористування та уточнено методичні підходи до здійснення належної грошової оцінки земельних угідь сільськогосподарських підприємств.

Одержані в результаті наукових досліджень автора розробки щодо уточнення сутності і факторів економічного зростання та інтенсифікації

виробництва, методичних підходів до оцінки розвитку інтенсифікації землекористування, основних напрямів реалізації виробленої сільськогосподарськими товаровиробниками продукції, комплексу конкретних заходів по зміцненню та підвищенню ефективності використання виробничого потенціалу вже впроваджуються в практику аграрного сектору економіки Миколаївщини, що підтверджується довідкою Головного управління агропромислового розвитку Миколаївської облдержадміністрації (№82/06/09-01-29/11 від 22.03.2011 р.). Пропозиції, зроблені за результатами вирішення економіко-математичної задачі по мінімізації виробничих витрат і оптимізації структури посівних площ (з переробкою продукції зерна та соняшнику) прийняті для впровадження ЗАТ «Веселинівська МТС» Веселинівського району (довідка №86 від 23.03.2011р.). Розробки здобувача протягом ряду років використовуються у навчальному процесі Миколаївського державного аграрного університету при викладанні курсів: «Економіка сільського господарства», «Організація сільськогосподарського виробництва» (довідка №747 від 04.04.2011 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота виконана автором самостійно. Наведені в дисертації наукові результати з теоретико-методологічних і прикладних питань, висновки і рекомендації щодо забезпечення економічного зростання діяльності сільськогосподарських підприємств на основі інтенсифікації землекористування, є особистими розробками автора. Матеріали наукової статті, підготовленої у співавторстві, використані у дисертації лише в частині, яка належить особисто здобувачеві.

Апробація результатів дослідження. Основні результати досліджень, висновки і практичні розробки дисертанта доповідалися та обговорювалися на 10 науково-практичних конференціях: *міжнародних* — «Формування та функціонування аграрних ринків та їх інфраструктури» (м. Мелітополь, 2007 р.); «Ринкові трансформації та економічний механізм підвищення ефективності підприємств аграрного сектора» (м. Харків, 2009 р.); «Розвиток агробізнесу в Україні: проблеми, пріоритети, перспективи» (м. Житомир, 2010 р.); «Облік,

контроль та аналіз на підприємствах АПК: стан та перспективи розвитку» (м. Вінниця, 2010 р.); *всеукраїнських* — «Наукова конференція молодих учених» (м. Умань, 2007 р.); «Державна політика та стратегія реформування економіки України у ХХІ сторіччі» (м. Полтава, 2007 р.); «Проблеми ринку продукції АПК в умовах глобалізації» (м. Миколаїв, 2007 р.); *регіональних* — «Тенденції та закономірності розвитку обліково-аналітичного забезпечення в Україні» (м. Миколаїв, 2007 р.); Причорноморська науково-практична конференція професорсько-викладацького складу Миколаївського ДАУ (м. Миколаїв, 2007р., 2009р).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження викладені у 15 наукових працях загальним обсягом 4,29 ум. друк. арк., у тому числі 7 статтях (з них 6 одноосібні) — у фахових виданнях обсягом 2,73 ум. друк. арк., 8 — в інших наукових виданнях обсягом 1,28 ум. друк. арк.

Обсяг і структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, 3 розділів, висновків, додатків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації 234 сторінки комп'ютерного тексту, з яких основна частина займає 169 сторінок. Робота містить 31 таблицю (18 сторінок), 9 рисунків (5 сторінок) і 16 додатків (40 сторінок). Список використаних джерел нараховує 238 найменувань (25 сторінок).

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ
ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ НА БАЗІ ІНТЕНСИФІКАЦІЇ
ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ АПК

1.1. Сутність, основні фактори і значення економічного зростання та інтенсифікації виробництва

На всіх етапах розвитку економіки України актуальною була і залишається проблема економічного зростання. Особливо гостро вона була поставлена перед людством у ХХ столітті. Уперше про економічне зростання заговорили меркантилісти, а більш-менш предметно — фізіократ Ф. Кене. Значення вирішення проблеми економічного зростання в тому, що воно створює відповідні основи соціально-економічного прогресу суспільства, перспективи зростання національного багатства та добробуту кожної людини.

Категорія економічного зростання є досить багатогранною. При її розгляді головним є досягнення кількісного та якісного розвитку виробництва і поліпшення його структури.

Проблемам, пов'язаним з цією категорією, значну увагу в своїх публікаціях приділяють, наприклад, такі вчені, як Л.К.Безчасний та В.П.Мельник, В.М.Геєць, В.Д.Камаєв, Г.Н. Климко і В.П. Несторенко, В.П.Логінов, О.О.Перепьолкіна, Л.Петкова, Н.П.Погореленко, В.Попова та В. Попов, З.Попович, П.Т.Саблук, Д.Чистилін, А.А. Чухно. Однак слід вказати, що опубліковані ними визначення сутності цієї категорії частіше за все суттєво відрізняються один від одного.

В підручнику «Экономическая теория» [57, с.548] під економічним зростанням автори розуміють збільшення обсягів вироблених за визначений проміжок часу товарів та послуг, кінцевою метою якого є ріст споживання та добробуту.

У посібнику «Основи економічної теорії» за редакцією В.О.Білика та П.Т.Саблука [136, с.54] економічне зростання, по суті, зводиться до збільшення реальних результатів економічної діяльності, які виражаються у приростах валового національного доходу або чистого національного продукту, визначаючи його двома взаємопов'язаними способами: збільшенням обсягу реального валового національного доходу чи чистого національного продукту протягом певного часу або приростом за той же період цих показників у розрахунку на душу населення. На їх думку, сутність економічного зростання полягає в інтенсифікації суспільного виробництва на основі використання досягнень сучасної науково-технічної революції.

Колектив авторів підручника «Основи економічної теорії» за редакцією Г.Н.Климка та В.П.Несторенка [137, с.291] визначають, що економічне зростання характеризує цілі економічні системи (господарство країни, групи країн) та означає регулярне, стійке розширення масштабів діяльності даних систем, яке виявляється у збільшенні розмірів застосованої суспільної праці і виробленого продукту — товарів і послуг. Головна увага ними приділяється поняттям валового продукту, національного доходу, зайнятості, суспільному капіталу.

Автори ж підручника «Основи економічної теорії» за редакцією А.А.Чухна [138, с.483] економічне зростання визначають як категорію, що виступає узагальнюючим вираженням ефективності розвитку виробництва. Н.П. Погореленко [148] під економічним зростанням розуміє кількісну та якісну зміну результатів виробництва та продуктивності його факторів, що супроводжується динамічним розвитком підсистем економіки країни.

За М. Шніцером [220, с.322], термін економічне зростання — це здатність країни розширювати свої можливості щодо виробництва потрібних людям товарів і послуг. Й. Шумпетер [221, с.138], на наш погляд, більш розширено розглядає особливості економічного зростання: основний імпульс, який приводить капіталістичний механізм у рух і підтримує його поступ, походить від нових споживчих благ, нових методів виробництва і транспортування

товарів, нових ринків і нових форм економічної організації, які створюють капіталістичні підприємства.

На нашу думку, економічне зростання не слід обмежувати лише збільшенням доходів суб'єктів господарювання, оскільки воно має призводити не тільки до підвищення ефективності виробничої діяльності господарських формувань, а і до покращення соціальних умов життя їх працівників і населення в цілому.

Економічне зростання виявляється в конкретній динаміці кількісного збільшення та якісного удосконалення суспільного продукту і факторів його виробництва [137, с.291]. Для забезпечення економічного зростання перш за все необхідне постійне оновлення всіх факторів виробництва: робочої сили, засобів виробництва та природних ресурсів, середовища існування (відновлення якого в умовах інтенсифікації виробництва — нагальна потреба суспільного відтворення).

Фундаментальний внесок в розвиток теорії економічного зростання зробив Роберт Солоу [205, с.465]. Він запропонував математичну модель, в якій відобразив співвідносну роль різних факторів виробництва, що сприяють економічному розвитку. Цей науковець ввів у свою модель «агрегатну виробничу функцію», що відображує залежність між валовим національним продуктом, обсягом виробничих фондів та трудових ресурсів. Основним своїм завданням Р.Солоу передбачав виявлення таких факторів виробництва, як висококваліфікована та досвідчена робоча сила, стимулюючі мотиви для науково-технічних нововведень та застосування їх у виробництві, раціональна система організації праці та управління, що призводять до прискорення технічного прогресу, підвищення ефективності виробництва та — в цілому — до інтенсивного економічного зростання.

Слід вказати, що економічне зростання, його темпи, якість та інші показники залежать не тільки від потенціалу національного господарства, але і від зовнішньоекономічних та зовнішньополітичних факторів [57, с.547]. Територію та природні ресурси, народонаселення, нагромадження і науково-

технічний прогрес, як загальні фактори економічного зростання відмічають Г.Н.Климко та В.П.Несторенко [137, с.291].

Досить поширеною є класифікація факторів економічного зростання, що запропонована К.Р. Макконелом [108, с.473-475], за якою вони визначаються шістьма складовими: кількістю і якістю природних та трудових ресурсів, обсягом капітальних благ та технологій — фактори пропозиції; фактору попиту та ефективності. У підручнику «Основи економічної теорії» за редакцією А.А. Чухна [138, с.479] чинники, що визначають темпи і якість економічного зростання, поділено на три групи: інноваційні, інвестиційні та структурної мобільності економіки.

На думку Л.Петкової [144], основними результатами економічного зростання на регіональному рівні є підвищення якості життя людей (основний показник якого — середній рівень заробітної плати в розрахунку на душу населення). Н.Погореленко ж [148] зроблено висновок про пріоритетність і підвищення ролі банківської системи як відповідного фактору економічного зростання в економічній стабілізації.

Таким чином, різні науковці визначають досить неоднаковий перелік факторів економічного зростання. Ми вважаємо, що їх набір має бути досить широким і включати практично всі виробничі і соціальні умови розвитку виробництва, а також основні складові державного регулювання.

Економічне зростання розглядається в усьому світі як важлива економічна мета, бо збільшення суспільного продукту в розрахунку на душу населення означає підвищення рівня життя. Зростаюча економіка має більшу здатність задовольняти нові потреби та розв'язувати соціально-економічні проблеми як всередині країни, так і на міжнародному рівні. Саме економічне зростання полегшує розвиток суспільства в умовах обмеженості ресурсів. Знімаючи економічні перешкоди, які породжуються обмеженістю обсягів виробництва, економічне зростання дозволяє суспільству більш повно реалізувати поставлену мету та здійснювати нові широкомасштабні програми [108, с.472].

Розглядаючи проблему інтенсифікації виробництва, слід вказати, що на сьогоднішній день вона має велике значення. Від правильного теоретичного та методологічного обґрунтування самої сутності інтенсифікації у великій мірі залежить вирішення тих практичних питань, що пов'язані з ефективним веденням сільськогосподарського виробництва та економічного зростання.

Умови для перших досліджень економічної сутності інтенсифікації сільського господарства почали з'являтися в другій половині ХІХ століття, коли в розвинених капіталістичних країнах науково-технічний прогрес поступово впровадився у землеробство, де і почало змінюватись відношення між екстенсивним та інтенсивним шляхами розширеного відтворення [219, с.4].

Під інтенсифікацією сільського господарства К.Маркс та В.І.Ленін розуміли збільшення затрат капіталу на одній і тій самій землі. На їх думку, у цьому полягає економічна основа інтенсифікації [192, с.7].

На початку 70-х років в літературі з'явилася так названа «результативна» точка зору на інтенсифікацію виробництва, сутність якої зводилася до отримання максимуму продукції, а не до зростання додаткових вкладень засобів на одиницю земельної площі [38, с.12].

Дослідженням сутності поняття інтенсифікації займались такі провідні науковці-аграрники як М.Д.Агаларханов, В.Г.Андрійчук, І.Н.Буздалов, Г.Веркеєв та Н.Климин, М.А.Голік, В.Г.Десятов, Я.Дупал, Я.Гавличек, Ф.Сточес, І.Бартунек, А.М.Ємельянов, В.П.Єфимов, Я.Б.Лапкес, В.П.Логінов, В.І.Огурцов, С.В.Рогачьов та І.Ф.Суслов, Б.І.Пасхавер, Н.Переверзієв, Д.К.Прейчер, І.Н.Романенко, А.І.Сокол, Л.С.Тарасевич, К.Г.Телешко, І.І.Червен, Л.А.Шепотько. Однак, незважаючи на це, єдиного, загально визнаного тлумачення цього поняття в економічній літературі все ж немає.

Зокрема, в економічному словнику наводиться таке визначення інтенсифікації: від французького *intensification* — напружування, від латинського *intensio* — напруга і *facio* — роблю [58].

М.Д.Агаларханов [1, с.9] зазначає, що інтенсифікація сільськогоспо-

дарського виробництва — це збільшення виробництва продукції на одній і тій же земельній площі шляхом додаткового вкладення праці та засобів. При інтенсифікації відбувається подальша механізація виробничих процесів, ріст застосування добрив, розширення посівів працемістких культур, проводяться меліоративні роботи. Чим вище рівень інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, тим краще і повніше використовується земля і тим вище її продуктивність. При цьому ріст доходів з одиниці земельної площі набагато більше випереджає ріст додаткових вкладень.

На думку В.Г.Андрійчука [5, с.521], інтенсифікація — це багатогранний процес формування інтенсивного типу розвитку шляхом комплексної механізації та автоматизації виробництва, його хімізації й електрифікації, впровадження енерго- водо- і ресурсозберігаючих технологій та біотехнологій, меліорації землі, вдосконалення організації праці та матеріального стимулювання, поглиблення спеціалізації виробництва і досягнення його раціональної концентрації.

Група чеських економістів (Я.Дупал, Я.Гавличек, Ф.Сточес, І.Бартушек [34, с.28]), вивчаючи ефективність сільськогосподарського виробництва в Чехословачії, відмічає, що інтенсивністю сільськогосподарського виробництва є ступінь використання одиниці сільськогосподарської землі для сільськогосподарського виробництва. Ступінь використання землі вказані автори характеризують виходом продукції на одиницю площі.

Г.Веркєєв та Н.Климин [72, с.10] стверджують: інтенсифікація — процес, що характеризує тип економічного зростання, спрямований на підвищення ефективності витрат живої та уречевленої праці для досягнення кращих кінцевих народногосподарських результатів. Потрібно розглядати інтенсифікацію як особливу форму розширеного відтворення, яка відрізняється якісною ознакою, якою є те, що тут застосовуються більш ефективні засоби виробництва.

На думку А.М.Ємельянова [56, с.221], інтенсифікація є головною формою для здійснення розширеного відтворення виробництва в сільському

господарстві. Вона представляє собою об'єктивний процес збільшення виходу продукції з тієї ж земельної ділянки за рахунок раціонального, ефективного ведення господарства на основі більш широкого застосування техніки, добрив, передових технологій, вдосконалення організації виробництва тощо.

Як форму розширеного відтворення в сільському господарстві, пов'язану з кращим використанням землі, інтенсифікацію розуміє В.П.Єфимов [61, с.49-50]. На його погляд, екстенсивна форма відтворення має місце тоді, коли в сільському господарстві застосовується все більша кількість засобів виробництва без збільшення виходу продукції на кожну їх одиницю. Інтенсивна ж форма має місце тоді, коли кількість основних засобів виробництва не збільшується, а вихід продукції на одиницю цих основних засобів внаслідок більш ефективного їх використання зростає.

Я.Б.Лапкес [100, с.77] вважає, що під інтенсифікацією сільського господарства слід розуміти концентрацію сільськогосподарського виробництва у формі послідовних (додаткових) вкладень в основні та оборотні фонди на одній і тій же ділянці землі, що спрямовані в цілому на удосконалення методів ведення господарства і зміну техніки, на збільшення виходу продукції з цієї площі з найменшими витратами на її одиницю, на підвищення рентабельності виробництва і продуктивності суспільної праці в сільському господарстві.

Як вважає В.П.Логінов [102, с.31], інтенсифікація — це такий тип прискорення соціально-економічного розвитку, який забезпечується найбільш вдосконалим і ефективним для суспільства способом. На думку Г.І.Луца [104, с.5], інтенсифікація сільського господарства являє собою складний економічний процес, основою якого є зростання вкладень коштів і праці на одну і ту саму площу землі з метою збільшення виробництва якіснішої і дешевшої продукції, підвищення на цій базі економічної ефективності сільськогосподарського виробництва

Пасхавер Б.І. [141, с.7] розглядає інтенсифікацію як послідовний процес росту вкладень. І.Н.Романенко [167, с.50] під інтенсифікацією розуміє процес раціонального збільшення затрат засобів виробництва і праці на одиницю

земельної площі, який супроводжується технічним, агрономічним і організаційним вдосконаленням сільського господарства і має на меті одержання найбільшої кількості продукції з одиниці земельної площі при найменших затратах праці і коштів на одиницю вироблюваної продукції.

А.І.Сокол та інші [186, с.36] вважають, що інтенсифікація — це процес розвитку сільського господарства, інших галузей АПК, як форми розширеного виробництва за умови, що приріст продукції буде забезпечуватися на основі якісних змін виробництва, покращення ресурсної бази, технологій, форм організації праці та виробництва.

Як вважає І.І.Червен [207, с.6-7], головною ознакою процесу інтенсифікації є удосконалення виробництва і більш повне, ефективне використання наявних ресурсів. Нарощування ж кількості застосовуваних засобів виробництва властиве початковій стадії розвитку інтенсифікації і створює лише потенційні можливості для більш високого її рівня. На його думку, основну увагу слід робити на запровадження досягнень науки і передового досвіду, більш ефективне використання наявного виробничого потенціалу та його якісне вдосконалення.

Таким чином, одна група економістів зводить сутність інтенсифікації до збільшення витрат засобів виробництва і праці на одиницю земельної площі, тобто відриває даний процес від притаманних для інтенсифікації темпів розвитку виробничих сил. Інша ж група економістів сутність інтенсифікації бачить у збільшенні виходу продукції на одиницю земельної площі, розглядаючи її як форму розширеного відтворення. Третя група авторів під інтенсифікацію розуміє прогресивну форму розширеного відтворення в широкому її розумінні [192, с.45].

Проаналізувавши наведені вище визначення сутності поняття «інтенсифікація сільськогосподарського виробництва», ми прийшли до висновку, що вона являє собою процес, в основі якого лежить зростання вкладень коштів і уречевленої праці на одиницю земельної площі з метою одержання з неї більших обсягів високоякісної і дешевої продукції на основі

запровадження досягнень науки і передового досвіду, забезпечення використання наявного виробничого потенціалу та покращення соціальних умов життя сільського населення.

В останні роки важливого значення набули питання, пов'язані з факторами, що впливають на розвиток інтенсифікації аграрного виробництва. Наприклад, І.Н.Буздалов [24, с.14] вважає, що вивчення процесу інтенсифікації, не можливо без виявлення впливаючих на нього факторів, важливе місце серед яких займають ціни та інші вартісні категорії.

На думку М.А.Голика [38, с.10], обґрунтовувати висновки щодо інтенсифікації виробництва тільки виходячи із показників росту вартості ресурсів на одиницю земельної площі неправомірно, так як це суттєво змінює реальне впровадження у виробництво досягнень науково-технічного прогресу. Оскільки всі фактори інтенсифікації знаходяться в тісному взаємозв'язку і взаємозалежності, то сумарне їх визначення в поточній оцінці не дозволяє судити про ті структурні зміни, що виникли у виробничих фондах, якісному їх удосконаленні.

В.Г.Десятов [50, с.19,23] вважає, що основними факторами інтенсифікації сільського господарства є підвищене застосування, якісне покращення та раціональне використання сільськогосподарських машин та засобів, хімізація сільського господарства (перш за все — застосування мінеральних добрив), постійне вдосконалення системи землекористування на основі наявної матеріально-технічної бази, використання покращених сортів рослин.

У підручнику «Интенсификация сельскохозяйственного производства» за редакцією К.Г.Телешка [73, с.6] в якості головних факторів інтенсифікації сільськогосподарського виробництва зазначено комплексну механізацію, хімізацію, меліорацію земель, економічно обумовлену спеціалізацію та концентрацію виробництва, міжгосподарську кооперацію, удосконалення управління, організації виробництва та праці.

У підручнику «Эффективность интенсификации сельского хозяйства» за редакцією В.І.Огурцова, С.В.Рогачьова, І.Ф.Суслова [60, с.13] відзначено, що

інтенсифікація сільськогосподарського виробництва здійснюється під впливом двох факторів: збільшення функціонуючих фондів, що приходяться на одиницю площі; підвищення ступеня їх ефективного функціонування. Крім того, поряд з цим, тут наведено ряд наступних факторів: хімізація; механізація; меліорація та дренажування сільськогосподарських угідь, зрошення, іригація; біостимуляція росту рослин, виведення та запровадження високоврожайних сортів, найбільш пристосованих до ґрунтово-кліматичних умов тієї чи іншої зони; витрати на науково-дослідні роботи.

І.Н.Переверзієв [142, с.10] наводить класифікацію факторів інтенсифікації за відповідними групами та такими ознаками: технічні, технологічні, організаційно-господарські, економічні, природно-географічні. На думку Д.К.Прейчера [154, с.12], фактори інтенсифікації це застосування високоефективних сучасних засобів виробництва, широке використання наукових досягнень в області технологій, професійний та кваліфікаційний ріст кадрів, передові форми та методи організації виробництва та праці. А.І.Сокол [186, с.271] об'єднує всі фактори в залежності від виникнення та ролі в процесі інтенсифікації в три основні групи: природні ресурси, технічні засоби, соціальні.

При розгляді факторів інтенсифікації Л.А.Шепотько [219, с.34] розподіляє їх на дві великі групи. При цьому до першої групи вона відносить ті фактори, які забезпечують зростання економічної продуктивності землі (внесення добрив; вапнування та гіпсування; осушення, викорчування, очищення ґрунту від каменів; зрошення; застосування сівозмін; покращення якості обробітку ґрунту; посадка ползахисних насаджень та ін.), а до другої — покращення використання економічної продуктивності землі (запровадження сортового насіння та систематичного вдосконалення якості насіння; забезпечення оптимальних строків виконання сільськогосподарських робіт; покращення способів посіву та розміщення рослин; вибір оптимальних норм посіву; застосування вдосконалених способів боротьби з бур'яном, шкідниками та хворобами; боротьба з втратами врожаю; розвиток виробництва у

відповідності з ґрунтово-кліматичними умовами, що досягається на основі вдосконалення спеціалізації).

Ми вважаємо, що основними факторами, які впливають на розвиток інтенсифікації у сільському господарстві, є: застосування прогресивної техніки, передових технологій і кращих засобів хімізації важливим завданням яких є забезпечення екологічної безпеки; продумане здійснення меліоративних операцій; вибір економічно обґрунтованих напрямків спеціалізації, концентрації та кооперації виробництва; агропромислова інтеграція; раціональна організація виробництва та праці; підбір висококваліфікованих кадрів, ефективне їх використання та удосконалення управління; забезпечення належних соціальних умов сільгосппрацівників та ін.

По суті, фактори інтенсифікації сільського господарства являють собою напрямки, шляхи та форми впливу людини на продуктивність землі.

Інтенсифікація виробництва — один із головних чинників підвищення ефективності підприємницької діяльності, але вона практично неможлива без вивчення передового досвіду як на регіональному, так і на світовому рівнях [12]. Належний розвиток виробничих сил та обумовлене останніми поглиблення суспільного поділу праці сприяє створенню нових можливостей для зростання ефективності економіки на базі послідовної планомірної її інтенсифікації, яка забезпечує узгоджене протікання цього процесу у всіх сферах суспільного розвитку, кожного окремого регіону, країни в цілому. Однак, слід вказати, що самостійність процесу виробництва в кожній ланці народного господарства, у зв'язку зі зростанням ступеня її залежності від злагодженого, пропорційного функціонування та взаємодії інших сфер економіки все більш обмежується.

Інтенсифікація сільськогосподарського виробництва є специфічним методом найбільш повного та всебічного використання природних та суспільних виробничих сил [100, с.73].

Важливими факторами підвищення ефективності інтенсифікації будь-якого виробництва є підвищення продуктивності праці та розміру його доходів,

а також зниження собівартості виробленої продукції.

Необхідно зазначити, що інтенсифікація є економічно виправданою навіть в тому випадку, коли збільшення обсягів продукції на одиницю площі досягається пропорційно додатковим витратам. Ефективність додаткових затрат при цьому полягає у збільшенні виходу необхідної суспільству валової продукції, з однієї і тієї ж земельної ділянки.

Інтенсифікація аграрного виробництва вимагає комплексного, системного підходу при її здійсненні. Практика розвинених країн світу свідчить, що відновлення сільського господарства, його успішний розвиток можливі лише на основі інтенсифікації. Успішний же розвиток останньої повинен базуватися на інноваційних принципах та застосуванні досягнень науково-технічного прогресу.

Інтенсифікація землекористування в кінцевому рахунку пов'язана не тільки з підвищенням ефективності додаткових вкладень на одиницю земельної площі, і з проблемою зниження родючості землі, коли на певному рівні її продуктивності знижується рівень окупності додаткових вкладень.

Під послідовною інтенсифікацією раціонального землекористування Л.С.Тарасевич [192, с.46-47] розуміє економічно виправдані додаткові вкладення засобів та праці, оскільки при непослідовній інтенсифікації – не тільки додаткові, а в окремі роки — основні вкладення не покриваються виручкою за реалізовану продукцію.

Інтенсифікація виробництва безпосередньо впливає на темпи економічного зростання, збільшення випуску предметів споживання та рівень задоволення суспільних потреб. При цьому високий рівень останніх підвищує соціальну ефективність виробництва, і обумовлює доцільність інтенсифікації.

В процесі інтенсифікації виробництва об'єктивно діють дві протилежні тенденції — постійний ріст виробництва високоякісної продукції і максимально можливе задоволення суспільних потреб при зниженні витрат ресурсів. Інтенсифікація виробництва супроводжується підвищенням його технічного рівня, посиленням процесів концентрації та спеціалізації, покращенням

професійно-кваліфікаційного складу працівників. Важливу роль інтенсифікація виробництва відіграє в ліквідації втрат сільськогосподарської продукції та поліпшенні її якості.

1.2. Особливості і проблеми інтенсифікації використання земельних угідь

Земля — важливий специфічний засіб виробництва та головний предмет праці в сільському господарстві. Основними її особливостями є просторова обмеженість та велика розосередженість по території, а також те, що різні ділянки землі відрізняються одна від іншої за продуктивністю. У ринкових умовах різниця в продуктивності землі відображається перш за все на ефективності виробництва, а також на попиті та пропозиції, а в результаті — на ціні такого виробничого ресурсу, як земля.

Обмеженість кращих та середніх за рівнем родючості земельних ділянок примушує землевласників оброблювати і гірші. Щоб привести продуктивність середніх і гірших земельних ділянок до рівня кращих, в них необхідно здійснити додаткові вкладення праці та капіталу в основні фактори виробництва, які формують врожайність тієї чи іншої сільськогосподарської культури, тобто здійснити на практиці інтенсифікацію землекористування.

Таким чином, інтенсифікацію землекористування, поряд з вдосконаленням економічного та правового механізмів земельних відносин потрібно розглядати на даному етапі як головний напрям підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва.

Дослідження розвитку сільськогосподарського землекористування, що спрямовані на обґрунтування напрямів і заходів підвищення ефективності використання земельних ресурсів, потребують наукового визначення ролі й значення землі в аграрній сфері суспільного виробництва, виявлення її специфічних властивостей як засобу у відтворенні їх потенційних можливостей.

Дослідженням земельних відносин (як в нашій країні, так й за кордоном) займається ціла низка вчених-економістів, серед яких: В.Я.Амбросов, Л.М.Діденко, М.В.Калінчик, І.В.Лазня, І.І.Лукінов, М.Й.Малік, В.Я.Месель-Веселяк, О.М.Онищенко, П.Т.Саблук, М.М.Федоров, В.В.Юрчишин та ін. Але незважаючи на це, вказана проблема поки що залишається не до кінця вивченою, єдиного підходу до її вирішення, по суті, немає.

Слід вказати, що процес інтенсифікації не завжди і не скрізь йде в сторону її посилення на кожному окремому етапі розвитку. Необхідно мати на увазі, що раціональний рівень інтенсивності виробництва в сільськогосподарських підприємствах нашої країни ще не досягнутий. Між тим в умовах, коли земля не має вартості, що склалася на ринку і коли вона отримана власниками від держави, по суті, безкоштовно, є небезпека поширення екстенсивного землекористування шляхом грабіжницької експлуатації землі.

Розглядаючи проблему інтенсифікації землекористування, не можна обійти питання впливу форм власності на покращення використання землі, ефективність сільськогосподарського виробництва, порівнюючи, яка форма власності краще забезпечує досягнення соціально-економічних цілей.

Так, О.М.Нечипоренко [131, с.157] у своєму дослідженні світової практики розвитку земельних відносин зазначає, що в економічно розвинених країнах посилюється вплив держави на земельні відносини; державою ведеться цілеспрямована робота щодо концентрації земель та вишуковуються такі економічні важелі, які б впливали на розширення землеволодіння та землекористування одним сільськогосподарським утворенням; державна політика чітко націлена на те, щоб кожна сотка землі, у якій би власності вона не знаходилася, продуктивно працювала на суспільство.

Підтвердженням політики держав щодо збереження землі як основного джерела продовольства і сировини, що відновлюються є те, що остання притаманна поки що, як свідчить проведений В.І. Власовим [32] аналіз статистичних даних ФАО щодо використання земель сільськогосподарського

призначення, лише розвиненим країнам. Вказаним автором відмічено: оскільки останні мають вищий рівень використання сільгоспугідь, то в них іде цілеспрямована робота щодо зменшення їх площ шляхом введення в дію дієвих програм збереження земельних ресурсів.

У нашій країні основні завдання розвитку землекористування були визначені в Указі Президента України «Про основні напрями земельної реформи в Україні на 2001-2005 роки» [161], де серед напрямків державної політики наголошувалося також на підвищенні ефективності державного управління земельними ресурсами.

На думку В.М.Русана [171, с.73], зазначені в цьому указі заходи повинні забезпечити ефективне використання та підвищення цінності земельних ресурсів, створення оптимальних умов для суттєвого збільшення соціального, інвестиційного і виробничого потенціалів землі, перетворення її у самостійний фактор економічного зростання.

Ураховуючи соціальну значимість землі як природного ресурсу багатоцільового використання, перспективи розвитку продуктивних сил зумовлюють визначення пріоритетних напрямків її використання в сільському господарстві, джерел забезпечення продовольчих потреб населення – виходячи з існуючих нині негативних явищ, які погіршують якість ґрунтового покриву.

Всі заходи, що суспільство спрямовує на підвищення родючості ґрунту (застосування нових машин, добрив, проведення меліоративних робіт, спорудження іригаційних систем тощо), являють собою процес інтенсифікації. Правильне використання землі, поліпшення її якості — основна вимога наукового ведення господарства [104, с.7,12].

Необхідно сказати, що стан земель сільськогосподарського призначення в Україні в останні десятиліття суттєво погіршився і набув загрозливого характеру. Насамперед це стосується ґрунтового покриву, який значною мірою втратив можливість до самовідтворення.

У результаті недоліків, що були допущені при вирішенні проблеми продовольчої безпеки, в нашій країні мало місце зниження природної

родючості ґрунтів, особливо — за останні 12 років. Зокрема, різко знизився вміст основної складової частини земель — гумусу. Водна та вітрова ерозії, що поширилися на великі площі всіх видів угідь, призводять до поглиблення деградації ґрунтового покриву.

Тривалими дослідженнями провідних вітчизняних вчених доведено, що нині близько 40% сільськогосподарських угідь піддано ерозії, майже половина має низький і середній вміст фосфору. Щорічні втрати гумусу за сучасних умов землеробства становлять у середньому 0,65т/га. Втрати поживних речовин із ґрунту досягають 100кг/га і більше. В обробітку знаходиться майже 16% деградованих і малопродуктивних земель. Темпи втрат гумусу значно вищі, ніж 5-10 років тому: на Поліссі — 0,05%, у Лісостепу — 0,01, Степу — 0,01% [48, с.64].

Як вважає М.Д.Агаларханов, родючість ґрунту зростає із ростом культури землеробства, з технічним прогресом, кожний крок якого розширює можливості ефективних вкладень [1, с.14]. Неприпустиме зменшення внесення добрив, у першу чергу — органічних, призвело до значного погіршення природної родючості ґрунтів в усіх областях України. Від'ємний баланс азоту, фосфору та калію в ґрунтовому покриві невпинно зростає [99, с.13].

Важливим фактором підвищення ефективності землекористування є раціоналізація меліорації сільськогосподарських земель, що передбачає комплекс гідротехнічних, хімічних, агротехнічних, агролісотехнічних та інших заходів, що здійснюються з метою регулювання водного, теплового, повітряного і поживного режимів ґрунтів, збереження і підвищення їх родючості та формування екологічно збалансованої раціональної структури угідь.

На нашу думку, в Україні необхідно внести суттєві зміни в обробіток ґрунту, спрямовані на захист його від антропогенного руйнування із застосуванням ґрунтозахисних енергозберігаючих і протиерозійних технологій.

У сучасних умовах, позитивним є те, що намагаючись зберегти і відтворити земельні ресурси, аграрії вдаються до використання інноваційних

технологій обробітку ґрунтів, здатних поєднати підвищення ефективності виробництва з ощадливим використанням сільськогосподарських угідь. Саме ці технології сприятимуть відновленню рівноваги між елементами агроєкосистем і забезпеченню адаптації індустріальних форм ведення сільськогосподарського виробництва до вимог відновлення навколишнього середовища.

Однією з таких технологій є нульовий обробіток ґрунту — No-till. Такий обробіток передбачає: безпосередній висів насіння у ґрунт через рослинну масу, накопичення вологи у землі, створення умов для збереження ґрунтової мікрофлори.

Основними і безперечними перевагами вказаної вище технології, на думку А.М.Малієнко [109], є можливість різкого підвищення продуктивності праці і вирішення проблем сівби культур в оптимальні строки, високий ефект у боротьбі з ерозією і дефляцією, скорочення витрат пального, глобальний планетарний позитивний ефект у зв'язуванні надлишкової вуглекислоти повітря у формі органічних сполук ґрунту.

За дослідженнями Г.М.Бражевської [22], дана система в Україні займатиме 30% ріллі й стане альтернативою інтенсивним системам переважно в зонах, що зазнають ерозії ґрунтів. Але потрібно зазначити, що вона є сприятливою лише для ґрунтів, які зберігають рівноважну щільність в межах 1,1-1,3г/см куб.

На позитивний водний баланс ґрунту внаслідок безвідвального обробітку вказує і Ф.Т.Моргун [124], який стверджує, що основні переваги такого обробітку проявляються перш за все в тому, що він сприяє кращому накопиченню й збереженню вологи. А чим її більше в ґрунті, тим сильніше він протистоїть пиловим бурям, тим більша врожайність культур. Нині такий обробіток широко використовується в різних країнах світу, зокрема в Німеччині, Франції, Італії, Ісландії, Казахстані, Індії.

Екологічна система землеробства передбачає широку ренатуралізацію довкілля. Зокрема, вона потребує проведення ефективних заходів — як з попередження негативного впливу інтенсивного землекористування, так і

ліквідації вже існуючої глибокої деградації ґрунтового покриву, яка охопила практично всю територію України. На думку науковців [22], саме екологічна система має використовуватися для вирощування сільськогосподарських культур, продукція яких матиме первинну переробку або буде спрямовуватись на безпосереднє харчування. Говорячи про інтенсивні системи вирощування сільськогосподарських культур, слід вказати, що вони мають використовуватися наприклад на 50-60% площ зернових, кормових і технічних культур, продукція яких підлягає глибокій первинній переробці.

У нашій країні вкрай необхідно застосовувати систему заходів, які забезпечують еколого-економічне раціональне сільськогосподарське землекористування. На думку науковців [172], екологічна складова включає в себе комплекс заходів, спрямованих на охорону земельних ресурсів і підвищення родючості ґрунту та формування у землекористувачів ощадливого ставлення до землі. До системи ж економічних заходів вони відносять всі регулятори впливу на землекористувачів, метою яких є стимулювання їх до раціонального використання земельних ресурсів.

В Україні слід використовувати досвід розвинених країн світу у забезпеченні належної охорони і ефективному використанню земель. За інформацією М.С.Богіри [21], наприклад у США охорона навколишнього природного середовища, визначається на законодавчому рівні та в межах судової системи і реалізується органами влади на різних рівнях управління. Стосовно сільськогосподарських земель, то державна політика тут підпорядкована вирішенню одночасно трьох завдань: максимального зменшення забруднення навколишнього природного середовища та шкоди, яка завдається йому сільськогосподарською діяльністю; збереження високої продуктивності земель; максимізації доходів фермерських господарств шляхом надання субсидій на розвиток виробництва та стимулювання охоронної діяльності.

Переведення вітчизняного аграрного виробництва на нові інноваційні засади розвитку потребує прикладання значних зусиль як на державному рівні,

так і на рівні окремих суб'єктів господарювання. Пріоритетність розвитку аграрного сектору економіки нашої країни зумовлюється тим, що в сучасних умовах сільське господарство є головною продовольчою галуззю, успішний розвиток якої в значній мірі залежить від залучення інвестиційних ресурсів, що надасть змогу вітчизняним сільськогосподарським підприємствам оновити матеріально-технічну та технологічну базу.

Ураховуючи гостроту ситуації, що склалася в нашій країні, нині необхідні дієві заходи спрямовані на захист земель сільськогосподарського призначення та підвищення родючості ґрунтів. Для цього, звичайно ж, потрібні значні суми коштів і відповідний контроль за їх використанням з боку державних органів.

Проте на сьогодні в Україні обсяги інвестицій за рахунок всіх джерел фінансування хоча і зростають на 35-45% щорічно, але вони не забезпечують навіть простого відтворювання основних засобів у галузі [179].

За 1992-2009 роки до агропромислового комплексу України було залучено 2628,4 млн дол США прямих інвестицій, з них 836,3 млн дол США – у 668 сільськогосподарських підприємств. Основними інвесторами в агропромисловий комплекс є такі країни як Кіпр, США та Великобританія. Крім того, до АПК України було залучено 7944,3 млн грн інвестицій в основний капітал, з них 3181,8 млн грн — в сільське господарство [74]. Надходження інвестицій і вигідних кредитів, необхідних для забезпечення стратегічно виважених напрямків розвитку виробництва, повинні бути стабільними.

Однак слід вказати, що відсутність в нашій державі повноцінного ринку землі та низькі темпи інтеграції країни в європейські ринки поки що не дали змоги нашим аграріям повною мірою відчутти на собі привабливість співпраці з іноземними компаніями [106]. Проте необхідно, щоб поряд з іноземними інвестиціями, у розвиток сільського господарства залучали і внутрішні, джерелами яких можуть бути: впровадження прискореної амортизації, розвиток іпотеки, надання муніципальних позик, залучення заощаджень населення.

Важливим напрямом забезпечення інтенсивного землекористування є

удосконалення кредитно-фінансової і податкової політики, спрямованої на створення сприятливих умов для активізації інвестиційного процесу у галузі. Як зазначають Ю.Ф.Мельник та П.Т.Саблук [112], в умовах здійснюваних в Україні трансформаційних зрушень у розвитку сільськогосподарських підприємств має формуватися спеціальна кредитна система, для удосконалення якої слід застосовувати особливі методи державного регулювання: державний Аграрний банк (інститут фінансово-кредитної політики в аграрному секторі); парабанківська система, до якої повинні входити лізингові компанії, фінансовий та товарний ринок і постачальники матеріально-технічних ресурсів; гарантійні установи, в тому числі товариства взаємного гарантування, гарантування повернення кредитів і система страхування сільськогосподарського виробництва; Фонд страхових і кредитних гарантій, сформований на основі державних програм здешевлення кредитів і страхування.

На думку М.А.Хвесика та В.А.Голяна [203, с.150], становлення фінансово-економічного механізму землекористування має передбачати і подальшу диференціацію плати за землю шляхом посилення рентної орієнтації використання земель як сільськогосподарського, так і несільськогосподарського призначення. При цьому необхідно посилити контроль за встановленням меж землеволодіння та подальшою ідентифікацією прав володіння, щоб розширювати базу визначення земельного податку та орендної плати.

Земельна політика, що проводиться сьогодні державою, повинна бути спрямованою на вирішення задач, пов'язаних не тільки зі зміною форм власності, а із формуванням комплексу заходів, що забезпечують ріст сільськогосподарського виробництва та підвищення ефективності інтенсифікації землекористування.

1.3. Методичні підходи до оцінки розвитку інтенсифікації землекористування

Успішне здійснення послідовної інтенсифікації сільськогосподарського виробництва в значній мірі залежить від правильного вибору показників цього складного та багатогранного процесу. Показники інтенсифікації сільського господарства безпосередньо виходять з її сутності. Однак слід вказати, що серед економістів-аграрників немає єдиної точки зору не тільки щодо сутності інтенсифікації, а і стосовно її показників.

Більшість дослідників вважають, що показники інтенсифікації в залежності від їх економічного змісту слід поділити на три групи: перша з них характеризує ступінь (рівень) інтенсифікації, друга включає в себе її результати, третя – показники економічної ефективності інтенсифікації.

На думку Л.К.Войтова та О.Ф.Гришина [33, с.28], показники інтенсифікації потрібно поділити на дві групи: до першої відносяться ті, що характеризують досягнутий рівень інтенсифікації; до другої — її результати.

На жаль, в економічній літературі немає єдиного підходу до набору показників інтенсифікації сільськогосподарського виробництва.

П.І.Багрій [11, с.44] в якості показників інтенсифікації використовує наступні: витрати даного ресурсу на активізацію кращих якостей іншого ресурсу; краще використання ресурсів (фондів) у часі; ріст рівня використання ресурсів (фондів) за продуктивністю; науково-технічний прогрес; витрати засобів і праці в сільському господарстві на одиницю земельної площі; коефіцієнти екстенсивного і інтенсивного навантаження обладнання та інтегральний коефіцієнт навантаження обладнання.

Л.К.Войтов та О.Ф.Гришин [33, с.28] для характеристики рівня інтенсифікації, наприклад рослинництва, використовують наступні показники: структуру земельних угідь, рівень використання ріллі, структуру посівних площ; частку посівів сільськогосподарських культур районуваними сортами;

енергетичні потужності на одиницю площі; витрати праці в розрахунку на одиницю площі; внесення органічних та мінеральних добрив в розрахунку на одиницю площі; рівні механізації та електрифікації виробничих процесів; вартість виробничих основних фондів рослинництва на 100га сільськогосподарських угідь; виробничі витрати на 100га сільськогосподарських угідь та ін.

В.Г.Десятов [50, с.27,31] зазначає, що потрібно використовувати додаткові, часткові натуральні та вартісні показники: витрати на одиницю земельної площі добрив та інших хімічних засобів інтенсифікації; вартість машинної техніки або кількість конкретних видів машин на 100га землі; вартість кормів на одиницю земельних угідь; витрати живої праці та ін.; обсяг тракторних робіт в гектарах м'якої ріллі на одиницю оброблюваної площі; покращення структури посівних площ; застосування більш врожайних культур та сортів замість менш продуктивних; виробництво продукції рослинництва на 100га оброблюваної площі в натуральному та вартісному вимірах.

На думку Л.К.Войтова та О.Ф.Гришина [33, с.40], показниками результатів інтенсифікації рослинництва є: урожайність сільськогосподарських культур та продуктивність природних кормових угідь; виробництво продукції рослинництва в розрахунку на одиницю площі (в натуральному та вартісному вимірі).

В.Г.Десятов [50, с.27] вважає, що за окремими сільськогосподарськими культурами потрібно широко використовувати показники окремих елементів витрат, рівень врожайності (особливо — коли мова йде про визначення шляхів інтенсифікації в кожній галузі). На його думку, по одній або групі культур (якщо вони дають гарний урожай), говорити про ступінь використання землі ще не можна. Важливо знати, ціною яких витрат отриманий цей врожай.

На думку Н.Г.Лобаса [101, с.5], найбільш повно процес інтенсифікації виражають наступні два показника, розраховані на 1га використовуваних земельних угідь: 1) сума основних виробничих фондів та поточних витрат (без амортизації); 2) вихід валової продукції. При цьому перший з них характеризує

матеріально-технічну основу процесу інтенсифікації, а другий — її ціль та задачі. Обидва приведені показники є узагальнюючими по своєму характеру і вартісними — по формі, що в результаті недосконалості цін і змін їх рівнів не завжди точно відображає якість і динаміку використовуваних матеріальних ресурсів.

Ми підтримуємо точку зору Г.І.Луца [104, с.23-25, 27-29], відносно того, що при розрахунку показника рівня інтенсифікації у землеробстві суму сукупних вкладень коштів у районах з високою розораністю земель треба відносити до всіх сільськогосподарських угідь, а в районах з наявністю великої кількості інших угідь і природних кормових угідь — до умовної ріллі. Крім того, на його думку, важливу роль відіграє і визначення загального обсягу виконаних механізованих робіт, показників рівня механізації у сільськогосподарському виробництві в цілому і по окремих видах робіт та такий показник рівня інтенсифікації землеробства, як кількість (у натуральному або вартісному виразі) органічних і мінеральних добрив в розрахунку на одиницю земельної площі.

В.І.Огурцов, С.В.Рогачьов, І.Ф.Суслов [60, с.23] вважають, що для оцінки рівня інтенсифікації необхідно використовувати такий показник, як вихід продукції з одиниці посівної площі. Однак, на нашу думку, вказаний показник характеризує не рівень інтенсифікації, а її результативність.

На думку І.Н. Переверзієва [142, с.8-9], рівень інтенсифікації потрібно визначати конкретними показниками, що відображають вплив окремих факторів. До них він відносить, зокрема, вартість основних засобів, окремо — машин та механізмів, а також засобів хімізації. При цьому найбільш важливим з них автор вважає загальний розмір основних засобів на одиницю земельної площі. На думку ж Т.С.Хачатурова [201, с.26], важливим показником інтенсифікації є краще використання матеріалів і технічного оснащення.

Говорячи про результативні показники інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, слід вказати, що стосовно їх переліку в економічній літературі єдиної точки зору також немає. Наприклад,

І.Е.Апальков та О.С.Смірнов [9], В.Г.Десятов [50], Г.І.Луц [104] вважають, що основним результативним показником інтенсифікації є вартість валової продукції на одиницю відповідної земельної площі. При цьому І.Е.Апальков та О.С.Смірнов [9] до результативних показників відносять і вихід зерна, м'яса, молока та інших продуктів (у натуральному виразі) в розрахунку на одиницю площі.

К.Г.Телешко [73, с.9] стосовно результативних показників зазначає, що саме в них інтегрується дія всіх факторів інтенсифікації. Серед натуральних показників важливе місце він відводить урожайності сільськогосподарських культур та продуктивності тварин. В особливу групу повинні виділятися показники інтенсифікації, що розкривають ступінь удосконалення виробничих відносин як в середині окремого виробничого колективу, так і колективу із суспільством.

При вивченні економічної ефективності інтенсифікації ряд дослідників пропонують застосовувати інтегровані, узагальнюючі, багатofакторні показники [197, с.49]. Зокрема, І.Н.Переверзєв [142, с.8-9] вважає, що при аналізі економічної ефективності інтенсифікації потрібно користуватися показником фондovіддачі. Водночас являючись формою розширеного виробництва, інтенсифікація з точки зору її соціальної ефективності може бути виражена в показниках, що характеризують соціальну ефективність виробництва.

Л.С.Тарасевич [192, с.134-135] вважає, що кінцевими показниками інтенсифікації виробництва виступають фондovіддача, матеріалovіддача та продуктивність живої праці, кожний із яких відображають процес якісного удосконалення та росту ефективності відповідного елемента виробничих сил — основних виробничих фондів, оборотних засобів та живої праці. Системою узагальнюючих показників, які об'єктивно і всебічно відображають процес інтенсифікації виробництва, є: показник швидкості обороту авансованих у виробництво фондів (засобів); показник фондovіддачі всієї сукупності авансованих і спожитих фондів; показник рентабельності авансованих та

спожитих фондів. Водночас він рекомендує застосовувати норму рентабельності за формулою:

$$P_{\text{ав}}' = \frac{I}{\text{АФ} + \text{ОНН}} * \text{АФ} * 100, \quad (1.1)$$

де $P_{\text{ав}}'$ — норма рентабельності авансованих фондів; П — маса прибутку; АФ — авансовані фонди; ОНН — оптимальна норма накопичення, що представляє собою оптимальний приріст авансованих фондів.

Найбільш широкою системою оцінки ефективності є та, що запропонована В.Г.Андрійчуком [5, с.518-520]. На його думку, інтенсивність сільськогосподарського виробництва необхідно визначати на трьох рівнях його побудови: в цілому по підприємству, в цілому по рослинництву і тваринництву і в розрізі окремих галузей. При цьому він вважає, що інтенсивність слід розподілити на дві складові: матеріально-речову та результативну, для кожної з яких притаманна своя система показників її вимірювання.

Перша з них включає: по підприємству в цілому — вартість авансованого капіталу та витрати виробництва на 1га сільськогосподарських угідь, інтегральний показник інтенсивності використання землі; по рослинництву — витрати виробництва на 1га ріллі та питому вагу інтенсивних культур у структурі посівних площ; по тваринництву — витрати на 1га сільськогосподарських угідь та щільність відповідного виду тварин на 100га земельних угідь; по окремих галузях — витрати виробництва на 1га кожної сільськогосподарської культури та на 1 голову відповідної групи тварин.

До показників результативної складової інтенсифікації вказаний автор відносить: по підприємству в цілому — коефіцієнт віддачі авансованого капіталу та окупність виробничих витрат за валовою продукцією, ефективність додаткових вкладень у спожиті виробничі ресурси; по рослинництву — окупність поточних витрат валовою продукцією та ефективність додаткових вкладень у спожиті виробничі ресурси; по тваринництву — окупність виробничих витрат валовою продукцією та ефективність додаткових вкладень у спожиті виробничі ресурси; по підприємству в цілому — окупність поточних

витрат валовою продукцією цієї галузі та ефективність додаткових вкладень у спожиті в ній виробничі ресурси [5, с.519].

На увагу, на наш погляд, заслуговує і точка зору І.І.Червена та В.С.Горбачова [208, с.7-8], які пропонують систему показників, які дозволяють: повно і об'єктивно оцінювати розвиток інтенсифікації виробництва в будь-якому підприємстві і його окремі галузі; виявити наявні недоліки і на цій основі — розробити конкретні рекомендації щодо покращення існуючого стану справ. При цьому в якості основних показників вони рекомендують використовувати ті, що характеризують рівень інтенсивного використання основних виробничих засобів, матеріальних та енергетичних ресурсів, а також рівень інтенсифікації використання трудових ресурсів.

Для економічної характеристики процесу інтенсифікації І.Е.Апальков та О.С.Смірнов [9], В.Г.Десятов [50], К.Г.Телешко [73] застосовують показники фондозабезпеченості, фондоддачі, співвідношення чистого доходу до суми вкладень на земельну ділянку, рентабельність та економічну ефективність додаткових вкладень.

Показники інтенсифікації можуть бути виражені як у вартісній, так і в натуральній формі. При цьому вважаємо, що натуральні показники мають деякі переваги перед вартісними. Це пов'язано з тим, що при їх обчисленні ми абстрагуємося від таких економічних категорій, як ціна, собівартість, а також від джерел формування значень окремих показників рівня інтенсифікації.

Для оцінки економічної ефективності інтенсифікації, наприклад рослинництва, Е.С.Зяблова [68] рекомендує використовувати систему показників, основними з яких повинні бути: показники підвищення ефективності використання земельних ресурсів (розміри додатково отриманих на 1га сільськогосподарських угідь валової та товарної продукції, валового доходу, прибутку); показники підвищення економічної ефективності використання трудових ресурсів (додатково отримані величини валової та товарної продукції, валового доходу, прибутку в розрахунку на 1 середньорічного працівника, 1 людино-годину витрат праці, одержаних у

результаті здійснення інтенсифікації).

Виходячи із вище викладеного, можна зробити висновок, що різні вчені-економісти пропонують досить широке коло показників інтенсифікації аграрного виробництва. При цьому у окремих з них набір показників останньої є дуже великим. Між тим, на нашу думку, занадто велика їх кількість ускладнює і утруднює аналіз. Тому поряд із системою окремих показників інтенсифікації необхідні і узагальнюючі показники. При цьому одні з них можуть характеризувати рівень інтенсивності виробництва, другі — результативність інтенсифікації, а треті поєднують і її фактори, і результативність, що є найбільш прийнятним.

Говорячи про рівень інтенсивності сільськогосподарського виробництва, слід вказати, що, наприклад, І.Е.Апальков та О.С.Смірнов [9, с.127-130] для цього використовують узагальнюючий показник, який розраховується за наступною формулою:

$$O_{\epsilon} = \frac{\sum \ddot{I}\hat{O} - \dot{A} + (\tilde{N} + V)}{\dot{I}_{\tilde{n}}}, \quad (1.2)$$

де O_{ϵ} — рівень інтенсифікації; $\sum \ddot{I}\hat{O}$ — сума основних виробничих фондів сільськогосподарського призначення, грн; \dot{A} — сума амортизаційних відрахувань основних засобів, грн; $S+V$ — сума поточних виробничих витрат; P_{ϵ} - площа сільськогосподарських угідь. При цьому до складу поточних виробничих витрат вони відносять матеріальні витрати, амортизацію та оплату праці.

І.Брюховецький та В.Міщенко [23] пропонують в якості узагальнюючого показника рівня інтенсифікації сільськогосподарського виробництва відношення середньорічної вартості основних виробничих фондів сільськогосподарського призначення та спожитих оборотних засобів до площі сільськогосподарських угідь. Даний підхід дозволяє ураховувати як інвестиційний, так і експлуатаційний аспекти процесу інтенсифікації, що на наш погляд, має практичне значення. При цьому вказані вище автори пропонують у знаменнику даної формули використовувати площу

сільськогосподарських угідь не в натуральному вимірі, а кадастрову, яка дозволяє ураховувати різницю в родючості земельних ділянок підприємств.

Для узагальненої оцінки ефективності інтенсифікації, як вважає М.І.Голік [38, с.31], доцільно використовувати такий показник, як виробництво валової продукції на 100 грошових одиниць сукупних використаних ресурсів.

В.П.Мертенс [114, с.16-24] застосовує індекс ефективності інтенсифікації, який визначається як відношення фактично виробленої продукції у розрахунку на одиницю земельної площі до тієї, яка має бути одержана на основі належного використання наявних факторів виробництва (тобто потенціальної).

А.М.Стельмашук [189, с.26] для визначення рівня економічної ефективності інтенсифікації агропромислового виробництва найбільш прийнятним вважає співвідношення показників чистої або додаткової продукції до загальної суми енергетичних ресурсів та їх витрат.

При визначенні узагальнюючого вартісного показника рівня інтенсифікації у землеробстві виникає потреба правильно розподілити суму виробничих основних засобів загального призначення (будівлі і споруди виробничого призначення — електростанції, гаражі та ін., які безпосередньо обслуговують землеробство) і суму їх амортизації по галузях сільського господарства. Однак такий розподіл можна зробити лише розрахунковим методом — пропорційно або прямим затратам праці (що є дуже не точним внаслідок різної трудомісткості), або обсягам робіт (що можливо, лише у тих сферах, де їх можна порівнювати), або обсягам виробленої продукції.

І.І.Червен та В.С.Горбачов [208, с.7] для здійснення узагальненої оцінки інтенсивності розвитку виробництва на підприємстві використовують наступну формулу:

$$I_2 = \frac{\Delta \ddot{A}_\zeta - \Delta \ddot{A}_a}{\Delta \ddot{A}_\zeta} = \frac{\Delta \ddot{A}_s}{\Delta \ddot{A}_\zeta}, \quad (1.3)$$

де, $\Delta \ddot{A}_\zeta$, $\Delta \ddot{A}_a$, $\Delta \ddot{A}_s$ — прирости доходу (виручки) за звітний період (рік) у порівнянні з базовим — загальний, за рахунок екстенсивних і інтенсивних факторів відповідно.

І.Е.Апальков та О.С.Смірнов [9, с.127-130] для розрахунку показників, що характеризують економічну ефективність інтенсифікації виробництва сільськогосподарських підприємств, користуються формулами:

$$\mathring{A}_s = \frac{V + m}{\mathring{I}_\zeta}; \mathring{A}_s = \frac{m}{\mathring{I}_\zeta}; \mathring{A}_s = \frac{m_1}{\mathring{I}_\zeta}, \quad (1.4)$$

де \mathring{A}_s — економічна ефективність інтенсифікації; $V + m$ — валовий дохід (V — оплата праці та m — додатковий продукт або чистий дохід); m_1 — прибуток; \mathring{I}_ζ — площа землі.

Колектив авторів (В.Ф.Бондарчук, Ю.В.Цеханович, Л.В.Лагодич, Я.Н.Бречко, Е.В.Тимощенко, В.В.Мацукевич) [153] пропонують такий інтегральний показник ефективності виробництва:

$$\mathring{Y}_{\bar{n}\bar{o}} = \frac{(\hat{A}\mathring{A} + \mathring{A}_{\bar{a}}) : \hat{A}\mathring{A}_{\bar{a}}}{\zeta : \zeta_{\bar{a}}}, \quad (1.5)$$

де ВД — валовий дохід, отриманий в землеробстві; $\mathring{A}_{\bar{a}}$ — вартісний еквівалент родючості ґрунту; $(\hat{A}\mathring{A} + \mathring{A}_{\bar{a}}) : \hat{A}\mathring{A}_{\bar{a}}$ — індекс фактичного валового доходу (скоригований з врахуванням вартісного еквівалента змін родючості ґрунту); $\hat{A}\mathring{A}_{\bar{a}}$ — нормативний валовий дохід; $\zeta : \zeta_{\bar{a}}$ — індекс фактичного розміру виробничих витрат (ресурсів) до їх нормативного рівня.

У свою чергу розрахунок вартісного еквіваленту змін родючості ґрунту ($\mathring{A}_{\bar{a}}$) матиме вигляд:

$$\mathring{A}_{\bar{a}} = \frac{\tilde{N}}{\hat{E}} \times \zeta_{\bar{a}}, \quad (1.6)$$

де ζ — зміна вмісту гумусу в ґрунті, т/га; K — коефіцієнт гумусофікації; $\zeta_{\bar{a}}$ — витрати на застосування одиниці органічних добрив.

На думку К.К.Чанбаєва [206], узагальнюючим показником ефективності виробництва, за допомогою якого можна оцінити досягнутий рівень інтенсифікації останнього, є рентабельність виробництва.

$$D_{\bar{a}} = \frac{\mathring{D}}{\hat{I}\hat{O} + \hat{I}_{\bar{a}}\hat{O} + \hat{A}\mathring{D}}, \quad (1.7)$$

де, D_a — рентабельність виробництва; ПР — прибуток від реалізації; ОФ — основні фонди; $\hat{I}_a\hat{O}$ — обігові фонди; ВР — витрати на підготовку робочої сили.

На нашу думку, саме цей показник в повній мірі узагальнено відображає ефективність інтенсифікації аграрного виробництва.

Висновки до розділу 1

1. Проблема економічного зростання була і залишається на всіх етапах розвитку економіки України актуальною. Необхідно визнати, що єдиного, загальновизнаного визначення сутності останнього в економічній літературі поки що немає. На нашу думку, економічне зростання не слід обмежувати лише збільшенням доходів суб'єктів господарювання (як це роблять деякі автори), оскільки воно має призводити не тільки до підвищення ефективності виробничої діяльності господарських формувань, а і до покращення соціальних умов життя їх працівників і населення в цілому.

2. Різні науковці визначають досить неоднаковий перелік факторів економічного зростання. Для його забезпечення перш за все необхідне постійне оновлення всіх факторів виробництва, набір яких має включати практично всі виробничі і соціальні умови розвитку підприємств, а також основні складові державного регулювання.

3. На сьогоднішній день серед економістів-аграрників немає єдиної точки зору щодо визначення поняття «інтенсифікація». Одна група економістів зводить інтенсифікацію до збільшення матеріальних витрат і праці на одиницю земельної площі, інші — як збільшення виходу продукції на одиницю земельної площі, а треті — як прогресивну форму розширеного відтворення. На погляд автора, інтенсифікація сільськогосподарського виробництва являє собою процес, в основі якого лежить зростання вкладень коштів і уречевленої праці на

одиницю земельної площі з метою одержання з неї більших обсягів високоякісної і дешевої продукції на основі запровадження досягнень науки і передового досвіду, забезпечення ефективного використання наявного виробничого потенціалу та покращення соціальних умов життя сільського населення.

4. Основними факторами, які впливають на розвиток інтенсифікації у сільському господарстві, є застосування прогресивної техніки, передових технологій і кращих засобів хімізації, продумане здійснення меліоративних операцій, вибір економічно обґрунтованих напрямків спеціалізації, концентрації та кооперації виробництва, агропромислова інтеграція, раціональна організація виробництва, підбір висококваліфікованих кадрів, ефективне їх використання та удосконалення управління, забезпечення сільгосппрацівникам належних соціальних умов та ін.

5. Земля — важливий специфічний засіб виробництва та головний предмет праці в сільському господарстві. Основними її особливостями є просторова обмеженість та велика розосередженість по території. Основними проблемами інтенсифікації використання земельних угідь сьогодні є руйнування родючості ґрунту, зменшення в ньому гумусу, зниження біологічної активності рослин та їх стійкості до різних хвороб.

6. Для оцінки інтенсифікації землекористування необхідна система показників, висвітлена в підрозділі 1.3. Вона має включати як натуральні, так і вартісні показники. Більш прийнятними з них є перші, оскільки при їх обчисленні ми позбавляємося від впливу і ціни, і собівартості, і від джерел формування значень окремих показників рівня інтенсифікації.

7. Оскільки занадто великий набір показників інтенсифікації ускладнює її аналіз, то поряд із їх системою необхідні і узагальнюючі показники (основні з яких наведено в підрозділі 1.3). Одні з них можуть характеризувати рівень інтенсивності виробництва, другі — результативність інтенсифікації, а треті поєднують і її фактори, і результативність. Найбільш прийнятним із узагальнюючих показників, на нашу думку, є рентабельність.

РОЗДІЛ 2

РОЗВИТОК АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ ТА ІНТЕНСИФІКАЦІЇ ЇХ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

2.1. Ретроспектива та сучасний стан розвитку аграрних підприємств

В аграрному секторі економіки України у зв'язку з переходом до ринкових відносин відбуваються глибокі трансформаційні процеси, і це не є випадковим, бо аграрне виробництво не може функціонувати за іншими економічними законами, ніж народне господарство в цілому. Але слід визнати, що глибока економічна криза, помилки в роботі державних органів призвели, по суті, до провалу аграрної реформи. За рівнем розвитку сільськогосподарського виробництва Україна відкинута на десятиліття назад. В такій ситуації важливо проаналізувати розвиток кожного регіонального АПК, виявити шляхи і можливості відродження ефективного сільськогосподарського виробництва, завершити розпочаті ринкові трансформації.

Сільське господарство займає провідне місце в економіці Миколаївської області, тому землям сільськогосподарського призначення приділяється значна увага. Сучасні земельні відносини формуються під впливом різних форм власності на землю, основу яких складає приватна власність та оренда землі. Уявлення про те, як змінювалися в останні 14 років площі земельних угідь та їх склад у цьому регіоні, надають матеріали табл.2.1.

Як бачимо, у динаміці за досліджені роки загальна земельна площа всіх категорій господарств Миколаївщини залишалася незмінною. Однак водночас відбулися деякі трансформаційні зміни в її складі. Зокрема, за 1995-2009 рр. мало місце скорочення площ сільськогосподарських угідь. Причому, це відбулося практично по всіх її складових, особливо — по ріллі і багаторічних насадженнях.

Розглядаючи структуру земельних угідь області, слід вказати, що зміни в ній за досліджений проміжок часу, по суті, є незначними. Зокрема, питома вага

сільськогосподарських угідь зменшилася на 0,5%, у тому числі ріллі — на 0,2%, багаторічних насаджень — на 0,2%. Збільшення ж часток відбулося лише по групі інших земель.

Таблиця 2.1

Динаміка площ земельних угідь по Миколаївській області*

Показники та види угідь	Усі категорії господарств				Сільськогосподарські підприємства			
	1995р.	2000р.	2005р.	2009р.	1995р.	2000р.	2005р.	2009р.
Площа, тис.га:								
сільгоспугіддя – всього	2020,6	2013,3	2010,8	2009,4	1859,0	1587,8	1063,5	1070,4
у т.ч.:								
рілля	1703,1	1698,0	1697,7	1698,2	1593,4	1428,5	986,6	1007,2
багаторічні насадження	41,6	36,5	36,1	36,2	30,2	22,9	15,9	14,3
сіножаті та пасовища	275,9	278,8	277,0	275,0	235,4	133,4	60,6	48,9
Інші землі	437,9	445,2	447,7	449,1	164,1	45,3	23,9	17,8
Загальна	2458,5	2458,5	2458,5	2458,5	2023,1	1633,1	1087,4	1088,2
Структура, %:								
сільгоспугіддя – всього	82,2	81,9	81,8	81,7	91,9	97,2	97,8	98,4
у т.ч.:								
рілля	69,3	69,1	69,0	69,0	78,8	87,6	90,7	92,6
багаторічні насадження	1,7	1,5	1,5	1,5	1,5	1,4	1,5	1,3
сіножаті та пасовища	11,2	11,3	11,3	11,2	11,6	8,2	5,6	4,5
Інші землі	17,8	18,1	18,2	18,3	8,1	2,8	2,2	1,6
Загальна	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Частка сільгосппідприємств (%) в площі:								
сільгоспугідь - всього	x	x	x	x	92,0	78,9	52,9	53,3
у т.ч.:								
ріллі	x	x	x	x	93,5	84,1	58,1	59,3
багаторічних насаджень	x	x	x	x	72,6	62,7	44,0	39,5
сіножатей та пасовищ	x	x	x	x	85,3	47,8	21,9	17,8
Інших земель	x	x	x	x	37,5	10,2	5,3	4,0
Загальній земельній площі	x	x	x	x	82,3	66,4	44,2	44,3

* – розраховано за даними Статистичного збірника «Сільське господарство Миколаївщини» [188]

Стосовно ж змін у земельних площах сільськогосподарських підприємств

Миколаївщини слід вказати, що загальний їх розмір, хоча і коливався по роках, але в 2009 р. був в 1,86 раза меншим, ніж у 1995 р. Причому, скорочення площ сільгоспугідь відбулося практично по всіх їх складових. А це призвело до загального зменшення питомої ваги сільськогосподарських формувань у земельних площах області.

Відносно ж змін у структурі земельних угідь аграрних підприємств необхідно відмітити, що в ній відбулися більш суттєві зміни, ніж по всіх категоріях господарств. Зокрема, за 1995-2009 рр. у цій групі господарств за вказаний проміжок часу мало місце збільшення питомої ваги сільськогосподарських угідь в цілому і в тому числі — ріллі і зменшення часток інших видів земель. А це свідчить про те, що вказані підприємства більш інтенсивно, ніж інші категорії господарств використовують свої земельні угіддя. При цьому їх частка практично у всіх складових земельної площі, на жаль, знижується.

Впродовж аналізу вивчимо як змінювалася в динаміці за досліджені роки частка ріллі у загальній площі сільськогосподарських угідь всіх категорій господарств Миколаївської області в цілому та по її адміністративних районах за 2000-2009 рр. (додаток А).

Наведені у вказаному додатку дані свідчать, що по області в цілому в динаміці по досліджених роках спостерігається поступове збільшення рівня розораності сільськогосподарських угідь. Зокрема, якщо в 2000 р. частка ріллі становила 89,3%, то в 2009 р. — 91,6%, тобто була на 2,3% більшою (рис.2.1). На наш погляд, це викликано дуже слабким фінансовим станом більшої частини аграрних підприємств, що змушує їх збільшувати площі посівів, які потім забезпечують їм одержання певних урожаїв, а в кінцевому рахунку — і грошових коштів. При цьому найбільше зростання розміру цього показника за аналізований проміжок часу мало місце в Єланецькому (в 1,14 раза), Веселинівському (в 1,11 раза), Березанському (в 1,1 раза) та Казанківському (в 1,09 раза) районах.

Найбільш великі рівні розораності сільгоспугідь, наприклад, у 2009 р.

склалися в Новобузькому (96,6%), Єланецькому (96,3%) і Казанківському (95,7%) районах.

Слід вказати, що питома вага розораних земель сільськогосподарських підприємств Миколаївщини є занадто великою у порівнянні з Україною в цілому. Зокрема, у 2009 р. вона тут була на 7% більшою, ніж по Україні в цілому. І це — тоді, коли розмір цього показника в нашій країні є значно більшим, ніж у інших країнах світу. Так, за даними П.Т.Саблука [176], у США вона становить 20%, Англії — 28%, Франції та Німеччини — відповідно 28,1-30,8%%, Італії — 31%.

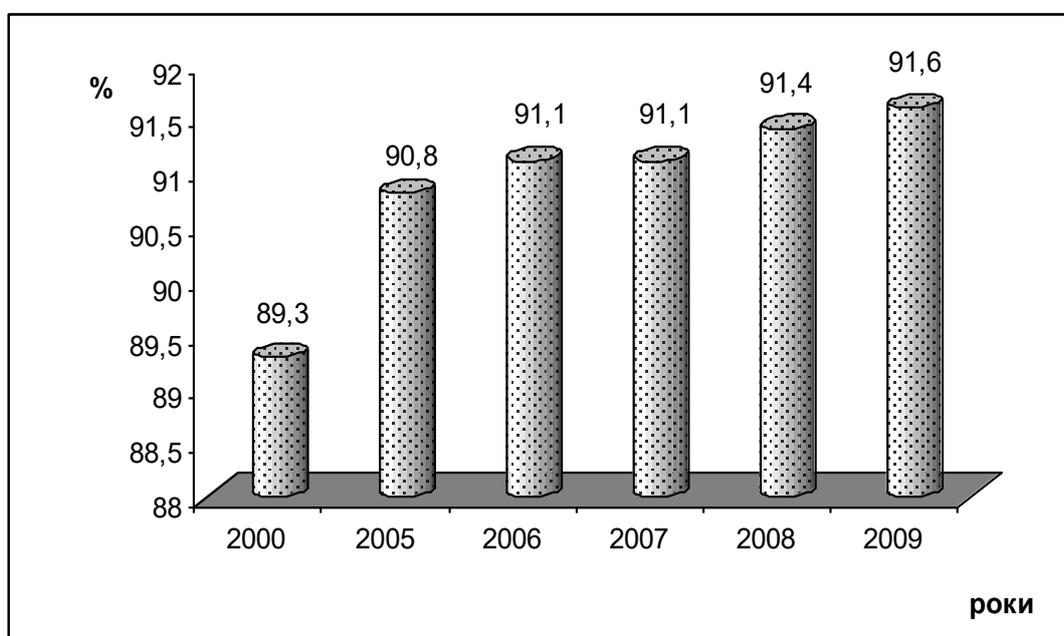

Рис. 2.1. Динаміка рівнів розораності сільськогосподарських угідь аграрних підприємств Миколаївської області в цілому

Звичайно такий стан справ в нашій області за рівнем розораності сільськогосподарських угідь викликає велике занепокоєння. У порівняно кращому стані за розмірами аналізованого показника нині знаходяться Очаківський, Баштанський і Новоодеський райони, в яких у 2009 р. його величина становила відповідно 82,5, 85,7 і 87,0%%. Однак, і в їх аграрних підприємствах рівень розораності земель (особливо — у порівнянні з

розвиненими країнами світу) теж є занадто високим. Ураховуючи це, практично у всіх районах Миколаївщини в майбутньому доцільно зменшувати частку ріллі.

Одним із важливих чинників формування і раціонального використання земельно-ресурсного потенціалу сільськогосподарського виробництва є дотримання оптимальної структури посівних площ, яка має передбачати не лише певний набір різних культур, їх співвідношення та чергування, а й враховувати особливості ґрунтів, природно-кліматичні умови господарювання. Внаслідок трансформації земель в Україні і в тому числі — на Миколаївщині в останні роки спостерігається суттєве зменшення посівних площ окремих, особливо — трудо- і матеріаломістких сільськогосподарських культур, змінюється їх структура.

Інформація про те, які зміни відбувалися у 1995-2008 рр. у посівних площах основних сільськогосподарських культур Миколаївської області зосереджена в табл.2.2.

У динаміці по досліджених роках по більшості сільськогосподарських культур в їх посівних площах спостерігаються помітні коливання. Поступова закономірність до зменшення площ посівів мала місце по вівсу, картоплі, гречці та кормових культурах.

Порівнюючи звітний (2009) рік з базовим (1995) роком, необхідно відмітити, що по основній частині сільськогосподарських культур всіх категорій господарств площі їх посівів скоротилися. Зростання ж площ посівів відбулося лише по ріпаку, сої, соняшнику, просу та ячменю. Однак, на наш погляд, не всі ці зміни є позитивними. Зокрема, негативним є помітне зростання посівних площ під соняшником, вирощування якого призводить до надмірного виснаження ґрунтів.

Відносно змін у площах посівів сільськогосподарських культур безпосередньо в аграрних підприємствах області слід вказати, що по більшості з них, за досліджений нами проміжок часу, спостерігалось їх скорочення. Виключенням є лише посіви соняшнику, сої, ріпаку, ячменю та проса.

Таблиця 2.2

Склад посівних площ основних сільськогосподарських культур підприємств у Миколаївській області, тис.га*

Назва культури	Усі категорії господарств				Сільськогосподарські підприємства			
	1995р.	2000р.	2005р.	2009р.	1995р.	2000р.	2005р.	2009р.
Зернові – всього	742,2	718,5	866,6	914,3	720,0	676,1	627,9	633,7
у т.ч.: пшениця	375,6	338,5	426,0	367,1	374,9	332,7	336,0	275,3
жито	9,2	11,2	4,1	2,6	9,2	11,1	3,5	2,3
ячмінь	229,1	255,2	343,5	471,4	221,0	235,3	234,2	312,1
овес	20,6	16,9	5,3	2,2	20,6	16,7	4,0	1,7
кукурудза	45,9	55,5	59,4	41,9	33,7	40,7	28,2	17,7
просо	5,0	14,1	5,8	8,5	5,0	13,8	3,2	6,2
гречка	18,9	18,8	8,4	4,6	18,5	18,2	6,8	3,9
Зернобобові – всього	37,2	3,9	10,5	13,6	36,5	3,2	9,0	12,4
у т.ч.: горох	36,7	3,2	9,7	11,9	36,4	3,0	8,7	11,1
Технічні – всього	236,0	276,1	413,5	477,1	234,0	260,2	317,4	366,2
у т.ч.: цукрові буряки	39,9	14,0	7,9	...	39,8	13,8	7,6	...
соняшник	194,0	247,2	359,7	403,4	192,1	231,5	268,7	298,9
соя	1,1	5,3	26,9	8,9	1,1	5,3	23,4	7,6
ріпак	0,1	6,5	5,1	52,6	0,1	6,5	4,9	47,8
Картопля та овоче-баштанні – всього	63,2	57,4	46,6	39,6	26,1	17,2	6,1	6,3
у т.ч.: картопля	28,6	26,5	25,5	19,3	0,5	0,1	0,2	0,2
овочі	22,5	22,9	19,1	16,8	11,9	7,9	4,4	4,7
Кормові – всього	447,8	216,8	91,2	53,3	441,1	205,6	54,7	26,9
у т.ч.: кукурудза на силос і зелений корм	166,9	83,1	28,1	13,0	166,5	82,2	19,8	10,9
однорічні трави	132,6	63,4	29,2	16,3	8,1	3,0	1,8	0,8
багаторічні трави	125,3	62,3	23,2	19,7	34,0	19,2	9,0	4,5
Чисті пари	156,9	271,6	166,3	113,9	-	-	-	-
Уся посівна площа	1489,2	1268,8	1417,9	1484,3	1421,2	1159,1	1006,1	1033,2

* – розраховано за даними Статистичного збірника «Сільське господарство Миколаївщини» [188]

Впродовж дослідження вивчимо, як змінювалися в останні роки загальні обсяги виробництва сільськогосподарської продукції в цілому і окремо – по рослинництву і тваринництву (табл.2.3).

Таблиця 2.3

Обсяги валової продукції сільського господарства (у порівнянних цінах 2005р.) по Миколаївській області, млн.грн*

Показники категорії господарств	Роки							Індекс 2009 р. до 1995 р.
	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	
Вартість валової продукції (у порівнянних цінах 2005 р.):								
а) продукції сільського господарства в цілому – всього:	2867,3	2018,5	2811,1	3076,2	1903,3	3400,2	3408,0	1,19
у т. ч.: сільськогосподарські підприємства**	1791,8	1014,9	1229,8	1446,3	796,9	1758,0	1683,9	0,94
господарств населення	1075,5	1003,6	1581,3	1629,9	1106,4	1642,2	1724,1	1,60
б) рослинництва – всього	1631,2	1123,6	1858,8	2118,1	1022,6	2459,4	2417,5	1,48
у т. ч.: сільськогосподарські підприємства**	1193,2	818,7	1060,0	1259,1	606,9	1562,9	1460,2	1,22
господарств населення	438,0	304,9	798,8	859,0	415,7	896,5	957,3	2,18
в) тваринництва – всього	1236,1	894,9	952,3	958,1	880,7	940,8	990,5	0,80
у т. ч.: сільськогосподарські підприємства**	598,6	196,2	169,8	187,2	190,0	195,1	223,7	0,37
господарств населення	637,5	698,7	782,5	770,9	690,7	745,7	766,8	1,20

* – за даними Статистичного збірника «Сільське господарство Миколаївщини» [188]

** - включаючи фермерські господарства

Як бачимо, єдиної закономірності у змінах вартості валової продукції ні сільського господарства в цілому, ні рослинництва і тваринництва окремо у досліджувані роки не склалося. По всіх них мали місце коливання. Порівнюючи останній (2009) рік з 1995 роком необхідно вказати, що обсяги виробництва продукції сільського господарства в цілому по всіх категоріях господарств збільшилися на 19%, що відбулося за рахунок рослинницьких галузей. Однак слід відмітити, що по аграрних підприємствах вартість валової продукції сільського господарства зменшилася, що було зумовлено різким падінням розвитку тваринництва в них.

Єдині позитивні зміни в обсягах валової продукції — як рослинництва, так і тваринництва мали місце лише по господарствах населення. Зокрема, у 2009 р. проти 1995 р. вартість валової продукції сільського господарства в них у цілому зросла в 1,60 раза, у тому числі: рослинництва — в 2,18 раза, тваринництва — 1,20 раза. Тобто і у цій категорії господарств рослинницькі галузі розвивалися більш високими темпами, ніж тваринницькі.

Наочне уявлення про характер змін в частці сільськогосподарських підприємств у вартості аграрної продукції в цілому, і в тому числі — рослинництва і тваринництва окремо надає рис.2.2.

Рис.2.2. Питома вага сільськогосподарських підприємств в загальних обсягах виробництва аграрної продукції Миколаївської області

Наведена на ньому інформація свідчить про помітне зниження ролі аграрних підприємств — як по всій сільськогосподарській продукції, так і рослинницькій і особливо — по тваринницькій.

Важливим завданням кожного господаря є досягнення більшого за своїм розміром виходу валової продукції сільського господарства в розрахунку на одиницю земельної площі.

Конкретні дані про розміри цього показника по аналізованих вище категоріях господарств Миколаївської області наведені в табл.2.4.

Таблиця 2.4

Вихід валової продукції сільського господарства (у порівнянних цінах 2005 р.) в розрахунку на 1га сільгоспугідь по Миколаївській області, грн*

Показники категорії господарств	Роки							Індекс 2009 р. до 1995 р.
	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	
Вартість валової продукції (у порівнянних цінах 2005 р.):								
а) продукції сільського господарства в цілому – всього:	1454,67	1096,41	1576,08	1723,36	1061,52	1901,68	1904,23	1,31
у т. ч.: сільськогосподарські підприємства**	909,03	551,28	698,50	810,25	444,45	983,22	940,88	1,03
господарств населення	545,63	545,14	886,58	913,11	617,07	918,46	963,34	1,76
б) рослинництва – всього	827,56	610,32	1042,16	1041,34	570,33	1375,50	1350,78	1,63
у т. ч.: сільськогосподарські підприємства**	605,35	444,70	594,30	705,38	338,48	874,10	815,89	1,35
господарств населення	222,21	165,62	447,86	481,23	231,85	501,40	534,89	2,41
в) тваринництва – всього	27,11	486,09	533,92	536,75	491,19	526,17	553,44	20,41
у т. ч.: сільськогосподарські підприємства**	303,69	106,57	95,20	104,87	105,97	109,12	124,99	0,41
господарств населення	323,42	379,52	438,72	431,88	385,22	417,06	428,45	1,32

* – за даними Статистичного збірника «Сільське господарство Миколаївщини» [188]

** - включаючи фермерські господарства

Наведені в табл.2.4 дані свідчать, що єдиної тенденції у зміні виходу валової продукції ні сільського господарства в цілому, ні рослинництва, ні тваринництва у динаміці по досліджених нами роках немає.

Стосовно порівняння 2009 р. з базовим 1995 р. слід вказати, що вихід валової продукції сільського господарства в цілому і в середньому по всіх категоріях господарств і сільськогосподарських підприємствах, і по господарствах населення у звітному році був більшим, що склалося за рахунок

рослинницьких галузей. Погіршення стану справ у тваринництві за аналізованим показником мало місце тільки за рахунок сільськогосподарських підприємств, що, звичайно ж, є негативним явищем, пов'язаним насамперед з помилками в аграрній політиці стосовно недостатньої підтримки розвитку цієї групи галузей.

Відомо, що вартість валової продукції рослинництва і тваринництва залежить від площі сільськогосподарських угідь і виходу відповідного виду продукції на 1га сільгоспугідь. Загальні обсяги цього показника і розміри впливаючих на них факторів наведені в табл.2.5.

Таблиця 2.5

Вихідні дані для поглиблення аналізу вартості валової продукції рослинництва і тваринництва (у порівнянних цінах 2005 р.) по сільськогосподарських підприємствах Миколаївської області

Показники	Роки						2009 р. у % до 2000 р.
	2000	2005	2006	2007	2008	2009	
<u>Факторні</u>							
Площа сільськогосподарських угідь, тис.га	1587,8	1063,5	1068,9	1082,8	1083,2	1070,2	67,4
Вартість валової продукції сільського господарства на 1га сільгоспугідь, грн – загальна	639,19	1156,37	1353,07	735,96	1622,97	1573,44	246,2
у т.ч.:							
рослинництва	515,62	996,71	1177,94	560,49	1442,85	1364,42	264,6
тваринництва	123,57	159,66	175,13	175,47	180,11	209,03	169,1
<u>Результативний</u>							
Вартість валової продукції сільського господарства, тис.грн – загальна	1014,9	1229,8	1446,3	796,9	1758,0	1683,9	165,9
у т.ч.:							
рослинництва	818,7	1060,0	1259,1	606,9	1562,9	1460,2	178,3
тваринництва	196,2	169,8	187,2	190,0	195,1	223,7	114,0

Як бачимо, у динаміці по досліджених нами роках єдиної закономірності у зміні вартості валової продукції і сільського господарства в цілому, і в тому числі — окремо по рослинництву і тваринництву немає. Порівнюючи ж останній рік з базовим роком, необхідно вказати, що загальний обсяг валової продукції аграрної сфери зріс. І це в основному пов'язано із позитивними

змінами у рослинництві, вартість валової продукції якого в 2009 р. проти 2000р. збільшилася в 1,66 раза, тоді як по тваринницькій продукції розмір цього показника зріс лише в 1,14 раза. Звичайно це свідчить про кращі зміни в рослинницьких галузях, а однак слід визнати, що і в тваринництві (на відміну від інших попередніх років) теж мали місце позитивні зміни.

Поглиблюючи аналіз, за допомогою прийому обчислення різниць розрахуємо, який вплив на відхилення вартості аграрної продукції в цілому за 2009 р. проти 2000 р. (яке становить 669,0 млн.грн) надали:

а) площа сільськогосподарських угідь

$$(1070,2 \text{ тис.га} - 1587,8 \text{ тис.га}) * 639,19 \text{ грн} = - 330,83 \text{ (млн.грн)}$$

б) вихід валової продукції з 1га сільськогосподарських угідь

$$(1573,44 \text{ млн.грн} - 639,19 \text{ млн.грн}) * 1070,2 \text{ тис.га} = 999,83 \text{ (млн.грн)}$$

в) перевірка розрахунків

$$- 330,83 + 999,83 = 669,0 \text{ (млн.грн)}$$

Проведені нами розрахунки свідчать, що збільшення обсягів валової продукції сільського господарства в цілому, виробленої аграрними підприємствами Миколаївщини, було досягнуто лише завдяки зростанню її виходу з 1га (яке призвело до збільшення загального обсягу на 999,83 млн.грн). У зв'язку зі скороченням площ сільськогосподарських угідь аграрні підприємства області недоодержали 330,83 млн.грн продукції, тим самим зменшивши позитивний вплив другого фактору.

Як показали здійснені нами аналогічні розрахунки і окремо по — рослинницьких і окремо по — тваринницьких галузях, по обох цих групах збільшення обсягів виробництва продукції за 2000-2009 рр. також було обумовлено зростанням виходу продукції з 1га. Відхилення результативного показника за рахунок цього фактору досягли: по рослинництву — 908,4 млн.грн; по тваринництву — 91,4 млн.грн.

Загальні тенденції спаду виробництва продукції аграрного сектора формуються під дією багатьох негативних процесів, але основним з них є ресурсний. Це, насамперед, погіршення стану ґрунтів, зниження обсягів їх

хімічної, гідро- та лісомеліорації, зменшення обсягів виробництва і застосування мінеральних та органічних добрив, зниження фондооснащеності підприємств та енергоозброєності праці. До того ж негативно впливають диспаритет цін, недостатня державна підтримка, недоступність кредитів, неплатежі підприємств при розрахунках з партнерами та своїми працівниками.

Загальна вартість виробленої кожним окремим товаровиробником валової продукції сільського господарства залежить від обсягів одержаних ним окремих видів продукції — як рослинницької, так і тваринницької. Уявлення про розміри останніх надають матеріали табл.2.6.

Таблиця 2.6

Обсяги виробництва основних видів сільськогосподарської продукції у Миколаївській області, тис.т*

Види продукції	Усі категорії господарств				Сільськогосподарські підприємства			
	1995р.	2000р.	2005р.	2009р.	1995р.	2000р.	2005р.	2009р.
<i>Рослинницькі</i>								
Зерно	1660,0	921,3	1763,4	2465,1	1598,8	819,2	1258,3	1623,2
Цукрові буряки	582,3	130,4	145,5	...	581,3	128,9	140,3	...
Насіння соняшнику	218,4	250,5	426,8	553,1	216,2	235,6	313,3	417,0
Картопля	231,5	72,5	213,1	168,0	1,0	0,4	3,0	3,4
Овочі	184,6	174,1	266,7	334,2	76,4	47,1	65,6	156,2
Плоди та ягоди	71,3	23,7	37,1	28,6	17,3	10,3	16,2	6,6
Виноград	56,1	30,2	37,4	45,8	39,8	26,6	34,7	41,5
<i>Тваринницькі</i>								
М'ясо всіх видів (у забійній вазі)	59,4	49,3	27,6	25,0	26,5	14,4	4,7	5,5
Молоко	527,0	346,8	432,3	367,7	281,0	91,2	40,9	30,5
Яйця, млн шт	219,4	164,2	313,7	473,9	105,0	51,5	146,4	338,3
Вовна, т	759	99	64	120	673,0	75,0	22,0	52
Мед, т	3606	3694	4775	7386	278,0	135,0	80,0	49

* – за даними Статистичного збірника «Сільське господарство Миколаївщини» [188]

Як видно з вказаної таблиці, у всіх категоріях господарств по жодному виду ні рослинницької, ні тваринницької продукції чіткої тенденції у зміні в динаміці по досліджених роках немає. Аналогічні зміни відбулися по сільськогосподарських підприємствах (виключенням було лише насіння соняшнику, по якому мало місце поступове зростання). Порівнюючи ж 2009 рік з 1995 роком, бачимо, що по всіх категоріях господарств по більшості видів як

рослинницької, так і тваринницької продукції відбулося скорочення обсягів виробництва. Позитивним виключенням є лише: по рослинництву — зерно, насіння соняшнику і овочі; по тваринництву — яйця та мед. По сільськогосподарським підприємствам за вказаний проміжок часу мали місце майже подібні зміни. Тобто стосовно тваринницьких видів продукції стан справ в останні роки є особливо поганим.

Зменшення загальних обсягів виробництва багатьох видів сільськогосподарської продукції, звичайно ж, негативно впливає і на їх виробництво у розрахунку на одну особу населення, про що можна судити за даними табл.2.7.

Таблиця 2.7

Виробництво основних видів продукції сільського господарства в Миколаївській області в розрахунку на одну особу, кг*

Види продукції	Роки							2009 р. у % до 1995 р.
	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	
<i>Рослинницькі</i>								
Зерно	1232	716	1440	1605	531	1989	2067	167,8
Цукрові буряки	432	101	119	233	44	12	...	x
Насіння соняшнику	162	195	349	411	215	431	464	286,4
Картопля	172	56	174	170	87	150	141	81,9
Овочі	137	135	218	244	126	229	280	204,4
Плоди та ягоди	53	18	30	17	19	31	24	45,3
Виноград	42	23	31	18	22	41	38	90,5
<i>Тваринницькі</i>								
М'ясо всіх видів (у забійній вазі)	44	38	22	23	27	24	21	47,7
Молоко	391	270	353	340	3143	307	308	78,8
Яйця, шт	163	128	256	269	279	322	397	243,5

* – за даними Статистичного збірника «Сільське господарство Миколаївщини» [188]

Наведені в табл.2.7 дані показують, що стійкої закономірності у зміні обсягів виробництва по жодному виду продукції немає. При цьому у звітному (2009) році у порівнянні з базовим (1995) роком спостерігалось збільшення кількості лише вироблених в розрахунку на одну особу зерна, насіння соняшнику, овочів та яєць. По інших видах і рослинницької, і тваринницької

продукції відбулися негативні зміни. В особливій мірі це стосується м'яса, плодів та ягід і молока. Такий стан справ на наш погляд, викликає велике занепокоєння, а тому в майбутньому у Миколаївській області вкрай необхідно переглянути відношення до розвитку і цукрового буряківництва, і плодівництва, і овочівництва та тваринницьких галузей – з тим, щоб не допустити подальшого зменшення обсягів виробництва їх продукції, на які є великий попит населення та переробної промисловості.

Сільське господарство як соціально-економічна система прагне до відтворення природного середовища та виробничого потенціалу. Ці соціально-економічні завдання розв'язуються на основі виробництва та реалізації необхідної суспільству продукції.

Підвищення конкурентоспроможності вітчизняного аграрного сектору можливе за умов повнішого забезпечення вітчизняних потреб власною сільськогосподарською продукцією нижчої собівартості та більш високих ринкових цін, підвищення купівельної спроможності населення.

Зрозуміло, що важливим завданням кожного сільськогосподарського підприємства є забезпечення належних обсягів і асортименту товарної продукції. Дані про те, які зміни відбулися протягом останніх 14 років у кількості реалізованої ними аграрної продукції по Миколаївщині в цілому наведені в табл.2.8.

У динаміці по досліджених нами роках по більшості видів сільськогосподарської продукції чітка закономірність в їх зміні відсутня. У той же час по молоку та молокопродуктах склалася поступова негативна тенденція до скорочення кількості фактично реалізованої продукції. А це, звичайно ж, викликає особливе занепокоєння, оскільки вони є вкрай необхідними для будь-якої особи вітчизняного населення.

У 2009 р. в порівнянні з 1995 р. зменшення обсягів реалізації, на жаль, мало місце не тільки по молоку і вироблених з нього видів продукції, а і по плодах та ягодах, худобі та птиці (в живій вазі). Між тим саме на ці види аграрної продукції в нашій країні існує традиційно підвищений попит

споживачів, а тому в майбутньому необхідно вживати невідкладні заходи щодо збільшення обсягів виробництва і продажу перш за все саме цих продуктів.

Таблиця 2.8

Обсяги реалізації основних видів аграрної продукції по сільськогосподарських підприємствах Миколаївської області, тис.т*

Види продукції	Роки							2009 р. у % до 1995 р.
	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	
<i>Рослинницькі</i>								
Зерно	821,2	474,3	829,0	830,8	415,8	1161,5	1390,4	169,3
Цукрові буряки	556,7	126,0	155,0	292,1	51,6	15,0	...	х
Насіння соняшнику	113,9	162,8	160,6	235,1	243,9	215,5	427,7	375,5
Картопля	1,4	0,7	1,4	1,3	2,2	2,0	1,9	135,7
Овочі	51,4	24,2	35,7	42,4	33,4	75,9	139,9	272,2
Плоди та ягоди	13,5	4,3	14,7	6,8	5,1	8,6	7,4	54,8
Виноград	10,6	9,5	23,1	20,5	23,9	42,5	40,0	377,3
<i>Тваринницькі</i>								
Худоба та птиця (у живій вазі)	51,3	28,8	8,2	9,8	13,0	10,2	9,7	18,9
Молоко та молочні продукти	206,3	67,6	33,1	31,6	28,1	27,5	29,2	14,1
Яйця, млн шт	77,4	45,4	135,5	146,0	169,5	245,9	329,8	426,1
Вовна, т	421,2	70,1	21,0	6,4	49,4	50,5	51,2	12,1

* – за даними Статистичного збірника «Сільське господарство Миколаївщини» [188]

Збільшення обсягів реалізованої продукції сільськогосподарськими підприємствами у 2009 р. проти 1995 р. мало місце не тільки по зерну і насінню соняшнику, а і по картоплі, овочах, винограду і яйцях, що, зрозуміло, є позитивним явищем, яке зумовлено як і зростанням обсягів виробництва та пошуком нових каналів реалізації виробниками, так і зростанням внутрішнього попиту споживачів, в першу чергу переробників сільськогосподарської продукції та населення регіону.

Стратегічний курс розвитку аграрного сектора Миколаївщини повинен передбачати перехід до вищої організації та ефективності виробництва, всебічно розвинутих продуктивних сил і виробничих відносин, які відповідають вимогам ринку і міжнародної інтеграції.

2.2. Аналіз факторних показників розвитку інтенсифікації землекористування

Інтенсифікація землекористування — комплексний процес, значимість і ефективність здійснення якого залежить від досить великої кількості факторів, серед яких: застосування прогресивної техніки, передових технологій і кращих добрив та засобів хімізації; продумане здійснення меліоративних операцій; вибір економічно обґрунтованих напрямків спеціалізації, концентрації та кооперації виробництва; агропромислова інтеграція; раціональна організація виробництва та праці; підбір висококваліфікованих кадрів, ефективне їх використання та удосконалення управління; забезпечення працівникам сільського господарства належних соціальних умов та ін.

Важливою складовою ресурсного потенціалу будь-якого підприємства є його основні засоби, особливо — виробничі. Тому розглянемо, як змінювалася вартість останніх в розрахунку на 1га сільськогосподарських угідь в аграрних підприємствах Миколаївщини за останні три роки — як в цілому (рис.2.3), так і в розрізі її адміністративних районів (табл.2.9).

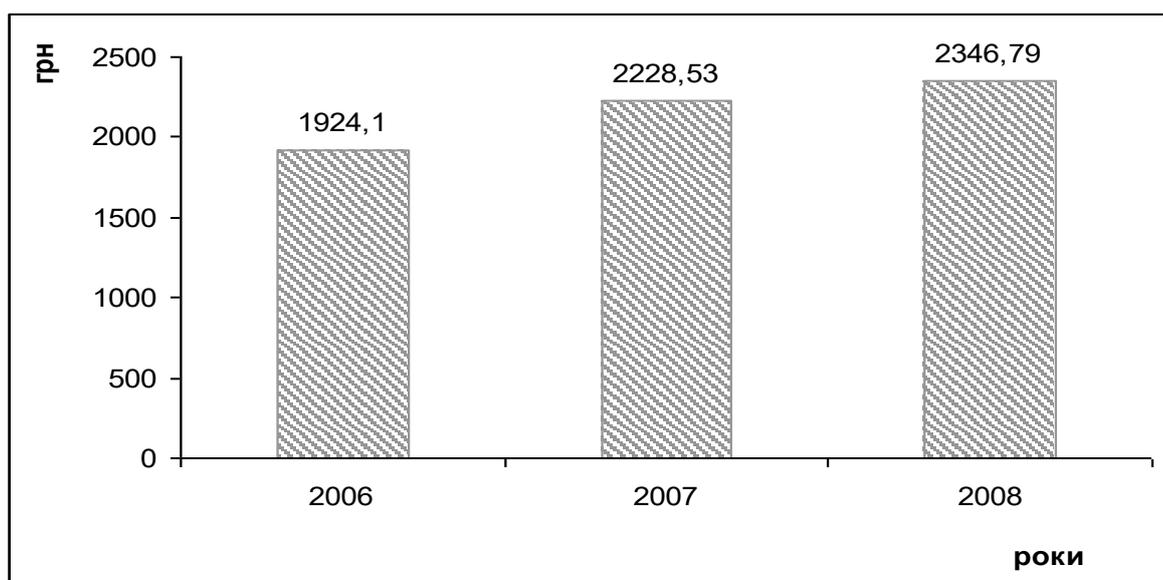

Рис.2.3. Динаміка вартості основних виробничих засобів у розрахунку на 1га сільськогосподарських угідь в аграрних підприємствах Миколаївській області

Наведені на них дані свідчать, що по області в цілому за аналізовані нами роки відбувалося поступове зростання досліджуваного показника. Причому, воно мало місце по більшості (12-ти) адміністративних районів. Однак, на нашу думку, це обумовлено не дійсним збільшенням рівня забезпеченості аграрних підприємств основними засобами, а зростанням вартості їх придбання та розміром щорічної індексації, внаслідок інфляційних процесів що мали місце в останні роки.

Ураховуючи останнє, викликає занепокоєння зменшення аналізованого показника, що склалося у 7 районах області. Насамперед, це стосується Березанського, Братського і Новоодеського районів, в яких вартість основних виробничих засобів на 1га сільгоспугідь скоротилася відповідно на 27,2, 17,0 і 14,7 відсотків. Саме їм в найбільшій мірі доцільно попіклуватися про підвищення рівня забезпеченості цією складовою ресурсного потенціалу.

Таблиця 2.9

Вартість основних виробничих засобів на 1га сільськогосподарських угідь в аграрних підприємствах по Миколаївській області (в розрізі її адміністративних районів), грн*

Назва району	Роки			2008 р. у% до 2000 р.
	2006	2007	2008	
Арбузинський	1729,51	2018,34	2189,12	126,6
Баштанський	1917,63	1873,17	1716,84	89,5
Березанський	2306,61	1714,40	1680,18	72,8
Березнегуватський	1769,58	2886,23	3706,66	209,5
Братський	1697,86	1709,63	1409,73	83,0
Веселинівський	1105,68	1187,25	1457,28	131,8
Вознесенський	602,20	735,06	1515,09	251,6
Врадіївський	968,83	857,20	936,56	96,7
Доманівський	1037,15	1035,58	1001,75	96,6
Сланецький	961,99	795,97	1138,70	118,4
Жовтневий	1998,41	1494,94	1766,34	88,4
Казанківський	993,03	842,36	1127,19	113,5
Кривоозерський	1187,60	1233,92	1421,40	119,7
Миколаївський	2093,08	2716,51	2935,44	140,2
Новобузький	863,01	1640,38	1801,22	208,7
Новоодеський	2400,58	2195,59	2047,52	85,3
Очаківський	10010,55	14302,69	12879,28	128,6
Первомайський	1489,08	1812,29	2142,04	143,8
Снігурівський	1338,60	1559,30	1860,24	139,0
Область у цілому	1924,10	2228,53	2346,79	122,0

* розраховано за даними Головного управління статистики у Миколаївській області

Важливим фактором, який впливає на інтенсифікацію сільськогосподарського виробництва, є енергетичні потужності, без належного рівня забезпеченості якими, практично неможливо розраховувати на ефективне функціонування аграрних підприємств. Уявлення про те, як змінювалися їх обсяги на Миколаївщині, надає рис.2.4.

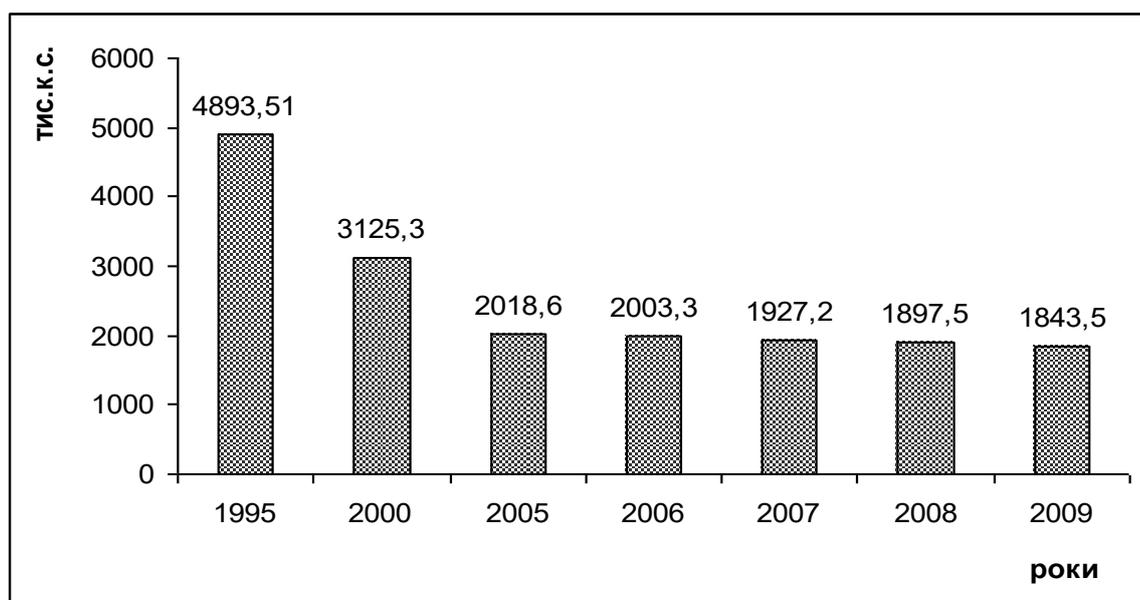

Рис 2.4. Динаміка енергетичних потужностей по сільському господарству Миколаївській області

Як бачимо, у динаміці за досліджені нами роки в аграрній сфері Миколаївської області відбувалося поступове зменшення обсягів енергетичних потужностей. У результаті цього у 2009 р. енергоресурси її сільського господарства скоротилися з 4893,5 тис. кінських сил у 1995 р. до 1843,5 тис. кінських сил у 2009 р., тобто в 2,6 раза. А це викликає досить велике занепокоєння. Звичайно ж, необхідні термінові заходи щодо зупинення цього процесу і помітного збільшення розмірів аналізованого виду ресурсів.

Однак, як відомо, внаслідок довготривалої економічної кризи технічний потенціал аграрного сектору економіки в Україні значно скоротився, зменшилась майже удвічі кількість тракторів, зернозбиральних комбайнів та іншої техніки.

Для забезпечення своєчасного проведення сільськогосподарських робіт, а в кінцевому рахунку — ефективного функціонування аграрних підприємств необхідно, щоб вони мали достатню кількість відповідних технічних засобів. Інформацію про те, як змінювалася кількість провідних видів останніх за 2000-2009 рр. наведена в табл.2.10.

Наведені у вказаній таблиці дані говорять про катастрофічні зміни у кількості практично всіх видів техніки в аграрних підприємствах. Зокрема, загальна кількість тракторів за досліджуваний проміжок часу скоротилася в 1,69 раза, зернозбиральних комбайнів в 1,69, кукурудзозбиральних — у 3,03, бурякозбиральних — в 3,43, картоплезбиральних — у 1,67 раза. Тобто найбільші негативні зміни відбулися у числі бурякозбиральних комбайнів, а ще гірший стан мав місце по установкам та агрегатам для доїння корів (кількість яких зменшилася в 6,06 раза).

Таблиця 2.10

Динаміка кількості основних технічних засобів в сільськогосподарських підприємствах Миколаївської області*

Види техніки	Роки						2009 р. у
	2000	2005	2006	2007	2008	2009	% до 2000 р.
Трактори, тис.шт	11,7	8,2	7,8	7,5	7,1	6,9	58,9
Комбайни, шт:							
а) зернозбиральні	2516	1783	1697	1646	1568	1491	59,3
б) кукурудзозбиральні	379	228	198	176	140	125	32,9
в) бурякозбиральні	319	191	173	146	114	93	29,1
г) картоплезбиральні	15	4	4	5	11	9	60,0
Установки та агрегати для доїння корів, шт	836	224	185	156	146	138	16,5

* за даними Статистичного збірника «Сільське господарство Миколаївщини» [188]

Зрозуміло, що всі вказані зміни у кількості технічних засобів вимагають невідкладних дійових заходів щодо зміцнення технічної бази сільгоспідприємств регіону, і в першу чергу, технікою вітчизняного

виробництва, зокрема через реалізацію відповідних державних та регіональних програм.

В останні роки відбувалося поступове збільшення розмірів витрат на виробництво сільськогосподарської продукції в розрахунку на 1га земельних угідь, що склалися в аграрних підприємствах Миколаївської області в середньому (рис.2.5).

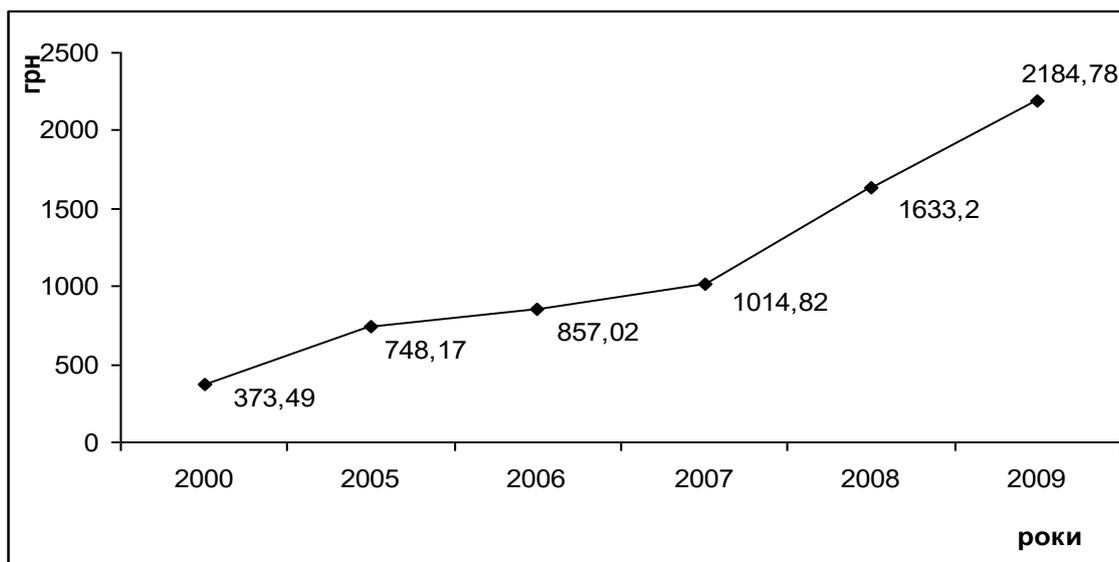

Рис.2.5. Динаміка витрат на виробництво аграрної продукції в розрахунку на 1га сільськогосподарських угідь по аграрних підприємствах Миколаївській області

Зокрема, за 2000-2009 рр. вони зросли в 5,8 раза, що насамперед викликано дуже суттєвим підвищенням цін на основні засоби виробництва, добрива, засоби захисту рослин, паливо-мастильні матеріали, електроенергію, які придбавають агротоваровиробники, а також високими темпами інфляції в нашій країні за досліджуваний період.

Уявлення про те, як саме змінювався за ці роки розмір виробничих витрат на 1га сільськогосподарських угідь аграрних підприємств по її адміністративних районах надає табл.2.11.

З наведених даних таблиці видно, що у більшості адміністративних районах області (10-ти з 19-ти), як і в цілому по ній мало місце послідовне

збільшення розміру витрат на виробництво аграрної продукції в розрахунку на 1га сільськогосподарських угідь. У той же час у 9 районах відбулося їх коливання.

Таблиця 2.11

Розмір виробничих витрат на 1га сільськогосподарських угідь аграрних підприємств по адміністративних районах Миколаївської області, грн*

Назва району	Роки						Індекс 2009 р. до 2000 р.
	2000	2005	2006	2007	2008	2009	
Арбузинський	443,14	948,49	1194,79	1496,45	2496,47	3101,90	7,00
Баштанський	331,63	1011,39	738,67	1024,22	1205,94	1843,50	5,56
Березанський	351,87	938,37	1105,81	1074,78	1601,60	1941,30	5,52
Березнегуватський	298,11	581,75	566,91	893,10	1482,44	1686,37	5,66
Братський	344,92	625,62	731,78	881,42	1361,66	1725,14	5,00
Веселинівський	252,84	536,80	715,74	746,55	1781,26	1681,83	6,65
Вознесенський	398,25	541,24	566,23	554,28	1083,69	1664,60	4,18
Врадіївський	327,39	371,28	453,37	510,77	905,50	1952,55	5,96
Доманівський	372,28	500,02	498,45	634,23	723,88	1707,93	4,59
Сланецький	281,29	250,31	490,79	559,41	1382,68	1888,66	6,71
Жовтневий	405,85	511,37	621,33	771,75	1164,26	2701,53	6,66
Казанківський	292,85	514,23	583,06	737,18	1156,92	1738,93	5,94
Кривоозерський	485,08	616,10	764,09	855,62	1387,96	1648,64	3,40
Миколаївський	430,05	926,11	958,28	1027,46	1404,06	2228,76	5,18
Новобузький	360,48	627,66	888,54	848,62	1241,03	1471,14	4,08
Новоодеський	356,21	781,21	811,99	903,59	1387,56	2296,42	6,45
Очаківський	588,48	909,06	1098,39	1116,11	1423,45	2393,73	4,07
Первомайський	494,79	972,42	1195,23	1265,28	1687,14	2214,14	4,47
Снігурівський	398,99	646,87	791,32	682,04	1700,92	4053,86	10,16
Область у цілому	373,49	748,17	857,02	1014,82	1633,20	2184,78	5,85

*розраховано за даними Головного управління статистики у Миколаївській області

Порівнюючи останній (2009) рік з базовим (2000) роком, слід відмітити, що незважаючи на вказані вище коливання аналізованого показника у динаміці по роках в окремих районах, практично по всіх них за цей проміжок часу спостерігалось збільшення розмірів виробничих витрат. Причому, найбільшим воно було у Снігурівському (в 10,16 раза), Арбузинському (у 7,00 раза), Сланецькому (в 6,71 раза), Жовтневому (у 6,66 раза) і Веселинівському (в 6,65 раза) районах.

Найбільші розміри виробничих витрат на 1га сільськогосподарських угідь практично у всі досліджені нами роки мали Арбузинський і Первомайський

райони, а у 2005-2009 рр. — і Березанський, що свідчить про більш високий рівень інтенсивності ведення аграрного виробництва в них. Найменшими розміри цього показника у більшості років були у Врадіївському, Єланецькому і Вознесенському районах. Що стосується 2009 р., то в ньому найменші витрати на одиницю площі склалися у Новобузькому (1471,14 грн), Кривоозерському (1648,64 грн) та Вознесенському (1664, 60 грн) районах. Як бачимо, що стан справ у динаміці по роках в нашій області за розміром аналізованого показника є різним, стабільності в ньому немає. При цьому різниця в найбільших (по Снігурівському) і найменших (по Новобузькому) величинах виробничих витрат на 1га, наприклад у 2009 р., досягала 2,75 раза, тобто була досить суттєвою. Однак слід вказати, що у вказаному році сільськогосподарським підприємствам Новобузького, Кривоозерського та Вознесенського районів вкрай необхідно здійснити найбільш дійові заходи щодо зростання вкладень у розвиток свого аграрного виробництва, без чого вони ніяк не зможуть добитися покращення ситуації, яка склалася в них.

Як показав проведений нами за ті ж самі роки аналіз розмірів виробничих витрат на 1га, по різних сільськогосподарських культурах в аграрних підприємствах Миколаївської області він є неоднаковим (табл.2.12).

Зокрема, найбільшим він був в аналізовані роки по картоплі і овочах. На другому місці знаходився виноград, а в 2009 р. — цукровий буряк. За найменшим рівнем витрат на 1га вирощувалися зернові та соняшник.

Порівнюючи дані 2008 і 2000 років, необхідно вказати, що абсолютно по всіх сільськогосподарських культурах витрати на 1га у декілька разів зросли — від 4,01 — по винограду до 10,30 — по овочах. Однак, на наш погляд, це викликано необґрунтованим подорожчанням ресурсів, які витрачаються на вирощування сільськогосподарських культур (насамперед це стосується мінеральних добрив, засобів захисту рослин, паливо-мастильних матеріалів, запчастин і самої техніки).

Як показують практика і наукові дослідження, в нинішніх умовах для вирощування навіть зернових (які відносяться до числа найменш інтенсивних

культур), щоб забезпечити їх необхідними виробничими технологічними ресурсами і одержати врожайність 60-65 ц/га, виробничі витрати на 1га посіву повинні становити близько 1200-1300 грн [5].

Таблиця 2.12
Розміри виробничих витрат на 1га основних сільськогосподарських культур по аграрних підприємствах Миколаївської області, грн*

Культури	Роки						Індекс 2009 р. до 2000 р.
	2000	2005	2006	2007	2008	2009	
Зернові	323,52	770,59	904,22	606,29	1533,55	1694,62	5,23
Цукрові буряки	1036,19	2451,09	2732,95	1810,15	5039,28	8476,85	8,18
Соняшник	325,81	727,57	784,09	947,63	1134,86	1572,43	4,83
Картопля	2538,10	5470,05	12961,75	8941,58	10078,36	11698,02	4,61
Овочі	1719,83	4421,69	5360,91	8374,84	10596,63	17719,68	10,30
Плоди та ягоди	431,09	2063,65	1707,14	2717,55	5166,81	3592,03	8,33
Виноград	1736,98	4213,43	4953,85	5932,46	7837,83	6973,95	4,01

* розраховано за даними Головного управління статистики у Миколаївській області

Між тим збільшення вкладень матеріально-технічних ресурсів на одиницю площі сприяє росту ефективності використання землі. Доцільно проаналізувати структуру виробничих витрат, її зміни — щоб виявити, які саме статті витрат зростають в найбільшій мірі (табл.2.13).

Як бачимо, найбільшу питому вагу у структурі виробничих витрат практично у всі роки досліджуваного періоду займала група матеріальних витрат, друге місце — інші витрати (у 2009 р.) та оплата праці. Однак слід вказати, що частка останньої в 2009 р. у порівнянні з майже всіма попередніми роками скоротилася, що свідчить про зменшення доходів селян, що звичайно ж, призводить до погіршення їх соціального стану. Доцільно також відмітити стійку тенденцію до зростання питомої ваги вартості кормів в структурі витрат в тваринництві – з 39,5% у 1995 р. до 60,4% у 2009р.

Таблиця 2.13
Структура витрат на виробництво сільськогосподарської продукції в
аграрних підприємствах Миколаївської області, %*

Статті та елементи витрат	Сільське господарство в цілому				у тому числі								Індекс 2009 р. до 1995 р.
	1995 р.	2000 р.	2005 р.	2009 р.	рослинництво				тваринництво				
					1995 р.	2000 р.	2005 р.	2009 р.	1995 р.	2000 р.	2005 р.	2009 р.	
Оплата праці з відрахуваннями на соціальні заходи	22,1	13,3	16,7	13,7	21,5	12,2	16,0	13,2	22,9	16,0	20,1	17,0	0,62
Матеріальні витрати - всього	63,1	63,9	62,9	65,1	62,6	62,6	60,6	62,8	63,6	66,9	73,4	77,0	1,03
у т.ч.: насіння та посадковий матеріал	7,2	9,3	8,6	9,7	13,1	13,2	10,4	11,5	х	х	х	х	1,35
корми	17,9	13,2	9,7	9,6	х	х	х	х	39,5	44,4	54,5	60,4	0,54
інша продукція	1,0	1,1	0,7	0,3	0,8	0,7	0,2	-	0,8	2,0	2,9	1,9	0,3
мінеральні добрива	2,6	3,0	7,8	11,7	4,7	4,3	9,5	13,9	х	х	х	х	4,5
нафтопродукти	15,9	18,9	17,5	13,7	23,3	23,7	20,3	15,6	6,9	7,9	5,3	3,5	0,86
електроенергія	4,9	2,7	1,6	1,4	3,6	2,1	1,2	1,0	6,3	4,1	3,6	3,7	0,28
паливо	0,6	0,1	0,3	0,3	0,8	0,1	0,2	0,4	0,6	0,1	0,2	0,1	0,5
запчастини, ремонтні та будівельні матеріали	7,4	6,3	7,3	2,5	9,4	7,1	8,1	6,0	5,2	4,3	3,5	3,3	0,34
оплата послуг і робіт, виконаних сторонніми організаціями	5,6	9,3	9,4	12,7	6,9	11,4	10,7	14,4	3,8	4,1	3,4	4,1	2,27
Амортизація основних засобів	7,0	10,2	5,9	4,3	7,8	10,3	6,4	4,4	6,0	10,1	3,6	3,5	0,61
Інші витрати	7,8	12,6	14,5	14,6	8,1	14,9	17,0	17,0	7,5	7,0	2,9	1,5	1,87
з них за земельні частки (паї)	-	8,6	10,6	10,9	-	х	12,9	12,9	-	х	х	х	х
за майнові паї	-	0,3	0,3	0,1	-	х	0,3	0,1	-	х	0,1	0,03	х
Всього витрат	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	х

* розраховано за даними Статистичних збірників «Сільське господарство Миколаївщини» за відповідні роки

Найбільш суттєві зміни відбулися і в розмірах основних статей матеріальних витрат. Причому, по одних з них (мінеральні добрива, оплата послуг і робіт, виконаних сторонніми організаціями, насіння та посадковий матеріал) відбулося зростання, а по інших — зменшення. Однак слід мати на увазі, що збільшення часток витрат на добрива, насіння та оплату послуг сторонніх організацій, на жаль, викликано не зростанням їх обсягів, а подорожчанням їх одиниць.

Порівнюючи одну з одною структури виробничих витрат по рослинництву і тваринництву, необхідно відмітити, що більш великі частки в них у тваринництві (проти рослинництва) займали оплата праці з відрахуваннями на соціальні заходи та матеріальні затрати, а менші — амортизація основних засобів та група інших витрат. Проте слід вказати, що у складі витрат і в рослинництві і в тваринництві відбулися практично ті ж самі негативні зміни, що і по сільському господарству в цілому.

Важливим фактором інтенсивного розвитку аграрного виробництва є застосування добрив (як мінеральних, так і органічних). Інформація про динаміку удобрених площ сільгоспкультур і кількість внесених добрив по аграрних підприємствах Миколаївської області за період з 1990 по 2009 рр. наведена в табл.2.14.

Таблиця 2.14

Внесення добрив під сільськогосподарські культури в аграрних підприємствах Миколаївської області*

Показники	1990р.	1996р.	2000р.	2005р.	2006р.	2007р.	2008р.	2009р.	2009 р. у % до 1990 р.
Мінеральні добрива									
Усього внесено у поживних речовинах, тис.ц	1425,1	67,1	40,6	169,0	211,4	262,3	278,2	299,9	21,0
Удобрена площа, тис.га	1105,0	150,4	91,1	308,5	412,6	469,3	503,2	505,4	45,7
Частка удобреної площі, %	73	13	8	33	42	52	51	53	72,6
Внесено (у поживних речовинах) на 1га посівної площі, кг	94	6	4	18	22	29	28	31	32,9
Органічні добрива									
Усього внесено, тис.т	8865,3	933,8	162,5	117,0	115,9	101,4	91,9	114,5	1,3
Удобрена площа, тис.га	198,4	25,1	6,9	6,0	4,7	5,5	8,7	4,8	2,4
Частка удобреної площі, %	13,0	2,2	0,6	0,6	0,5	0,6	0,9	0,5	3,8
Внесено га 1га посівної площі, т	5,8	0,8	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	1,7

* за даними Статистичного збірника «Сільське господарство Миколаївщини» [188]

Розглянувши наведені в табл.2.14 дані, слід вказати, що в період з 1990 по 2000 рр. розміри удобрених мінеральними добривами земель в аграрних підприємствах області поступово скорочувалися, а починаючи з 2005 р. відбулося деяке їх збільшення. Однак дані базового (1990) року, на жаль, і в ці роки не були досягнуті. Аналогічна закономірність спостерігалася і по дозах їх внесення. Причому, вони нині є дуже малими. Наприклад, у 2009 р. у

розрахунку на 1га посівної площі аграрних підприємств у середньому було внесено 31кг поживних речовин. І це — тоді, коли, наприклад в Німеччині цей показник становить 420кг, у Франції — 294кг.

Ще більш гірша ситуація склалася по органічних добривах, по яких і удобрені ними площі, і дози їх внесення є вкрай низькими. Між тим за дослідженнями науковців і практиків, на кожний гектар ріллі для одержання належних урожаїв сільгоспкультур доцільно вносити в середньому по 10 т органіки [223].

У зв'язку з необхідністю підвищення конкурентоспроможності вітчизняної сільгосппродукції все більшого значення набуває зрошувальне землеробство. Однак слід вказати, що в останні роки у зв'язку із кризовим фінансовим станом, в якому знаходяться більшість сільськогосподарських підприємств, йому приділяється все менша увага.

Уявлення про зміни в площах зрошуваних земель та їх частках у загальній земельній площі аграрних підприємств Миколаївської області надають матеріали табл.2.15.

Як бачимо, у площах зрошуваних земель в останні 13 років значних змін не відбулося. Ураховуючи посушливі умови Миколаївщини, вважаємо, що площі, що зрошуються повинні збільшуватися.

Таблиця 2.15

Площі зрошуваних сільськогосподарських земель в аграрних підприємствах Миколаївської області, га*

Види угідь	Роки							2009 р. у % до 1995 р.
	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	
Сільськогосподарські угіддя в цілому:	190135	193333,7	190296,8	190296,8	190296,8	190296,8	190296,8	1,00
у т.ч.: рілля	185086	188351,4	185536,6	185536,6	185620,1	185620,1	185620,1	1,00
багаторічні насадження	4835	4316,05	4211,72	4136,85	3909,98	4003,67	4096,98	84,7
сіножатті пасовища ^і	214	217,49	203,99	203,99	203,99	203,99	203,99	0,95

* за даними Головного управління державного комітету України із земельних ресурсів у Миколаївській області

На жаль у зв'язку зі скрутним фінансовим станом, в якому знаходиться

нині більшість сільськогосподарських підприємств нашої країни, у тому числі і Миколаївщини, вони не в змозі забезпечувати належний рівень виробничих витрат на одиницю площі. Між тим, як показало проведене нами по 418 сільгоспідприємствах Миколаївської області групування, збільшення виробничих витрат на 1га сільгоспугідь призводить до підвищення розмірів прибутків від рослинництва і тваринництва (табл.2.16).

Таблиця 2.16

Залежність рівня прибутковості сільськогосподарської діяльності аграрних підприємств* Миколаївської області від розмірів виробничих витрат на 1га сільгоспугідь за 2008 рік**

Показники	Групи господарств за розмірами виробничих витрат на 1га, грн					По всіх групах
	I до 700	II 701-1100	III 1101-1500	IV 1501-1900	V понад 1900	
Кількість господарств у групі, од.	60	99	112	54	93	418
Середній розмір виробничих витрат на 1га сільгоспугідь, грн	552,67	922,17	1305,83	1680,02	2682,32	1592,39
Прибуток від рослинництва і тваринництва у розрахунку на 1га сільгоспугідь, грн	110,53	190,02	210,09	274,13	439,43	269,56

* з включенням фермерських господарств

** за даними річних звітів сільськогосподарських підприємств області (додаток В)

Зокрема, зростання виробничих витрат на 1га сільськогосподарських угідь в господарствах з 552,67 грн в I-й групі до 2682,32 грн — в V-й групі (тобто в 4,8 раза) призвело до збільшення розмірів прибутку з 1га в 3,9 раза (або з 110,53 грн в I-й групі до 439,43 грн — в V-й групі). Позитивний вплив збільшення розмірів виробничих витрат в розрахунку на одиницю площі на розміри прибутку з 1га і рівня рентабельності сільськогосподарської діяльності підтверджений і проведеними нами раніше групуванням по аграрних підприємствах області за 2005 рік, результати якого наведено у додатку Б.

Дані вказаного додатку свідчать, про існування тісної залежності між рівнем інтенсивності виробництва та економічною ефективністю використання землі аграрними підприємствами Миколаївщини. Зокрема, найбільш низькі

показники економічної ефективності склалися в першій та другій групах господарств, середні витрати на 1га сільськогосподарських угідь в яких становлять відповідно 498,7 та 740,0 грн. Господарства цих двох груп мають збитки від ведення аграрного виробництва. Рівень збитковості сільськогосподарського виробництва в них становить відповідно 5,0% і 0,8%. Зі зростанням же розміру виробничих витрат в розрахунку на 1га сільськогосподарських угідь результативні показники інтенсифікації помітно покращуються. Зокрема, в господарствах 5-ї групи (з розміром витрат на 1га понад 1500 грн) одержані значні розміри прибутку з 1га (529,57 грн) і рівня рентабельності (18,4%). Але, на жаль, питома вага таких господарств становить лише 11,4% від загальної кількості підприємств, задіяних у даному групуванні. Найбільшу ж питому вагу (36,2%) в загальній структурі займає друга група господарств.

Таким чином, як свідчать матеріали обох групувань, збільшення розміру виробничих витрат на одиницю площі сільськогосподарських угідь призводить до помітного підвищення ефективності використання останніх. Тому підприємствам (насамперед — першої та другої груп) необхідно попіклуватися про обґрунтоване збільшення раціональних витрат на виробництво своєї продукції.

Свого роду узагальнюючим показником рівня інтенсивності використання сільськогосподарських угідь будь-якого аграрного підприємства є розмір виробничих витрат на 1 їх гектар. З метою виявлення характеру і тісноти зв'язку останнього з виходом прибутку з 1га нами за даними 2008 р. було проведено кореляційно-регресивний аналіз, який здійснено за матеріалами 418 сільськогосподарських підприємств Миколаївської області (до яких включено і фермерські господарства) (додаток В). Його результати наведені на рисунку в додатку Д.

Як видно з нього, зі зростанням розмірів виробничих витрат на 1га сільськогосподарських угідь вирівняні за лінійною функцією значення прибутку з 1га поступово зростають. Однак, на жаль, коефіцієнт кореляції

становить лише 0,36. Вважаємо, що такий низький рівень впливу досліджуваного фактора на результативний показник в значній мірі обумовлений і великими рівнями інфляції, і недостатнім розвитком ринкових відносин, і відсутністю належної державної підтримки розвитку аграрного виробництва.

2.3. Оцінка результативності розвитку інтенсифікації використання земельних угідь

При здійсненні інтенсифікації сільськогосподарського виробництва і зокрема — землекористування, звичайно ж, необхідно поцікуватися не тільки про зростання показників рівня інтенсифікації, а і тих показників, які відображають її результативність. Головною метою діяльності аграрних підприємств перш за все є збільшення обсягів виробленої ними сільськогосподарської продукції (як у цілому, так і рослинницької і тваринницької груп окремо). Розглянемо, як саме змінювалися розміри цього показника ефекту в розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь, а також — і на 1 грн грошової оцінки в аграрних підприємствах Миколаївської області у 2000-2009 рр. (табл.2.17).

Як бачимо, у зміні наведених у вказаній таблиці показників єдиної закономірності немає. В залежності від року мають місце значні коливання в їх розмірах. При цьому найбільші розміри валової продукції у порівнянних цінах (як по сільському господарству в цілому, так і по рослинництву) у розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь були досягнуті у 2008 р., тоді як вихід валової продукції тваринництва на одиницю площі, а також вартість валової продукції сільського господарства на 1 грн грошової оцінки сільськогосподарських угідь — у 1995 р.

Таблиця 2.17

Вихід валової продукції сільського господарства (у порівнянних цінах 2005 р.) в розрахунку на 1га і 1 грн грошової оцінки сільськогосподарських угідь по аграрних підприємствах Миколаївської області, грн *

Показники	Роки							Індекс 2009 р. до 1995р.
	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	
Вихід на 1га сільгоспугідь валової продукції сільського господарства	963,85	639,19	1156,37	1353,07	735,96	1622,97	1573,15	1,63
у т.ч.: рослинництва	641,85	515,62	996,71	1177,94	560,49	1442,85	1364,16	2,12
тваринництва	322,00	123,57	159,66	175,13	175,47	180,11	208,99	0,65
Припадає валової продукції сільського господарства на 1 грн грошової оцінки сільгоспугідь	0,32	0,09	0,15	0,18	0,09	0,18	0,16	0,5

* розраховано за даними Статистичного збірника «Сільське господарство Миколаївщини» [188] та за даними Головного управління державного комітету України із земельних ресурсів у Миколаївській області

Порівняння даних 2009 і 1995 років показує, що за основною частиною показників, віддача земель на Миколаївщині, була більш високою, ніж у 1995р., що звичайно ж, є позитивним явищем.

Поглиблюючи дослідження, розглянемо, як розрізнялися в останні роки рівні землевіддачі за виходом валової продукції сільського господарства в розрахунку на 1 грн грошової оцінки сільськогосподарських угідь по адміністративних районах Миколаївщини (табл.2.18).

Із наведених у табл.2.18 даних можна зробити висновок, що і по області в цілому, і майже по всіх її адміністративних районах у 2009 р. проти 2008 р. мало місце зниження рівня землевіддачі. Причому, найбільші негативні зміни в розмірах цього показника відбулися у Арбузинському (в 0,91 раза), Веселинівському, Миколаївському і Первомайському (в 0,93 раза) районах, а найбільші — Новобузькому (в 1,06 раза) і Березанському, Врадіївському і Очаківському (в 1,05 раза) районах.

Порівнюючи один з одним розміри землевіддачі за виходом валової продукції сільського господарства в розрахунку на 1 гривню вартості земельних угідь, бачимо, що найбільш високими розмірами цього показника

були: у 2008 р. — Єланецькому та Снігурівському (по 0,24), Арбузинському (0,23) та Жовтневому (0,21) районах, а в 2009 р. — Єланецькому та Снігурівському (по 0,23), Арбузинському та Очаківському (по 0,21) і Владіївському та Жовтневому (по 0,20) районах.

Таблиця 2.18

Розміри землевіддачі по сільськогосподарських підприємствах та впливаючих на неї факторів по адміністративних районах Миколаївської області, грн*

Адміністративні райони	Грошова оцінка 1га сільгоспугідь		Вихід валової продукції сільського господарства (у порівнянних цінах 2005 р.) в розрахунку на:			
	2008р.	2009р.	1га сільгоспугідь		1 грн грош. оцінки сільгоспугідь	
			2008 р.	2009 р.	2008 р.	2009 р.
Арбузинський	9281	9827	2179,66	2058,72	0,23	0,21
Баштанський	9235	9789	1710,68	1698,08	0,18	0,17
Березанський	9368	9920	1720,77	1892,51	0,18	0,19
Березнегуватський	7821	8282	1395,46	1382,02	0,18	0,17
Братський	8987	9517	1477,08	1498,94	0,16	0,16
Веселинівський	9595	10160	1491,17	1481,66	0,15	0,14
Вознесенський	8344	8835	1432,96	1396,85	0,17	0,16
Врадіївський	7111	7530	1382,64	1493,05	0,19	0,20
Доманівський	8259	8746	860,83	858,37	0,10	0,10
Єланецький	8356	8848	2018,02	2030,21	0,24	0,23
Жовтневий	9797	10374	2076,70	2130,10	0,21	0,20
Казанківський	7918	8384	1460,46	1391,96	0,18	0,17
Кривоозерський	10776	11411	1037,04	1072,34	0,10	0,10
Миколаївський	10399	11011	1586,76	1537,26	0,15	0,14
Новобузький	7899	8365	1278,66	1409,59	0,16	0,17
Новоодеський	7794	8253	1427,12	1412,75	0,18	0,17
Очаківський	11928	12630	2355,93	2615,59	0,20	0,21
Первомайський	9840	10419	1367,86	1367,88	0,14	0,13
Снігурівський	10320	10928	2449,86	2500,69	0,24	0,23
Область	9012	9542	1622,97	1573,15	0,18	0,16

* за даними Головного управління державного комітету України із земельних ресурсів у Миколаївській області

Стосовно ж найменших значень досліджуваного показника необхідно вказати, що вони були забезпечені: у 2008 р. — в Доманівському та

Кривоозерському (по 0,10) та Первомайському (0,14) районах; у 2009 р. — в Доманівському, Кривоозерському (по 0,10), Первомайському (0,13) та Веселинівському і Миколаївському (по 0,14) районах.

Далі проаналізуємо динаміку обсягів виробництва провідних видів сільськогосподарської продукції у натуральному виразі в розрахунку на 1га відповідних сільгоспугідь Миколаївщини (табл.2.19).

Таблиця 2.19
Обсяги виробництва сільськогосподарської продукції в розрахунку на 1га відповідних земельних угідь по аграрних підприємствах Миколаївської області*

Показники	Роки							2009 р. у % до 1995р.
	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	
Вироблено на 100га сільгоспугідь, ц:								
молока	157,9	50,1	36,5	36,4	29,8	27,5	28,5	18,0
м'яса всіх видів	14,9	7,9	4,2	5,5	7,0	5,4	5,1	34,2
вовни,кг	36,2	4,7	2,1	2,4	3,6	4,2	4,8	13,3
Вироблено на 100га ріллі, т:								
зерна	100,3	57,3	127,5	140,9	46,2	165,6	161,1	160,6
цукрових буряків	36,5	9,0	14,2	28,1	5,1	1,4	...	х
насіння соняшнику	13,6	16,5	31,7	35,1	19,3	37,2	41,4	304,4
Вироблено на 100га посівів зернових яець, тис.шт	16,3	7,5	21,9	26,4	22,5	31,1	53,4	327,6

* розраховано за даними Статистичного збірника «Сільське господарство Миколаївщини» [188]

Наведена у цій таблиці інформація свідчить, що по більшості видів сільськогосподарської продукції в розрахунку на 1га сільгоспугідь у динаміці по аналізованих нами роках відбувалися помітні коливання. Наступне стосується інших видів продукції, то у звітному році в порівнянні з базовим зменшення кількості склалося по м'ясу всі видів (у 2,9 раза), молоку (у 5,5 раза) і вовні (у 7,5 раза). По інших видах продукції (зерну, насінню соняшнику і яйцях) мало місце збільшення.

Одним з основних показників, що характеризують ефективність

використання земельних угідь стосовно окремих сільськогосподарських культур, є урожайність. Уявлення про її зміни по провідних сільськогосподарських культурах можна одержати за даними табл.2.20.

Таблиця 2.20

**Рівні урожайності основних сільськогосподарських культур по
Миколаївській області, ц/га***

Культури	Усі категорії господарств					Сільськогосподарські підприємства				
	1995р.	2000р.	2005р.	2008р.	2009р.	1995р.	2000р.	2005р.	2008р.	2009р.
Зернові	22,9	14,7	20,8	28,7	27,6	22,7	14,0	20,7	28,4	26,4
Цукрові буряки	148,4	106,8	193,4	198,1	189,3	148,4	107,0	195,2	198,3	189,3
Соняшник	11,3	10,7	12,0	12,3	13,8	11,3	10,7	11,9	12,3	14,1
Картопля	81,1	27,3	83,6	91,5	87,0	21,5	38,3	150,8	143,2	133,6
Овочі	89,6	83,6	141,3	155,9	201,3	64,0	59,6	149,3	205,8	335,6
Плоди та ягоди	47,6	22,2	52,8	66,8	52,3	22,9	12,4	34,9	39,4	21,3
Виноград	53,3	44,8	70,5	97,3	84,7	40,2	41,3	69,4	96,1	81,5

* за даними Статистичного збірника «Сільське господарство Миколаївщини» [188]

Як бачимо, практично по всіх досліджуваних сільськогосподарських культурах за аналізований період часу і по всіх категоріях господарств, і по сільськогосподарських підприємствах відбувалися коливання в розмірах рівнів їх урожайності. Єдиної ж закономірності у зміні цього показника в динаміці по жодній культурі немає. Порівнюючи ж 2009 р. з базовим (1995) роком, необхідно відмітити, що практично по всіх культурах мало місце покращення стану справ за розміром урожайності, що пояснюються і сприятливими погодними умовами звітної року, і успіхами в діяльності сільгосптоваровиробників.

Із наведених в табл.2.20 років саме у звітному році були досягнуті найвищі рівні урожайності і соняшнику, і овочів. По інших ж культурах (зернові, цукрові буряки, картопля, плоди та ягоди, виноград) сама висока урожайність була забезпечена у 2008 р. Порівнюючи між собою всі категорії господарств і сільськогосподарські підприємства, наприклад за 2009 р.,

необхідно вказати, що по одних культурах (зернових, плодах та ягодах і винограду) більш високі рівні цього показника мали всі категорії господарств, а по інших — аграрні підприємства.

Вирощуючи сільськогосподарську продукцію, аграрні підприємства можуть забезпечити собі належний рівень доходності у сучасних ринкових умовах лише у випадку досягнення більш низької її виробничої собівартості. Розміри останньої, наприклад, по основних видах рослинницької продукції в аграрних підприємствах Миколаївщини за 2000-2009 рр. представлені в табл.2.21.

Таблиця 2.21

Виробнича собівартість 1 ц основних видів сільськогосподарської продукції по аграрних підприємствах Миколаївської області, грн*

Культури	Роки						2009 р. у % до 2000 р.
	2000	2005	2006	2007	2008	2009	
Зернові	26,70	38,45	40,72	77,88	54,5	64,19	2,40
Цукрові буряки	11,10	13,2	12,45	20,32	26,05	44,78	4,03
Соняшник	32,01	62,41	63,44	114,2	92,86	111,52	3,48
Картопля	71,09	39,02	76,52	108,19	89,26	87,56	1,23
Овочі	28,88	29,62	35,94	84,82	51,49	52,80	1,83
Плоди та ягоди	34,82	59,2	121,15	167,93	131,21	168,64	4,84
Виноград	42,09	60,68	119,75	109,07	81,58	85,57	2,03

* за даними Головного управління статистики у Миколаївській області

Наведена інформація в табл. 2.21 доводить, що абсолютно по всіх видах рослинницької продукції у 2009 р. проти базового 2000 р. мало місце досить суттєве підвищення собівартості. Причиною чого, на наш погляд, в першу чергу є різке подорожчання і насіння, і паливо-мастильних матеріалів, і засобів захисту рослин, і техніки та інших матеріальних ресурсів, які постачаються аграрним підприємствам.

Одним з найбільш важливих завдань будь-якого аграрного підприємства є одержання належних сум прибутків від їх діяльності. Наочне уявлення про те, як саме в аналізовані нами роки змінювався розмір цього показника в

розрахунку на 1га їх сільськогосподарських угідь надає рис.2.7.

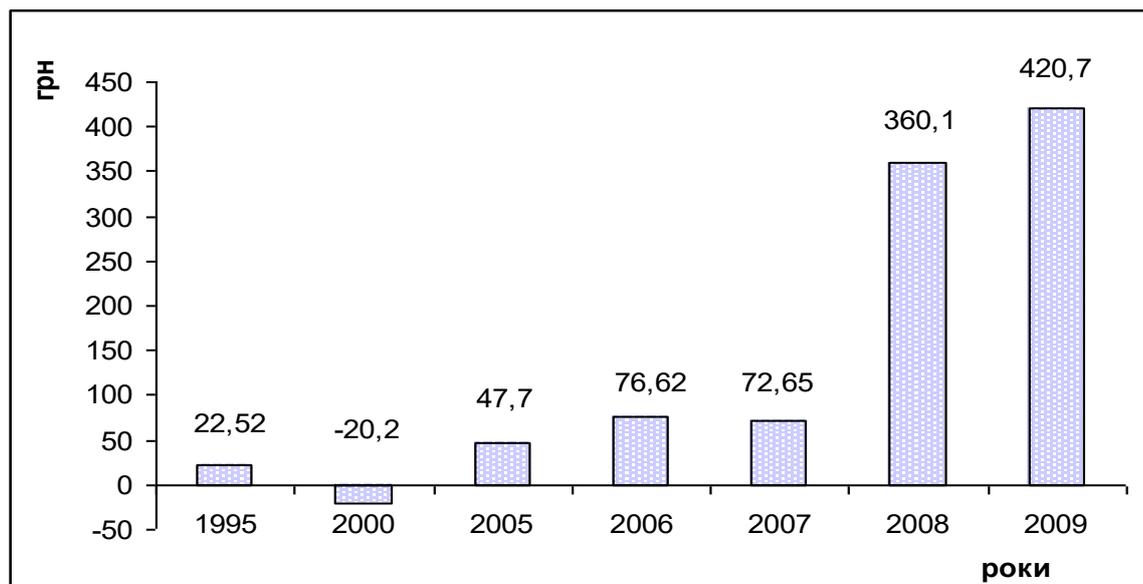

Рис.2.7. Динаміка прибутків на 1га сільгоспугідь по аграрних підприємствах Миколаївської області

Наведені на ньому дані свідчать, що в динаміці по аналізованих роках відбувалися деякі коливання. Зокрема, найбільш великий розмір досліджуваного показника був досягнутий у 2009 р., а найменший — у 2000 р. Однак слід вказати, що наприклад у 2009 р. у порівнянні практично зі всіма попередніми роками був досягнутий більший вихід прибутку з 1га.

Далі розглянемо, як відрізнялися один від одного сільськогосподарські підприємства різних організаційно-правових форм за розмірами основних показників ефективності господарювання (табл.2.22).

Як бачимо, ефективність використання земельних угідь за більшістю показників самою високою в аналізованому році була в господарських товариствах і приватно-орендних (насамперед фермерських) підприємствах. Найбільш ж низькі рівні більшості досліджених показників ефективності мали сільськогосподарські кооперативи і державні підприємства.

Однак слід вказати, що практично у кожній групі аграрних підприємств є і передові, і відсталі господарства. А це в значній мірі викликано тим, якого самого керівника і яких фахівців вони мають.

Свого роду узагальнюючим показником ефективності розвитку інтенсифікації використання аграрних угідь є рівень рентабельності, який водночас характеризує і ступінь доходності виробництва.

Таблиця 2.22
Ефективність використання землі у сільськогосподарських підприємствах різних організаційно-правових форм Миколаївської області за 2008 рік*

Показники	Господарські товариства	Приватні (приватно-орендні) підприємства		Сільгосп кооперативи	Державні підприємства	Інші підприємства	Сільгосп підприємства в цілому
		у середньому	у т.ч.: фермерські				
Урожайність, ц/га:							
- зернових	32,9	28,8	29,8	27,3	31,1	31,2	31,0
- соняшнику	14,8	13,7	13,9	9,3	12,9	13,2	14,1
- цукрових буряків	224,2	103,9	80,2	-	-	-	197,4
Вироблено на 100га сільгоспугідь, ц:							
- молока	36,0	21,5	2,1	61,1	59,7	2,5	30,8
- приросту ВРХ	2,24	1,60	0,26	3,33	9,00	4,18	2,37
Припадає на 100га сільгоспугідь, тис.грн:							
а) грошової виручки	229,6	163,9	171,1	226,4	142,7	316,7	199,6
у т.ч. рослинництва	196,3	143,9	167,7	169,4	111,2	225,2	170,4
тваринництва	33,3	20,0	3,4	57,0	31,5	91,5	29,2
б) прибутку	56,3	30,2	46,7	23,5	3,8	80,7	42,8
у т.ч.: рослинництва	55,5	28,5	46,5	6,2	12,9	64,6	41,6
тваринництва	0,8	1,7	0,2	17,3	-9,1	16,1	1,2

* за даними Статистичного збірника «Сільське господарство Миколаївщини» [176]

Конкретні розміри цього показника по основних видах продукції, досягнуті в сільськогосподарських підприємствах Миколаївщини в 1995-2009 рр., наведені в табл.2.23.

Наведені у вказаній таблиці дані свідчать, що абсолютно по всіх видах і рослинницької, і тваринницької продукції в динаміці по аналізованих роках

мали місце суттєвості коливання. Більш того, по значній частині видів аграрної продукції (цукрових буряках, картоплі, овочах, плодах, молоку, яйцях) поряд з прибутковими були і збиткові роки.

Таблиця 2.23

Рівень рентабельності основних видів продукції в сільськогосподарських підприємствах Миколаївської області, %*

Види продукції	Роки						
	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009
Зерно	100,3	42,4	1,8	11,2	0,2	21,6	10,8
Цукрові буряки	15,7	-14,1	15,2	40,4	-23,5	-44,8	-2,9
Насіння соняшнику	166,0	48,1	27,2	18,0	52,0	21,0	48,4
Картопля	-14,9	-13,3	119,7	117,4	2,7	26,3	20,9
Овочі	14,2	-7,2	40,7	29,4	-8,9	-3,9	11,0
Плоди	57,6	-8,8	31,0	42,9	-28,7	32,1	16,9
Виноград	102,1	45,7	28,5	103,7	54,7	285,4	293,0
Молоко і молочні продукти	-24,8	-25,6	-0,2	-14,3	1,3	-3,8	-7,4
М'ясо великої рогатої худоби	-31,1	-53,0	-35,8	-46,6	-56,3	-32,0	-38,8
М'ясо свиней	-29,5	-56,5	-6,3	-24,8	-43,9	-3,5	2,2
М'ясо овець	-20,0	-53,7	-18,4	-27,4	-41,7	-46,4	-32,8
М'ясо птиці	-30,6	-53,2	-1,8	-38,2	-65,6	-26,7	-19,3
Яйця	22,6	-6,0	26,7	3,9	6,5	29,5	23,2
Вовна	-69,2	-83,5	-54,0	-38,0	-73,4	-33,3	-13,3

* за даними Статистичного збірника «Сільське господарство Миколаївщини» [188]

Найгірший ж стан справ по цьому показнику мав місце по всіх видах м'яса та вовни, виробництво яких у всі досліджені роки виявилось збитковим. Правда, рівень збитковості м'яса свиней і птиці, а також вовни у певній мір скоротився, що звичайно ж є позитивним явищем. Деякі зміни у бік покращень у 2009 р. проти 1995 р. відбулися і по молоку (рівень збитковості знизився в 3,35 раза), картоплі (виробництво якої із збиткового стало прибутковим), а також винограду і яйцях, рівень рентабельності яких зріс відповідно в 2,87 і 1,03 раза.

У той же час у звітному році в порівнянні з базовим мали місце і

негативні зміни в розмірах рентабельності, які спостерігалися і по зерну (в 9,29 раз), насінню соняшнику (в 3,43 раз) та плодах (3,41 раз), овочах (в 1,29 раз), цукрових буряках (які із прибуткової галузі перетворилася у збиткову), а також м'ясу великої рогатої худоби і овець, рівень збитковості яких зріс.

Висновки до розділу 2

1. Загальний розмір земельних площ сільськогосподарських підприємств Миколаївської області за останні роки коливався, в 2009 р. був у 1,9 раз меншим, ніж в 1995 р. При цьому спостерігалось поступове збільшення рівня розораності аграрних угідь.

2. По всіх категоріях господарств Миколаївщини, і в її аграрних підприємствах по більшості видів як рослинницької, так і тваринницької продукції в 2009 р. проти 1995 р. відбулося скорочення обсягів виробництва. Позитивним виключенням є лише: по рослинництву — зерно, насіння соняшнику і овочі; по тваринництву — яйця та мед.

3. Вартість валової продукції сільського господарства (у порівнянних цінах 2005 р.) в 2009 р. проти 1995 р. була більшою, що склалося за рахунок рослинництва.

Як показало проведене нами поглиблення аналізу, збільшення обсягів валової продукції сільського господарства в цілому було досягнуто завдяки зростанню її виходу з 1га (що призвело до зростання загального її обсягу на 999,8 млн.грн). У зв'язку ж зі скороченням площ сільськогосподарських угідь аграрні підприємства області недоодержали 330,8 млн.грн.

4. За аналізовані нами роки в аграрних підприємствах Миколаївської області відбувалося поступове зростання вартості основних засобів в розрахунку на 1га сільськогосподарських угідь (яке мало місце по більшості (12-ти) адміністративних районів). В Березанському, Братському і

Новоодеському ж районах, забезпеченість господарств районів основними виробничими засобами помітно зменшилася. Водночас відбувалося поступове зменшення обсягів енергетичних потужностей.

За 2000-2009 рр. мало місце поступове збільшення розмірів середніх витрат (в 5,8 раза) на виробництво сільськогосподарської продукції в розрахунку на 1га земельних угідь. Причому, це відбулося в 10-ти районах. За аналізований проміжок часу збільшення витрат на 1га мало місце практично по всіх сільськогосподарських культурах, але найбільшим воно було по картоплі і овочах.

5. Як показали проведені нами групування сільськогосподарських підприємств області, збільшення виробничих витрат на 1га аграрних угідь призводить до підвищення розмірів прибутків з 1га та рівня рентабельності. Зроблений нами кореляційно-регресивний аналіз свідчить, що зі зростанням розмірів виробничих витрат на 1га сільськогосподарських угідь вирівняні за лінійною функцією значення прибутку з 1га поступово зростають.

6. В розмірах виходу валової продукції сільського господарства (у порівнянних цінах 2005 р.) в розрахунку на 1га і 1 грн вартості аграрних угідь по сільськогосподарських підприємствах Миколаївської області у 2000-2009 рр. мали місце значні коливання. За основною частиною показників віддача сільськогосподарських земель Миколаївщини в 2009 р. проти 1995 р. була більш високою. Але у 2009 р. в порівнянні з 2008 р. і в області, і в більшості її районів мало місце зниження рівня землевіддачі. Причому, найбільші негативні зміни в розмірах цього показника відбулися у Новобузькому, Березанському, Врадіївському і Очаківському районах.

Що стосується урожайності сільськогосподарських культур, то у 2009 р. були досягнуті найвищі її рівні по соняшнику і овочах. По інших ж культурах сама висока урожайність була забезпечена у 2008 р. Водночас абсолютно по всіх видах рослинницької продукції у 2009 р. в порівнянні з 2000 р. мало місце досить суттєве підвищення собівартості. Але проти 2007 і 2008 рр. по окремих культурах відбулося її зменшення. Позитивним явищем є збільшення розмірів

прибутку з 1га сільськогосподарських угідь, який в 2009 р. проти 1995 і 2000 років був більшим відповідно на 398,18 і 440,9 грн.

7. За більшістю показників ефективність використання земельних угідь самою високою, наприклад, в 2008 р. була в господарських товариствах і приватно-орендних (насамперед фермерських) підприємствах, а найнижчою — в сільськогосподарських кооперативах і державних підприємствах.

На жаль, по значній частині видів аграрної продукції (цукрових буряках, картоплі, овочах, плодах, молоку, яйцях) поряд з прибутковими були і збиткові роки. Найгірший стан справ по цьому показнику мав місце по всіх видах м'яса та вовні.

РОЗДІЛ 3

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ПОСЛІДОВНОГО ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ НА ОСНОВІ ІНТЕНСИВНОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

3.1 Удосконалення спеціалізації, оптимізація розмірів підприємств та подальший розвиток агропромислової інтеграції і кооперації

У практиці сучасного господарювання в аграрних підприємствах відбуваються зворотні явища у розвитку спеціалізації, концентрації, здійснення розширеного відтворення. Важливим фактором інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, формою суспільного поділу праці в аграрному секторі економіки є і раціональне розміщення сільського господарства, яке, в свою чергу, зумовлює спеціалізацію як територіальну форму поділу праці, що проявляється в організаційних формах, у посиленні галузевої та територіальної диференціації сільськогосподарського виробництва. В кінцевому підсумку спеціалізація відображає розподіл різних видів аграрної продукції і галузей по території країни, зонах та підприємствах.

Спеціалізація сільського господарства — це переважний розвиток виробництва одного або кількох видів продукції в окремих регіонах, підприємствах чи їхніх підрозділах. Вона характеризується переважним розвитком тих галузей сільського господарства, які забезпечують виробництво даних видів продукції. У свою чергу, спеціалізація потребує зосередження засобів виробництва та робочої сили для організації розвитку цих галузей і виробництва певних видів продукції.

Наприклад, на думку В.О.Пабат, Д.Т.Віннічук та Ю.О.Тараріко, при рослинницькій спеціалізації вимагається оптимальний підбір енергетичних засобів, сільськогосподарських машин для обробітку ґрунту, сівби, догляду за посівами, збирання врожаю, а також технічні засоби для його транспортування,

очищення, сушіння і переробки. У тваринництві необхідні приміщення, обладнання для догляду за тваринами, самі тварини та кормова база для них [139, с.34]. Без спеціалізації практично неможливо впроваджувати індустріальні технології і досягти світового рівня продуктивності праці.

Як вважає П.К.Канінський [78], основне завдання спеціалізації полягає в тому, щоб на основі використання сприятливих природно-економічних та інших умов і чинників забезпечити виробництво дешевої продукції, яка користується попитом на ринку. Особливостями розвитку спеціалізації аграрного виробництва в умовах ринкових відносин він вважає: розробку та обґрунтування виробничих типів підприємств з урахуванням попиту й можливостей виробництва конкурентоспроможної продукції; встановлення паритетності цін на сільськогосподарську продукцію і продукцію промисловості, що споживаються аграрною сферою; запровадження служби маркетингу; покращення соціально-економічних умов для населення; розвиток кооперативних зв'язків дрібних товаровиробників.

Раціональне землекористування, підвищення його сталості, продуктивності і економічної ефективності базується саме на оптимальній спеціалізації аграрного виробництва. Останніми роками в Україні спостерігається стійка тенденція до скорочення поголів'я сільськогосподарських тварин і звуження спеціалізації господарств на вирощуванні найбільш прибуткових зернових і технічних культур. Вузька рослинницька спеціалізація виробничих систем передбачає зменшення в структурі посівних площ часток культур з високою здатністю до відновлення середовища, в т.ч. багаторічних бобових трав.

Держава повинна здійснювати обґрунтоване управління процесами поглиблення спеціалізації і підвищення концентрації аграрного виробництва. Її дії мають бути спрямовані на формування ефективно функціонуючих на інтенсивній основі виробничих структур (переважно вертикально інтегрованих) і наповнення їх необхідними інвестиційними ресурсами. Сучасні методи державного регулювання повинні ґрунтуватися на пошуку та реалізації

відповідних інтеграційних стратегій і забезпечувати одержання довгострокових конкурентних переваг.

Як зазначає С.В.Васильчак [30, с.121], спеціалізація формується під «тиском» ринку: вивчаючи попит, підприємства формують пропозицію. Ринок виступає як законодавчий засіб. Адже він — форма організації суспільного виробництва, його рушійна сила. В Європейському Союзі існує 11 різних інтервенційних програм, якими передбачені чіткі вимоги до продукції, спосіб і суми доплати. Головна мета програм — утримання ринкової рівноваги.

На нашу думку, високоінтенсивним і ефективним, а отже — конкурентоспроможним може бути таке спеціалізоване виробництво, яке має необхідну матеріальну базу, кваліфіковані кадри, застосовує сучасні технології виробництва продукції рослинництва і тваринництва.

Як вже вказувалося в підрозділі 2.1, в останні роки і в Україні в цілому, і у Миколаївській області відбувалося зменшення і площ значної частини сільськогосподарських культур, і валових зборів їх продукції. А це звичайно ж, призвело до зменшення питомої ваги аграрних підприємств і в площах, і у валових зборах продукції, про що можна судити за даними додатку Е. Насамперед це стосується зернових культур, соняшнику, картоплі. Між тим саме вказані культури є основою спеціалізації дуже значної частини сільськогосподарських підприємств.

Важливим завданням будь-якого виробника сільськогосподарської продукції є забезпечення оптимальної структури своїх посівів. І це стосується як колективних аграрних підприємств, так і фермерських і навіть особистих селянських господарств. Розглянемо, якою була в останні роки структура посівних площ і в цілому по всіх категоріях господарств, і безпосередньо в колективних сільськогосподарських підприємствах Миколаївської області, як вона змінювалася за період з 1995 по 2009 роки (табл.3.1).

Як видно з наведених у таблиці 3.1 даних, у зміні часток площ майже всіх сільськогосподарських культур в динаміці по роках відбуваються помітні коливання. Єдина закономірність (у бік зниження) спостерігалася лише по

однорічних травах, питома вага яких в загальній посівній площі поступово зменшується (і це має місце як по всіх категоріях господарств, так і по групі сільськогосподарських підприємств).

Таблиця 3.1

Структура посівних площ основних сільськогосподарських культур у Миколаївській області, %*

Назва культури	Усі категорії господарств						Сільськогосподарські підприємства					
	1995р	2000р	2005р	2007р	2008р	2009р	1995р	2000р	2005р	2007р	2008р	2009р
Зернові – всього	49,8	56,6	61,1	61,0	56,0	61,6	50,6	58,3	62,4	61,7	56,1	61,3
у т.ч.: пшениця	25,2	26,7	30,0	24,3	30,3	24,7	26,4	28,7	33,4	27,1	33,0	26,6
жито	0,6	0,9	0,3	0,1	0,2	0,2	0,6	0,9	0,3	0,1	0,3	0,2
ячмінь	15,4	20,1	24,2	30,7	20,5	31,7	15,5	20,3	23,3	28,2	18,4	30,2
овес	1,4	1,3	0,4	0,3	0,1	0,1	1,4	1,4	0,4	0,3	0,1	0,2
кукурудза	3,1	4,4	4,2	2,6	2,8	2,8	2,4	3,5	2,8	2,2	1,7	1,7
просо	0,3	1,1	0,4	0,7	0,5	0,6	0,3	1,2	0,3	0,8	0,6	0,6
гречка	1,3	1,5	0,6	0,4	0,3	0,3	1,3	1,6	0,7	0,5	0,3	0,4
Зернобобові – всього	2,5	0,3	0,7	1,5	0,5	0,9	2,6	0,3	0,9	1,9	0,5	1,2
у т.ч.: горох	2,5	0,2	0,7	1,4	0,4	0,8	2,6	0,2	0,9	1,9	0,4	1,1
Технічні – всього	15,8	21,8	29,2	29,9	37,2	32,1	16,5	22,4	31,5	32,7	40,3	35,4
у т.ч.: цукрові буряки	2,7	1,1	0,5	0,4	0,04	х	2,8	1,2	0,7	0,6	0,1	х
соняшник	13,0	19,5	25,4	23,2	28,2	27,2	13,5	19,9	26,7	24,2	28,9	28,9
soя	0,1	0,4	1,9	2,2	0,7	0,6	0,1	0,4	2,3	2,6	0,8	0,7
ріпак	0,01	0,5	0,3	3,5	8,0	3,5	0,01	0,6	0,5	4,6	10,2	4,6
Картопля та овоче-баштанні – всього	4,2	4,5	3,4	3,2	2,8	2,7	1,8	1,5	0,6	0,7	0,7	0,6
у т.ч.: картопля	1,9	2,1	1,8	1,7	1,3	1,3	0,03	0,01	0,02	0,04	0,03	0,02
овочі	1,5	1,8	1,3	1,3	1,2	1,1	0,8	0,7	0,4	0,5	0,5	0,4
Кормові – всього	30,1	17,1	6,3	5,9	4,0	3,6	31,0	17,7	5,4	4,8	2,9	2,6
у т.ч.: кукурудза на силос і зелений корм	11,2	6,5	2,0	2,3	1,0	0,9	11,7	7,1	1,9	2,4	1,2	1,0
однорічні трави	8,9	5,0	2,0	1,3	1,1	1,1	0,6	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1
багаторічні трави	8,4	4,9	1,6	1,8	1,4	1,3	2,4	1,6	0,9	0,5	0,6	0,4
Чисті пари	10,5	21,4	11,7	10,9	6,6	7,7	-	-	-	-	-	-
Уся посівна площа	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* – розраховано за даними Статистичного збірника «Сільське господарство Миколаївщини» [188]

Порівняння ж 2009 р. з базовим (1995) роком показує, що по одних культурах (ячменю, просу, соняшнику, ріпаку і сої) відбулося розширення площ посівів, а по інших (житу, вівсу, кукурудзі, гречці, гороху, картоплі, овочах, однорічних та багаторічних травах) — навпаки, зменшення. Причому, це стосується і всіх категорій господарств, і сільськогосподарських підприємств.

Проведені нами по сільськогосподарських підприємствах Миколаївської області групування за часткою зерновиробництва у загальній грошовій виручці від рослинництва і тваринництва (додаток Ж) показали, що в господарствах, наприклад, п'ятої групи (питома вага цієї галузі в якій перевищує 65,0%) у порівнянні з першою групою (зі часткою зерновиробництва до 20,0%) основна частина показників ефективності досліджуваної галузі (особливо — її доходності) в обидва аналізовані роки була вищою, що свідчить про позитивну роль поглиблення спеціалізації аграрних підприємств.

Як свідчать проведені нами групування сільськогосподарських підприємств області за питомою вагою насіння соняшнику в грошовій виручці від рослинництва і тваринництва, позитивний вплив поглиблення рівня спеціалізації на ньому (хоча і не по всіх показниках, але по більшості з них) також має місце (додаток З).

Таким чином, раціональне поглиблення спеціалізації сільськогосподарських підприємств нашої області на виробництві як зерна, так і насіння соняшнику, як показали зроблені нами групування, призводить до підвищення ефективності функціонування цих галузей, а в кінцевому рахунку — і загальної діяльності аграрних формувань. Ураховуючи це, кожне підприємство повинно піклуватися про поглиблення своєї спеціалізації саме на тих галузях, які відрізняються в ньому найбільш високою доходністю.

Як вважають О.Ю.Амосов та Н.В.Статівка [4], поглиблення спеціалізації сільськогосподарських підприємств на інтенсивній основі з підвищенням концентрації виробництва може відбуватися за умов: коли у підприємства є можливість використання специфічного ресурсу або умов виробництва та

реалізації відповідного обсягу виготовленої продукції; посилення інтеграційних зв'язків між суб'єктами господарювання в аграрній сфері.

Необхідно вказати, що в останні роки і на Миколаївщині, і в інших регіонах України спостерігається розширення площ ріпаку, який частіше за все відрізняється більш високою ефективністю, ніж значна частина інших сільськогосподарських культур. Однак слід мати на увазі, що, як свідчить практика, занадто великі площі цієї технічної культури призводять до погіршення стану аграрних земель. На відміну від нашої країни Євросоюз обмежує виробництво ріпаку на одній і тій самій площі — не частіше, ніж раз на чотири роки. Враховуючи це, і в нашій країні необхідно більш зважено і обґрунтовано підходити до поглиблення спеціалізації кожного окремого господарства на вирощуванні конкретного виду сільськогосподарської продукції і збільшенні (або зменшенні) площ її вирощування.

Більше уваги у майбутньому необхідно приділяти і вирощуванню круп'яних культур. У цьому плані, на наш погляд, необхідно урахувати, зокрема, досвід Білорусі, де в останні роки здійснюється розширення їх площ. Так, посіви гречки, наприклад, у 2008 році були збільшені в порівнянні з попереднім роком у 1,6 раза (до 16 тис.га), а в 2009 році — ще на 40,5%. Стимулом тут стало значне підвищення матеріальної зацікавленості сільськогосподарських виробників, зайнятих вирощуванням цієї культури, що є складовою спеціальної урядової програми, мета якої — повне імпортозаміщення круп'яної продукції й розвиток експорту.

Такі автори як П.О.Рябчук [173] та М.К. Клочко, С.І.Кудря і Н.А.Кудря [80] відмічають, що в умовах інтенсифікації землеробства є доцільним замінити пар чорний бобовими культурами.

Наявність в Миколаївській області чотирьох кліматичних зон зумовлює необхідність розміщення у кожній з них тих сільськогосподарських культур, вирощування яких відрізняється найбільш високою ефективністю. Виходячи з розміщення, спеціалізації та концентрації виробництва, яке склалося, господарства кожної зони повинні дотримуватися певних рекомендацій, які

обумовлені їх природними і економічними умовами.

У забезпеченні ефективного розвитку сільськогосподарських підприємств важливу роль відіграють їх організаційно-правові форми. В Україні створено три форми господарювання — 1) особисті селянські господарства (господарства населення), 2) фермерські господарства, а також 3) сільськогосподарські підприємства ринкового типу. За розмірами вони відповідають практиці багатьох високорозвинених країн світу, що забезпечують ефективне ведення сільського господарства і мають перевиробництво продукції: перша форма господарювання — японсько-китайській, друга — європейській, третя — американській і колишній в Радянському Союзі моделям. Створені в Україні форми господарювання відповідають вимогам різного бізнесу — великого, середнього та дрібного [117].

Важливою складовою організації і підвищення ефективності виробництва є встановлення раціональних розмірів сільськогосподарських підприємств, і зокрема — площ їх аграрних земельних угідь.

Здійснене нами за 2008 рік групування 418 сільськогосподарських підприємств Миколаївщини свідчить про те, що зі зростанням площ аграрних угідь у них з'являється можливість збільшення розмірів виробничих витрат на 1га, тобто забезпечення підвищення рівня інтенсивності діяльності.

Стосовно ж показників ефективності сільськогосподарського виробництва слід вказати, що їх зростання у вказаному році відбувалося тільки з першої по третю групи, але в наступних двох групах, навпаки, мало місце зменшення. Проте ми вважаємо, що зниження рівнів прибутковості у вказаних двох групах в певній мірі пов'язано з тим, що в наведеній таблиці 3.2 групування були включені і фермерські господарства, які виключити із наданих нам Головним управлінням статистики у Миколаївській області даних було практично не можливо (а це призвело до вказаних негативних явищ, яких звичайно ж, не було б, якщо б ми змогли взяти лише колективні аграрні підприємства).

Таблиця 3.2

Залежність рівнів виробничих витрат на 1га та прибутковості сільськогосподарської діяльності аграрних підприємств* Миколаївської області від розмірів площ сільгоспугідь за 2008 рік**

Показники	Групи господарств за площею сільгоспугідь, га					По всіх групах
	I До 800	II 801- 1300	III 1301- 1800	IV 1801- 2300	V Понад 2301	
Кількість господарств у групі, од.	98	92	54	55	119	418
Середній розмір площ сільгоспугідь на 1 господарство, га	565	1094	1561	2078	3928	1967
Витрати на виробництво аграрної продукції в розрахунку на 1га сільгоспугідь, грн	1354,1	1311,0	1477,1	1501,7	1722,7	1592,39
Прибуток від аграрної діяльності у розрахунку на 1га сільгоспугідь, грн	140,6	359,9	428,9	200,9	252,9	269,56
Рівень рентабельності сільськогосподарської діяльності, %	12,3	31,2	35,0	15,1	16,8	19,5

* з включенням фермерських господарств

**за даними річних звітів сільськогосподарських підприємств області (додаток В)

Якщо б це групування ми зробили тільки по колективних, більш великих за своїми розмірами аграрних підприємствах, то скоріш за все збільшення площ сільськогосподарських угідь призвело б до підвищення показників доходності їх діяльності. Вказане підтверджується, зокрема, зробленим нами раніше, за даними 2005 року групуванням саме таких підприємств (без включення до них фермерських господарств). Його результати наведені в додатку II, дані якого свідчать, що зі збільшенням розмірів площ сільськогосподарських угідь аграрних підприємств Миколаївщини в цілому спостерігається підвищення доходності їх сільськогосподарської діяльності. Хоча ця закономірність і не є абсолютною, але все ж у п'ятій групі господарств всі досліджені показники ефективності є вищими проти не тільки першої, а й другої, третьої та четвертої груп. Наприклад, в п'ятій групі господарств у порівнянні з першою розміри прибутку є більшими з 1га в 13,7 раза, на 1 працівника — в 24,7 раза, а рівень рентабельності в 21,3 раза. На нашу думку, такий стан справ в області певною

мірою викликаний тим, що найбільш великі за площею сільськогосподарських угідь підприємства мають міцну матеріально-технічну базу, більш кваліфікованих працівників і особливо — керівників та спеціалістів, а це у сукупності призводить до порівняно високих рівнів доходності їх функціонування. Але, звичайно ж, це не означає, що всі сільськогосподарські підприємства області повинні мати такі великі розміри. Тим більш, що в останні роки у зв'язку з реструктуризацією значної частини господарств відбулося їх подрібнення. Тобто ствердження, що ефективність функціонування аграрних підприємств залежить тільки від їх розмірів було б неправильним. Але за розумного керівництва і належної матеріально-технічної бази переваги все ж мають великі господарства.

На думку В.Я.Месель-Веселяка [116, 117], вищої ефективності досягають підприємства, які мають у використанні 2-4 тис.га ріллі. Раціональні розміри фермерських господарств, визначені залежно від комплектації технічними засобами і становлять: при використанні тракторів типу МТЗ і ПМЗ при зерновій, зерново-буряковій, молочно-м'ясній і свинарській типах спеціалізації — 350-400га ріллі; при використанні тракторів типу Т-150, МТЗ і ПМЗ — 900-1000га.

За результатами дослідження Ю.О.Нестерчук [130], залежності між спеціалізацією сільгоспідприємств (питома вага промислової переробки) та результатами їхньої діяльності за відповідними показниками визначені параметри найбільш результативних аграрних підприємств Черкаської області з комбінованим типом виробництва — підприємства, що мають у користуванні близько 3 тис.га сільськогосподарських угідь, використовують працю майже 100 працюючих, одержують близько 5000 тис.грн грошової виручки від реалізації продукції, робіт і послуг.

З метою виявлення впливу площ зернових культур на показники ефективності вирощування їх продукції нами за 2 роки було проведено групування сільськогосподарських підприємств Миколаївської області, результати якого наведено в додатку К. Його результати свідчать, що в обидва

роки мало місце майже поступове підвищення ефективності вирощування зерна по мірі збільшення площ зернових культур. Зокрема, в кінцевому рахунку і 2005, і в 2006 роках абсолютно всі показники економічної ефективності зерновиробництва в господарствах п'ятої групи були кращими, ніж у першій. Наприклад, якщо у підприємствах I-й групи ця галузь була збитковою, то в V-й було одержано 36,42 — 151,34 грн прибутку на 1га і 4,1 — 14,8 грн на 1 гривню собівартості реалізованої продукції.

Позитивний вплив збільшення рівня концентрації зібраних площ посівів, як показало здійснене нами по тих же сільськогосподарських підприємствах групування, результати яких зосереджені в додатку Л, у досліджені роки мав і по соняшнику. Як ми бачимо, зі вказаного додатку, по всіх показниках в господарствах V-ї групи ефективність вирощування насіння цієї культури була високою. Виключенням є лише реалізаційна ціна, яка в п'ятій групі є трохи більш низькою. Однак це, на нашу думку, викликано тим, що надмірне збільшення площ соняшнику призводить до цілого ряду небажаних наслідків, серед яких: складнощі з реалізацією занадто великих обсягів виробництва насіння цієї культури за відповідною ціною, негативний вплив посівів соняшнику на якісний стан ґрунтів, порушення оптимальних сівозмін та ін. Ураховуючи вказане, вважаємо, що площі соняшнику не повинні бути занадто великими.

Для ЗАТ «Веселинівська МТС» Веселинівського району нами за допомогою економіко-математичної моделі було визначено оптимальні площі сільськогосподарських культур, розміри виробничих витрат по них, а також обсяги переробки провідних видів аграрної продукції — зерна та насіння соняшнику.

При цьому у вказаній моделі були передбачені різні варіанти оптимізації галузевої структури при фактичних технологіях, організації виробництва в них і сучасних рівнях його забезпеченості виробничими ресурсами.

Вхідна інформація для побудови моделі містить:

1) за галузями сільськогосподарського виробництва:

- землекористування за видами угідь;
- прогнозні рівні виходу продукції з 1га посівних площ;
- обсяги виробництва і реалізації сільськогосподарської продукції;
- витрати праці та матеріально-грошових коштів на 1 ц готової продукції (у розрізі їх статей — заробітної плати, насіння та посадкового матеріалу, добрив, паливно-мастильних матеріалів, амортизації, робіт і послуг, загальновиробничих витрат, інших витрат, витрат на реалізацію) у секторі сільськогосподарського виробництва;

- прогнозні реалізаційні ціни на аграрну продукцію;

2) за переробними галузями:

- загальні виробничі потужності переробки;
- витрати сировини на одиницю кінцевої продукції;
- обсяги виробництва і реалізації продукції;
- витрати праці та матеріально-грошових коштів (заробітна плата, насіння та посадковий матеріал, добрива, паливно-мастильні матеріали, амортизація, роботи і послуги, загальновиробничі витрати, інші витрати, витрати на реалізацію) на 1 ц готової продукції (у розрізі її видів);

- прогнозні реалізаційні ціни на продукцію переробки.

Вся перелічена інформація базується на даних господарської діяльності вказаного вище підприємства за 2009 рік.

Головними завданнями даної економіко-математичної задачі є перспективне визначення оптимальної структури сільськогосподарського виробництва, обсягів переробки і реалізації продукції, найкращого співвідношення між його аграрними і промисловими галузями, які забезпечували б максимальні рівні ефективності діяльності досліджуваного сільськогосподарського підприємства.

За умовами економіко-математичної моделі нами були визначені наступні групи змінних: площі сільськогосподарських культур; обсяги виробництва та

реалізації продукції — як сільського господарства, так і переробки; розміри витрат (за їх статтями).

Для опису змінних математичної моделі ми скористалися позначеннями, наведеними в додатку М.

Задача полягає у визначенні оптимального співвідношення значень змінних, при якому цільова функція

$$Z = x_j + x_l - x_k \rightarrow \max, (j \in C_1, l \in C_2, k \in R) \quad (3.1)$$

та задовольняються наступні умови:

1) використання площі ріллі:

а) загальна і за окремими групами культур (зерновими, кормовими та ін.)

$$\sum_{j \in J} x_j \leq S_i, (i \in I_1) \quad (3.2)$$

б) мінімальні посівні площі певних сільськогосподарських культур

$$\sum_{j \in J} x_j \geq Sl_i, (i \in I_1) \quad (3.3)$$

в) максимальні посівні площі окремих культур

$$\sum_{j \in J} x_j \leq Sh_i, (i \in I_1) \quad (3.4)$$

г) співвідношення між площами окремих видів зернових

$$\sum_{j \in J} Wo_j x_j \geq \sum_{j \in J} Wy_j x_j \quad (3.5)$$

2) балансові обмеження з виробництва сільськогосподарської продукції

$$\sum_{j \in J} d_{ij} x_j = x_k, (i \in I_2, k \in K_1) \quad (3.6)$$

3) баланси сировини для переробної промисловості

$$\sum_{j \in J} q_{pj} x_j = \sum_{j \in K_2} b_{pj} x_j, (p \in P_1) \quad (3.7)$$

4) обмеження виробничих потужностей

$$x_j \leq V_p, (j \in K_2, p \in P_2) \quad (3.8)$$

5) балансові обмеження по реалізації кінцевої продукції

$$g_{ij} x_j = x_k, (j \in K_1, K_2, k \in K_3) \quad (3.9)$$

б) баланс трудових ресурсів:

а) у сільськогосподарському виробництві

$$\sum_{j \in K_1} l_{cz_{rj}} x_j = x_k, \quad (r \in M_1, k \in Rl_1) \quad (3.10)$$

б) у переробці

$$\sum_{j \in K_2} l_{nep_{rj}} x_j = x_k, \quad (r \in M_2, k \in Rl_2) \quad (3.11)$$

в) по загальних витратах праці

$$x_j + x_l = x_k, \quad (j \in Rl_1, l \in Rl_2, k \in Rl) \quad (3.12)$$

7) обмеження з балансу витрат на вироблювану та товарну продукцію:

а) у сільськогосподарському виробництві – за різними видами витрат

$$\sum_{j \in K_1} f_{cz_{ij}} x_j = x_k, \quad (i \in M_1, k \in R_1) \quad (3.13)$$

б) загальні виробничі витрати у сільськогосподарському виробництві

$$\sum_{j \in R_1} x_j = x_k, \quad (k \in R_{cz}) \quad (3.14)$$

в) у переробці (за різними видами витрат)

$$\sum_{j \in K_2} f_{nep_{ij}} x_j = x_k, \quad (i \in M_2, k \in R_2) \quad (3.15)$$

г) загальні виробничі витрати у переробці

$$\sum_{j \in R_2} x_j = x_k, \quad (k \in R_{nep}) \quad (3.16)$$

д) загальні виробничі витрати по господарству в цілому

$$x_j + x_l = x_k, \quad (j \in R_{cz}, l \in R_{nep}, k \in R) \quad (3.17)$$

8) обмеження за обсягом товарної продукції (у реалізаційних цінах)

$$\sum_{j \in K_3} c_j x_j = x_k, \quad (k \in C_1, C_2) \quad (3.18)$$

9) умова невід'ємності змінних

$$x_j \geq 0; \quad x_k \geq 0; \quad x_l \geq 0 \quad (3.19)$$

Спроектвана нами математична модель задачі нараховує 59 змінних і 74 обмеження. Рішення задачі на ЕОМ було отримане за допомогою стандартних

засобів пошуку рішення табличного процесора MS Excel. Перелік змінних моделі, модель та результати розв'язку наведено в додатках М1, Н. Крім того, були проаналізовані звіти двох типів, що створює MS Excel: за результатами і за стійкістю (додатки П, Р). В результаті вирішення цієї задачі отримано дані, які проаналізовані нижче.

Отже, розв'язавши вказану вище економіко-математичну задачу, нами було визначено оптимальну структуру і співвідношення галузей аграрного та переробного виробництв для ЗАТ «Веселинівська МТС» Веселинівського району, у результаті чого є отримання максимального прибутку від продажу сільськогосподарської продукції та продуктів переробки.

Більш наочно отримана нами структура ріллі сільськогосподарських культур наведена в табл.3.3.

Таблиця 3.3

**Фактичні та проектні склад та структура ріллі ЗАТ «Веселинівська МТС»
Веселинівського району**

Культури	Фактично за 2009 р.		Проект	
	площа, га	її структура, %	площа, га	її структура, %
Посівна площа – всього	2169	87,6	2229	90,0
у тому числі:				
озима пшениця	882	35,7	820	33,1
озимий ячмінь	375	15,1	418	16,9
горох	323	13,0	531	21,4
кукурудза на зерно	200	8,1	-	-
соняшник	389	15,7	460	18,6
Пар	308	12,4	248	10,0
Загальна площа ріллі	2477	100,0	2477	100,0

З наведених у вказаній таблиці даних видно, що проектна площа ріллі практично не зміниться. Але в її складі при цьому трохи зменшиться площа, зайнята під парами та її частка в ріллі. У проектному складі посівних площ

сільськогосподарських культур відбуватиметься збільшення посівів озимого ячменю, гороху та соняшнику, частка яких у загальній площі ріллі зросте відповідно на 1,8%, 8,4%, 2,9%. По інших ж сільськогосподарських культурах, навпаки, повинно матиме місце скорочення їх посівів.

У зв'язку зі змінами в площах сільськогосподарських культур в майбутньому відбудуться і помітні зміни в обсягах виробництва продукції (як аграрної, так і промислової). Конкретне уявлення про них надає таблиця 3.4.

Таблиця 3.4

Фактичні і проектні обсяги виробництва сільськогосподарської і промислової продукції у ЗАТ «Веселинівська МТС» Веселинівського району, ц

Види продукції	Фактичні за 2009 р.	Проектні (за результатами вирішення ЕОМ)	Індекс проекту до факту 2009 р.
Зерно:	37082	25321	0,68
а) озимої пшениці – всього:	17169	16000	0,93
у т.ч. на власну переробку	2371	2500	1,05
б) озимого ячменю	8349	9321	1,12
в) кукурудзи	10268	-	-
г) гороху	2078	3397	1,63
Насіння соняшнику - всього	9168	10764	1,17
у т.ч. на власну переробку	99	538	5,43
Борошно	1423	1500	1,05
Висівки	948	1000	1,05
Хліб	1780	1800	1,01
Олія соняшникова	29	161	5,55
Макуха	69	377	5,46

Порівнюючи один з одним проектні і фактичні обсяги виробництва сільськогосподарської і виготовленої з неї промислової продукції, слід вказати, що по більшості їх видів за нашими розрахунками відбудеться збільшення їх обсягів. Зокрема, це стосується і переробки озимої пшениці, і валових зборів озимого ячменю, гороху, насіння і переробки соняшнику, а також виробництво

борошна, висівок, хлібу, олії та макухи. Тобто запроєктовані нами у результаті вирішення ЕМЗ обсяги виробництва більшості видів продукції зростатимуть.

Кінцевою метою діяльності кожного підприємства, у тому числі і ЗАТ «Веселинівська МТС» є збільшення обсягів виробництва своєї товарної продукції та підвищення ефективності діяльності. Тому впродовж дослідження розглянемо, які саме зміни відбуватимуться в аналізованому нами підприємстві в результаті вирішення ЕОМ (табл.3.5).

Таблиця 3.5

**Фактичні та проектні (одержані за результатами вирішення ЕОМ)
основні показники ефективності діяльності ЗАТ «Веселинівська МТС»
Веселинівського району**

Показники	Фактично за 2009 р.	За проектом	Індекс проекту до факту 2009 р.
Вартість товарної продукції підприємства (у фактичних цінах 2009 р.) в цілому:			
- загальна, тис.грн	4970,8	5753,0	1,16
- на 1га сільгоспугідь, грн	1897,25	2195,80	1,16
- на 1 грн витрат, грн	1,30	2,09	1,61
Прибуток підприємства:			
- загальний, тис.грн	490,8	3004,0	6,12
- на 1га сільгоспугідь, грн	187,33	1146,56	6,12
Рівень рентабельності, %	12,8	109,3	8,54

Наведені у вказаній таблиці дані свідчать, що впровадження в практику одержаних результатів сприятиме підвищенню ефективності діяльності досліджуваного господарства. При цьому зростатимуть і обсяги загальної товарної продукції, і розміри прибутків, і рівні рентабельності діяльності. В найбільш великій мірі збільшиться рівень рентабельності (у 8,54 раза) та обсяг прибутку підприємства (в 6,12 раза). У майбутньому у зв'язку зі традиційним підвищенням цін на сільськогосподарські і переробні товари ріст як прибутків

від них, так і рівнів їх рентабельності буде значно більшим. Все це свідчить про доцільність впровадження в практику ЗАТ «Веселинівська МТС» результатів, одержаних нами при вирішенні вказаної вище задачі.

Розвиток економіки на сучасному етапі пов'язаний із зміцненням і розширенням ринкових принципів господарювання. Запорукою прогресу в підприємстві є кооперація і інтеграція, що базується на свідомому виборі власника і підприємців.

На думку І.І.Червена [209, с.3,4], агропромислової інтеграції належить досить важливе місце у системі заходів по виведенню виробництва аграрних підприємств з кризового стану, що досягається завдяки поєднанню особистих, колективних і суспільних інтересів, створенню реальних передумов для більш ефективного розвитку АПК.

Агропромислова інтеграція — це форма територіально-виробничого комбінування та об'єднання в єдине ціле технологічно і економічно пов'язаних між собою сільгосптоваровиробників і промислових формувань (що здійснюють переробку вирощеної ними сировини), а на більш високому рівні розвитку — і торгівельних та інших обслуговуючих структур — з метою одержання синергічного ефекту, забезпечення ефективного функціонування всіх її учасників за рахунок раціонального інвестування і одержання готової конкурентоспроможної продукції.

Наприклад, в Росії за даними А.С.Міндріна [123, с.149-150], основна частка підприємств та організацій, що використовують площі для сільськогосподарського виробництва, представлена комерційними організаціями із середньою площею землекористування 6,8 тис.га, у тому числі сільськогосподарських угідь — 2,3 тис.га.

При формуванні інтеграційної структури важливо врахувати фінансово-економічний стан підприємства, умови організації та управління процесом виробництва, розподілу та обміну, порядок взаєморозрахунків між суб'єктами економічних відносин об'єднання [35, с.46].

Основними завданнями агропромислової інтеграції є оптимізація розмірів

сировинних зон переробних підприємств, транспортних потоків сировини і технологічних відходів переробки, поліпшення використання побічної продукції, сприяння процесам спеціалізації та концентрації, вирішення соціальних проблем [27, с.108]. Як свідчить практика, інтеграція, розв'язує цілий ряд проблем, оскільки саме вона поєднує інтереси виробників кінцевої продукції і інших рівнів виробничого ланцюга, стимулює інвестування капіталу переробних підприємств у виробництво сировини та підвищує ефективність функціонування аграрних підприємств, сприяє нарощуванню обсягів виробництва сировини.

Важливу роль відіграють процеси інтеграції сільськогосподарських товаровиробників з переробними, торговельними та фінансовими організаціями. Вони можуть стати найбільш стійкими та життєздатними формуваннями, оскільки дозволяють подолати цінові диспаритети, ризики неплатежів контрагентів, отримувати вигоди від спільного користування інфраструктурою та об'єднанням грошових коштів для інвестування.

У сучасних умовах аграрна інтеграція має забезпечити задоволення інтересів і аграрних, і переробних, і обслуговуючих підприємств та потреби кінцевого споживача в агропродовольчій продукції. За даними В.Г.Андрійчука [6, с.5], більшість великих компаній інтегрованого агробізнесу планують розширювати (причому істотно) землекористування. Так, «Українська група компаній Land West Company» спеціалізується на вирощуванні зернових й олійних культур, орієнтується на вирощування та експорт органічної продукції, використовує нині 164 тис.га ріллі, а планує — 300 тис.га. ЗАТ «Агротрон» прогнозує розширити землекористування з 120 до 200 тис.га, а Агропромислова корпорація «Укррос» — з 75 до 120; іноземна компанія «Landcom Inretnational» — з 54 до 350 тис.га.

Як свідчить практика, великі підприємства холдингового типу, які мають значні фінансові ресурси, впроваджують фінансові схеми, які дають змогу практично законно мінімізувати оплату податків і зборів.

Ми підтримуємо думку П.Т. Саблука [176] відносно того, що на базі великих сільських поселень необхідно розвивати спеціалізовані агломерації, в яких поєднуюватимуться великі зони територіального виробництва певних видів сільськогосподарської продукції (цукрових буряків, олійних культур, зернових тощо), формуватимуться сектори її заготівлі, зберігання і промислової переробки та реалізації.

На наш погляд, на увагу заслуговує досвід США, де значного поширення набула контрактна форма аграрно-промислової інтеграції, базою якої є зв'язок фермерів з іншими суб'єктами АПК на основі виробничих та збутових контрактів. Перші з них оговорюють умови виробництва і прописують коло обов'язків всіх учасників. Другі ж стосуються виключно реалізації продукції, з обумовленням її якості, ціни та порядку доставки. Крім того, у цій країні паралельно спостерігається посилення інтеграційних процесів на регіональному та державному рівнях через створення, наприклад, Південної спілки аграрних кооперативів США, до яких увійшли 1,6 млн фермерів південних штатів і кооперативи-виробники продукції інших сфер АПК. Аналогічною організацією стала Квебекська спілка фермерів у Канаді.

М.В.Оліховська [134] зазначає, що наявними організаційними формами аграрного бізнесу, наприклад, в США є: сімейні ферми (особисті господарства), сімейно-групові ферми (партнерство) та сільськогосподарські кооперативи (акціонерні компанії). Характерним для цього агробізнесу є об'єднання дрібних сільськогосподарських підприємств у великі корпорації, науково-виробничі об'єднання, багатопрофільні фірми оптової та роздрібної торгівлі (від 10 до 100 тис. зайнятих і об'ємом реалізації від 5 до 20 млрд дол.США).

Поряд з інтеграційними процесами важливу роль має відігравати і кооперація, яка виконує цілий ряд вкрай необхідних економічних і соціальних функцій. Вона широко використовує дрібні форми господарювання, активно підтримує малі та середні за розмірами підприємства, є основою формування і функціонування відповідних організаційно-правових структур вертикального та горизонтального типів.

Термін «кооперація» був вперше вжитий англійським ученим Р.Оуеном, який запропонував механізм «землеробських і мануфактурних поселень, єднання і взаємної допомоги». З ним поділяли свої погляди Ш.Фур'є, М.Нельсон, А. де Сен-Семон, В.Кінг та ін. У російському суспільному русі першим, хто розглядав розвиток кооперації як виробничу необхідність, були представники ліберальної течії А.Анциферов, М.Балін, П.Кропоткін. В Україні кооперативний рух зародився майже 150 років тому. Найбільш значний внесок у розвиток кооперації зробили такі українські учені минулого, як М.Туган-Барановський, А.Жук, К.Коберський, Б.Матрос, К.Панківський, А.Чаянов, С.Подолінський, Є.Храпливий [214].

Саме кооперація завдяки суспільному застосуванню технічних та економічних ресурсів окремих власників, робить виробництво масштабним і забезпечує одержання на одиницю затрат максимуму кінцевого продукту. До факторів, які спонукають сільгосптоваровиробників до кооперування, насамперед слід віднести вигоду від участі у великих за обсягом ділових операціях, уникнення конкуренції, використання менеджменту, можливості одержувати прибуток не тільки від виробництва, а й від просування продукції.

Кооперативні процеси у розвитку аграрного виробництва, одержали поширення у значній частині розвинених країн світу. При цьому, наприклад, у США водночас відбувається і диверсифікація діяльності кооперативів.

Досвід функціонування кооперативів у розвинених капіталістичних державах цікавий для нас перш за все з точки зору вивчення засад і форм кооперування окремих господарств, методів економічного впливу на них з боку органів управління у великих агропромислових об'єднаннях. Цей досвід заслуговує детального вивчення і використання у практичній діяльності з урахуванням умов сучасного стану в економіці сільського господарства України.

Найрозвинутішими формами сільськогосподарської кооперації у Франції є постачальницько-збутові і переробні кооперативи. Усе більшого поширення в Італії та Німеччині набувають кооперативи зі спільного використання

сільськогосподарської техніки (КЮМА). У Німеччині всі сільськогосподарські кооперативи входять до складу «Німецького райффайзенівського союзу». Найбільш значна роль кооперації у цій країні полягає в кредитуванні фермерських господарств, постачанні їм засобів виробництва, наданні різного роду послуг, заготівлі, збуті і переробці сільськогосподарської продукції. У багатьох кооперативах організовано первинну обробку аграрної продукції: сушіння, сортування, упаковка, забій худоби, розробка туш та ін. [39, с.176].

Прикладом може бути регіональний кооператив Farm Industries, що обслуговує 500 тис. фермерів, постачаючи їм засоби виробництва та матеріали (причому нафтопродукти, добрива, насіння, комбікорми власного виробництва). До переліку послуг кооперативу входить страхування та кредитування сільськогосподарських товаровиробників. Сучасний етап розвитку вертикальних інтеграційних зв'язків характеризується їх виходом за межі країни. Так, кооператив Alferd Touperfer International, що об'єднав сім північноамериканських кооперативів із західноєвропейським кооперативним об'єднанням Alferd Touperfer Vervhting з виробництва зерна і комбікормів у Німеччині, Голландії та Франції [17].

Найдосконаліша організаційна структура властива кооперативному руху Швеції та Норвегії — за регіонально-територіальним принципом. Перша сфера кооперативної діяльності — збір, переробка та збут продукції, а друга — постачання фермерським господарствам засобів виробництва на базі їх закупівлі за оптовими цінами [39, с.178].

Говорячи про обслуговуючі кооперативи, слід вказати що, саме вони повинні стати засобом захисту товаровиробників від жорстких умов ринкового середовища — завдяки використанню вигоди прибуткових галузей постачання матеріально-технічних засобів, переробки та реалізації виробленої продукції. Вертикальна інтеграція у формі сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів є вигідною і кінцевим споживачам, оскільки вона сприяє зниженню споживчих цін на вітчизняному ринку.

Серед основних проблем, які стримують розвиток кооперативних формувань в нашій країні насамперед слід виділити: невідповідність сільгоспформувань та населення до кооперації; створення кооперативів в інтересах одного великого господарства; нестача засобів, які виділяє держава на розвиток сільськогосподарської кооперації; відсутність власних виробничих приміщень та недостатність сировинної бази тощо.

Аналізуючи досвід державної підтримки розвитку кооперації в зарубіжних країнах та близького зарубіжжя відмітимо його значення в Німеччині, Швеції, Норвегії та Казахстані.

Наприклад, створення і розвиток кооперативів-виробників в Німеччині стимулюється державою, яка фінансово допомагає офіційно зареєстрованим об'єднанням та їх спілкам протягом п'яти років. У перший рік розмір цієї допомоги становить до 3% виручки від продажів кооперативу, у другий — 2%, у третій, четвертий і п'ятий роки — до 1%. Сума субсидій при цьому не повинна перевищувати в перший рік 60%, в другий — 40%, в третій, четвертий та п'ятий роки — 20% адміністративно-управлінських витрат кооперативу. В країнах Північної Європи (Швеції та Норвегії) з метою розширення виробництва окремих видів аграрної продукції держава може призупинити виплату кооперативних податків і виділити прямі субсидії, що використовуються як тимчасові заходи для стимулювання виробництва. Держава надає безпроцентну кредитну допомогу в модернізації сільськогосподарського виробництва, купівлі землі, ремонті виробничих приміщень, будівництві доріг, придбанні техніки [39, с.178].

В Казахстані сьогодні існує такий механізм державної підтримки розвитку сільських споживчих кооперативів: по лінії Міністерства сільського господарства через АТ «АгроКредитна Корпорація» та по лінії АТ «Національна компанія «Соціально-підприємницька корпорація». Перша модель державної підтримки (пільгове кредитування) отримала широке розповсюдження по всіх регіонах цієї країни, але умови повернення наданих кредитів не враховують такої особливості аграрного виробництва — як

сезонність. Інвестиційна програма по другій моделі об'єднує 70 проєктів, в тому числі 36 — по створенню мережі багатогалузевих сервісно-заготівельних центрів на основі кооперації та об'єднання сільгосптоваровиробників, основною метою яких є створення умов для інтеграції аграрних формувань, організації машинно-технологічних станцій [7].

Слід визнати, що процеси інтеграції і кооперації в нашій країні поки що розвиваються в недостатній мірі. Зокрема, не виконуються норми Закону України «Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі» в частині залучення сільськогосподарських товаровиробників до процесів приватизації переробних підприємств із наданням їм 51% акцій. А це приводить до того, що переробники мають прибуток, а виробники сировини — збиток, що змушує останніх створювати власні переробні підприємства, які не мають належної окупності своїх інвестицій.

Утворення в агропромисловому комплексі різноманітних форм інтегрованих корпоративних структур сприятиме поліпшенню управління ним як на регіональному, так і на національному рівнях. Вони забезпечать ефективніше використання коштів, які виділяються з державного бюджету для підтримки сільських товаровиробників, реалізацію великих бізнес-проєктів, в яких заінтересовані вітчизняні та зарубіжні інвестори [135, с.16].

3.2. Зміцнення та підвищення ефективності використання виробничого потенціалу підприємств

Стабілізація та подальше ефективне функціонування агропромислового комплексу не можливе без зміцнення та заощадження його виробничого потенціалу. Останній являє собою сукупність виробничих ресурсів з урахуванням їх обсягів, структури, якості, потужностей і ступеня використання. Основними його складовими є земля, основні та оборотні засоби і робоча сила.

Від розмірів виробничого потенціалу та інтенсивності використання його структурних елементів залежать результати господарської діяльності аграрних підприємств. Він повинен ефективно використовуватися і мати здатність до постійного й безперервного відтворення, що проявляється в підвищенні родючості ґрунтів, технічному і технологічному переозброєнні та покращенні використання трудових ресурсів сільськогосподарських підприємств.

Ефективне функціонування підприємницьких структур аграрної сфери передбачає такий раціональний спосіб господарської діяльності, який базується на основі комплексної збалансованості наявних ресурсів та інтенсивного використання якісних і кількісних чинників на всіх його стадіях, що в підсумку примножує кінцевий результат з одночасним зменшенням використовуваних ресурсів.

Процес інтенсифікації землекористування передбачає використання постійно зростаючого виробничого потенціалу, за якого було б можливим здійснити удосконалення технологій, зберігання та поліпшення родючості ґрунтів, підвищення мотивації робітників до високопродуктивної праці при обробці ґрунтів, посівах, догляду за рослинами, збиранні врожаю і реалізації продукції.

Підвищення економічної ефективності використання земельних ресурсів зумовлює необхідність розширення й удосконалення матеріально-технічної бази аграрного сектора економіки, введення в дію нових і реконструкцію наявних виробничих потужностей, встановлення оптимальних розмірів технічної оснащеності сільськогосподарських підприємств, впровадження новітніх технологій.

Сьогодні основними причинами недостатньої віддачі виробничого потенціалу є те, що нові форми господарювання не мають можливості достатньо інвестувати галузі аграрного виробництва, що є причиною недосконалої галузевої структури, низького рівня інтенсивності ведення рослинництва і тваринництва. Слабо розвинені кооперація й інтеграційні зв'язки, недостатньою мірою впроваджуються досягнення науково-технічного

прогресу. Сільськогосподарські підприємства не забезпечені належним чином кадрами спеціалістів, кваліфікованих працівників, занепадає соціальна сфера села [176].

Відмінності у забезпеченості ефективності використання складових виробничого потенціалу господарських формувань зумовлюють необхідність визначення раціонального співвідношення між його елементами для обґрунтування заходів щодо удосконалення організаційно-економічного механізму його ефективного використання.

Більш ефективне здійснення аграрного виробництва господарськими формуваннями в значній мірі зумовлено рівнем його технічного оснащення, структурним складом техніки та організацією її використання. Створення сільськогосподарськими підприємствами відповідної матеріально-технічної бази у сучасних умовах є досить складним процесом, оскільки від цього залежить ефективність аграрного виробництва. Але нажаль, система матеріально-технічного забезпечення, що склалася під впливом трансформаційних змін та переходу до ринкового типу господарювання, через непродуману аграрну політику виявилася майже зруйнованою. Її відновлення сьогодні є одним з першочергових завдань політики нашої країни.

Через низький рівень платоспроможності сільськогосподарські підприємства не в змозі придбати необхідні матеріально-технічні засоби в достатній кількості. Допущені в період реформування аграрного сектору помилки призвели до виникнення диспаритету цін на промислову та сільськогосподарську продукцію.

Основними сільськогосподарськими машинами аграрні підприємства забезпечені лише на 45-65%, понад 90% з яких вже відпрацювали свій амортизаційний строк. Темпи щорічного списання зношеної техніки в декілька разів перевищують темпи її закупівлі. Через технічні несправності щорічно не використовується четверта частина тракторів і комбайнів [177]. Рівень фондооснащеності сільськогосподарських угідь в аграрних підприємствах

України нижчий, наприклад, ніж аналогічний показник в Угорщині у 3,0-4,6 рази та Німеччині — в 11,0-12,0 рази [145].

Існуючий машинно-тракторний парк сільськогосподарських підприємств морально та фізично застарів, що призводить до збільшення експлуатаційних і виробничих витрат. Так, як свідчить практика, в інноваційних технологіях виробництва сільськогосподарської продукції витрати на використання технічних засобів та підтримку їх у працездатному стані становлять близько 50-60% виробничої собівартості.

За експертними розрахунками ННЦ «Інститут аграрної економіки», потреба в основних засобах на виробництво прогнозованих обсягів сільськогосподарської продукції на період 2011-2015 рр. оцінюється в сумі 345-435 млрд грн, з них на оновлення машинно-тракторного парку аграрних підприємств на рівні технологічної потреби — близько 220 млрд грн [18, с.21,22].

Що стосується Миколаївської області, то на сьогодні рівень технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств не відповідає нормативним вимогам, відчувається дефіцит техніки, що негативно впливає на ефективність виробництва. Порівнюючи 2009 рік з 1992 роком, слід вказати, що кількість техніки в аграрних господарствах значно скоротилася: тракторів — в 3,2 рази; зернозбиральних та кукурудзозбиральних комбайнів — відповідно у 3,1 та 5,3 разів. Крім того, відмітимо, що протягом 2009 року у порівнянні навіть з 2008 роком парк тракторів також скоротився на 2,6%, тракторних причепів — на 5,5%, зернозбиральних та кукурудзозбиральних комбайнів — відповідно на 4,9% і 10,7%, бурякозбиральних машин — на 18,4%, жаток валкових — на 7,9%, сівалок — на 4,8%.

У 2009 р. сільськогосподарські підприємства області придбали 306 тракторів, 92 зернозбиральних та 6 кормозбиральних комбайнів, 146 сівалок та 30 жаток валкових. Кількість ж списаних тракторів становила 185 одиниць, а зернозбиральних комбайнів — 51.

Слід визнати, що відновлення та піднесення агропромислового виробництва можливі тільки за умови його оснащення сучасною, високоефективною та доступною за ціною технікою, оновлення матеріально-технічної бази та розвитку вітчизняного сільськогосподарського машинобудування.

Необхідно вказати, що вітчизняна техніка більш вигідна для використання, так як має значно меншу вартість. Більшість науковців приходять до висновку, що за ціновими критеріями аграріям України доцільно й вигідніше придбати 4-9 вітчизняних машин з продуктивністю в 2-3 рази нижчою, але у 3-8 разів дешевше однієї зарубіжної [52, с.82]. Так, для придбання нового зернового комбайну ДОН-1500 (середня вартість якого на сьогодні становить близько 790,0 тис. грн) сільськогосподарським підприємствам необхідно продати 756 т зерна або 260 т молока, тоді як для закупівлі комбайна «John Deere»-Т660 потрібно витрати 2491,0 тис. грн чи продати 2385 т зерна або 818 т молока.

За оцінками Інституту гідротехніки і меліорації УААН, потреба сільського господарства України в дощувальних установках типу «Фрегат» становить не менше 14,5 тис. одиниць. ДУТ «Фрегат» може працювати на ділянках зі складним рельєфом, що мають неглибокий родючий шар. Високий ступінь рівномірності розподілу вологи дає можливість одночасно з поливом проводити внесення рідких і розчинних мінеральних добрив. Три-чотири дощувальні машини може обслуговувати лише один оператор, що підвищує економічність їх експлуатації [82].

Борони-плуги БПД-2,4 і БПД-4,2 із шириною захвату 2,4м і 4,2м ВАТ «Заводу «Фрегат», розташованому в м. Первомайськ Миколаївської області вважаються кращими в Україні. Вони дешевші за імпортні аналоги та розроблені з урахуванням виконання операцій по обробітку ґрунту на глибину до 22см, а також на полях, які довго не оброблялися. На окультурених полях із меншою твердістю ґрунту глибина обробітку може досягати 30см за один

прохід. Боронування ґрунту за допомогою БПД-4,2 успішно замінює оранку плугом, даючи змогу економити при цьому до 40% палива [233].

Сьогодні вітчизняні товаровиробники відчувають певний дефіцит коштів та в деякій мірі не в змозі задовольнити потреби аграрного сектору в техніці, але не зважаючи на це вони все ж таки її виробляють та модернізують.

Так, наприклад, Херсонський машинобудівний завод значно підвищив надійність та якість зернозбиральних комбайнів КЗС-9-1 «Славутич» пропускною спроможністю 9-11 кг/с зерносолломистої маси. Зараз проводиться розробка нового, більш продуктивного (10-12 кг/с), комбайну КЗС-10. Одночасно досягнуто домовленостей щодо створення спільного виробництва зернозбиральних комбайнів КЗС-8 пропускною здатністю 8 кг/с (з початку року вже виготовлено 60 машин) з Гомельським машинобудівним заводом (Білорусь) та комбайнів «Сампо» пропускною здатністю 5-6 кг/с з фінською фірмою (виготовлено першу партію) [129].

ВАТ «Червона зірка» (м. Кіровоград) освоєно виробництво посівних комплексів «Сиріус» — шириною захвату від 4 до 18 метрів з нульовим обробітком ґрунту та спільно з фірмою «Лемкен» — сівалок «Солітер-9» та «Солітер-12» [129]. Також вітчизняними розробниками було створено електронний поради́ник-комбайнера, використання якого дає можливість значно підвищити продуктивність зернозбиральних комбайнів [69].

Ураховуючи сказане, на нашу думку, при умові дієвої державної підтримки розвиток вітчизняного машинобудування для цілей агропромислового комплексу цілком можливий.

У зарубіжному сільгоспмашинобудуванні спостерігаються тенденції до підвищення транспортних і робочих швидкостей техніки, використання різноваріантної трансмісії з автоматичним переключенням швидкостей. При цьому досягається підвищення продуктивності машин шляхом збільшення ширини їх робочого захвату.

На увагу заслуговує вивчення наукових розробок Республіки Білорусь, де створена спеціальна техніка для мінімальних ресурсозберігаючих технологій

обробітку ґрунтів та посівів (агрегати АКМ-4, КПМ-4 — для мінімального обробітку; сівалка прямого посіву СПП-3,6; чизельний культиватор КЧД-6) застосування яких на окультурених ґрунтах дозволяє знизити витрати ресурсів на 25-30%, зменшити кількість проходів полем. Для суміщення операцій на передпосівному обробітку ґрунтів та висівів зернових та інших культур створені комбіновані агрегати високого технічного рівня з пасивними та активними робочими органами (АПП-3, АПП-4,5, АПП-6 та АППА-6). Застосування даних агрегатів підвищує продуктивність праці до 40% та знижує витрати палива на 2-3 кг/га в порівнянні з окремим використанням агрегатів АКШ та пневматичних сівалок СПУ [183].

Як свідчить практика, в розвинених країнах світу у міру старіння техніки сезонне навантаження знижується (якщо зернокомбайн використовувати протягом 5-9 років, його річне навантаження становить 547акр., при використанні комбайнів віком 15-19 років навантаження знижується до 213акр.). В Україні ситуація протилежна — техніка спрацьовується, старіє, а сезонне навантаження тільки збільшується [20].

Стосовно Миколаївської області, зазначимо, що за період 2000-2009рр. кількість тракторів і зернозбиральних комбайнів у підприємствах зменшилася більш ніж на 40%. За останні десять років площа ріллі в розрахунку на один придатний до роботи трактор зросла на 20% і в 2009 р. становила 146,6га. Подібна ситуація склалася й із зернозбиральними комбайнами. Так, в 2009р. порівняно з 2000 р. їх навантаження зросло в 2,5 раза. На один такий комбайн у вказаному році припадало 573,3га зібраної площі зернових та зернобобових культур. І це тоді, як для умов Степу, за даними П.Т.Саблука [176, с.9], на 1 зерновий комбайн повинно за нормативом припадати 90га зібраної площі.

В світовій практиці прийнято, щоб річне навантаження на зернозбиральний комбайн складало не більше 100га [112].

Процеси руйнування матеріально-технічної бази нині настільки глибокі, що навіть при створенні найближчим часом сприятливих умов віддача інвестицій почне зростати лише через кілька років з початку здійснення

стабілізаційних заходів. Для часткового розв'язання даної проблеми важливо відрегулювати економічні відносини в державі таким чином, щоб вони забезпечували еквівалентність обміну між сільським господарством та іншими галузями АПК, встановити економічно обґрунтовані та взаємовигідні ціни на інвестиційні ресурси, продукцію як сільського господарства, так і промисловості, а через науково обґрунтовані механізми розподільчих відносин забезпечити рівну прибутковість виробництва в різних галузях АПК.

Головними факторами розв'язання проблеми повинні стати: докорінне (у 2-3 рази) підвищення продуктивності сільськогосподарської техніки та її технологічної ефективності; зниження на 30-40% питомої енерго- і матеріаломісткості й відповідно зменшення потреби в техніці; комбінування та інтегрування технологічних операцій; модульно-блочна побудова агрегатів і комплексів; гнучке пристосування і підвищення продуктивності інтегрованих комплексів до різноманітних умов, яке повинне забезпечити повніше використання оптимальних агростроків, потенціалу землі, рослин, добрив, агрохімікатів і природно-кліматичних умов [70, с.26].

Джерелами фінансування інвестицій у відтворення технічного потенціалу аграрного виробництва можуть бути: амортизаційні відрахування, прибуток сільгосптоваровиробників, кредити банків, кошти лізингових, страхових та інвестиційних компаній, вітчизняних і зарубіжних інвесторів, а також державного бюджету (що виділяються для технічного переоснащення сільгоспвиробництва й розвитку вітчизняного машинобудування для АПК).

У умовах нестачі фінансових ресурсів важливою формою поповнення парку машин та обладнання ми вважаємо надання техніки в лізинг. Світовий досвід доводить, що лізинг відіграє досить відчутну позитивну роль в агробізнесі. Наприклад, у Франції ним займаються 120 компаній, Німеччині — 96, Великобританії — 68. Обсяг продажу техніки по лізингу компанією «John Deere» дотяг 20%.

Сьогодні він забезпечує баланс інтересів всіх учасників процесу, крім того, лізингові операції більш гнучкі, ніж кредитні, при цьому

лізингоодержувач обирає більш вигідну ставку та схему платежів. Ще однією перевагою є те, що лізингоодержувач зменшує базу оподаткування, оскільки отримане майно не перебуває на його балансі.

З метою підтримки вітчизняного машинобудування та оновлення машинно-тракторного парку сільськогосподарських підприємств ми пропонуємо, наприклад, усю техніку, яка буде надаватися в лізинг закуповувати у вітчизняних заводів-виробників.

Все більш вагоме значення у сучасних умовах набуває створення та розвиток ринку частково зношеної техніки, тобто тієї, що вже була у використанні. У 2009 році було імпортовано 91312 одиниць техніки загальною вартістю 304,0 млн. дол. США, у тому числі тракторів — 7618 одиниць та зернозбиральних комбайнів — 1569 одиниць, з них відповідно 2489 та 885 одиниць цих засобів вже були у використанні.

Хоча імпортована в нашу країну із Білорусі, Польщі та Німеччини техніка є такою, що була у використанні, а це збільшує витрати аграрних підприємств на її технічне обслуговування, але завдяки цьому все ж таки, господарства можуть бути забезпечені відносно недорогою технікою. При цьому ми вважаємо, що присутність держави при формуванні вторинного ринку техніки також необхідна.

Одним із напрямів розвитку ринку матеріально-технічних ресурсів, послуг постачання, ремонту і технічного обслуговування є формування дилерської мережі прямих зв'язків із заводами-виробниками. Створення відповідних підприємств веде до підвищення ефективності обслуговування сільськогосподарської техніки, зменшення простоїв машин, підвищення їх продуктивності та прибутковості сільськогосподарських підприємств, усунення комерційних посередників.

На наш погляд, на увагу заслуговує досвід США, де поряд із незалежною дилерською мережею виробники техніки мають і низку збутових складів безпосереднього підпорядкування, які використовуються ними для формування відповідних запасів для здійснення гарантійного і післяремонтного

обслуговування технічних засобів. Так, фірма «John Deere» має свої власні складські комплекси в різних країнах світу. Вважаємо, що необхідно залучати і досвід Німеччини, в якій у деяких підприємствах певний вид технологічних операцій виконується залученими зі сторони машинами (власники яких є заводи-переробники сільськогосподарської продукції, що мають партнерські зв'язки з аграрними господарствами).

Крім того, раціональним способом вирішення проблеми забезпечення технікою, на нашу думку, є розвиток та підтримка підприємств технічного сервісу, що дозволяє не тільки використовувати техніку без порушень правил експлуатації, а і створити додаткові робочі місця. Зокрема, необхідно більш в повній мірі використовувати виробничі потужності вже наявних ремонтно-обслуговуючих підприємств, доукомплектувати їх відповідним обладнанням, впроваджувати прогресивні технології відновлювально-ремонтних робіт.

У країнах Європейського союзу 90% сільськогосподарської техніки проходить передпродажну сервісну підготовку й забезпечуються необхідним гарантійним комплектом запасних частин і 100% машин охоплені мережею сервісу станціями технічного обслуговування [198, с.84]. Цей їх досвід доцільно запроваджувати і в Україні.

Одним із перспективних напрямків вирішення проблеми матеріально-технічного постачання агроформувань, на наш погляд, є створення обслуговуючих кооперативів, основними функціями яких є забезпечення господарств матеріально-технічними ресурсами, паливом, запасними частинами, мінеральними добривами, засобами захисту та ін.

На нашу увагу заслуговують і МТС. Машинно-технологічні станції, основними завданнями яких є: розширення мережі та збільшення обсягів технічних послуг, що надаються сільськогосподарським товаровиробникам; покращення виконання строків та масштабів польових робіт (оранки, сівби, збирання врожаю); освоєння нових високоінтенсивних технологій виробництва рослинницької та тваринницької продукції; надання цілого ряду послуг (ремонт техніки, організація поставок за їх замовленням запасних частин до тракторів та

іншої сільгосптехніки, паливо-мастильних матеріалів, мінеральних добрив, хімічних засобів захисту рослин, кормових добавок). МТС можуть мати у своєму складі технічні засоби, для їх і надання в оренду. В Україні існує понад 340 МТС, у тому числі близько 90 державних, крім того є і 700 механізованих загонів.

Відновлюваний економічний ріст буде забезпечений тоді, коли підприємства будуть в змозі розширити технічну базу, а для цього потрібні значні інвестиції. Вітчизняний і світовий досвід показує, основою інтенсифікації є інновації, які формуються на базі фундаментальних та прикладних досліджень.

Важливою вимогою виробництва є забезпечення належного виконання технологічних операцій. Зміни, що здійснюються у розвинених країнах в технологіях виробництва сільськогосподарської продукції, полягають у біологізації технологій, заощадженні енергії та ресурсів на виконання технологічних операцій, захисті природного середовища, підвищенні екологічної безпеки в процесі виробництва продукції. Україні для подолання своєї технологічної відсталості потрібне широкомасштабне впровадження прогресивних ресурсозберігаючих інноваційних технологій.

Одними з найбільш рекомендованих сьогодні є технології, що базуються на використанні посівних комплексів для прямої сівби. Останні розповсюджені на більшості території Американського та Австралійського континентів, а в Україні вони поки що не набули масового поширення. Перспективним, як свідчить практика, є впровадження технологій з мінімальним обробітком ґрунту. Однак, на жаль, нині вони застосовуються, насамперед, тими суб'єктами господарювання, які мають в своєму обробітку значні земельні площі. Це пов'язано з тим, що на невеликих площах такі машини не в змозі реалізувати свої потенційні можливості, існує ймовірність отримання збитків внаслідок збільшення собівартості вирощеної продукції за рахунок зростання експлуатаційних витрат.

Між тим, як вважає М.В.Шевченко [217], «No-till»-технології дозволяють

значно скоротити витрати та посилити протиерозійність в перший рік використання. Для більш ефективного контролювання забур'яненості посівів, поліпшення водно-фізичних властивостей ґрунтів, запобігання втратам в наступні роки необхідно застосовувати мінімальні обробітки ґрунтів під культури в сівозміні.

Наприклад, як свідчать розрахунки, поєднання мінімальної обробітки з нульовим сприяє зниженню витрат пального зі 100-120 до 30-35 л/га [77].

Аналізуючи вітчизняний досвід застосування «No-till»-технологій слід зазначити, що саме їх використовують провідні сільськогосподарські підприємства нашої країни. Наприклад, у фермерському господарстві «Бексиди» (Рівненська область) з 2001 року на 394 га ріллі використовують лише ресурсозберігаючі технології обробітки ґрунту (min та no-till). Слід вказати, що середня урожайність зернових, наприклад, у 2008 р. тут становила 68,1 ц/га, з них озимого ячменю — 64,4 ц/га, кукурудзи на зерно — 106,0 ц/га та озимої пшениці — 85,7 ц/га. Витрати на вирощування, наприклад, 1 га озимої пшениці за 2008-2009 рр. становили майже 5000 грн [237].

Про переваги застосування «No-till»-технологій свідчить і досвід ТОВ «Мрія» Білоцерківського району Київської області, яке у 2009 р. отримало урожайність озимої пшениці 2-го класу в 34 ц/га (на одному полі) та 49 ц/га (на двох полях). І це при значному дефіциті вологи [238].

«No-till»-технології успішно використовуються і у Миколаївській області. Зокрема, прикладом у цьому плані є ЗАТ «Веселинівська МТС» Веселинівського району, яка використовує таку технологію з 2005 року при вирощуванні соняшнику, озимої пшениці, а з 2010 р. — і гороху. У цьому господарстві, наприклад, технологія вирощування озимої пшениці наступна: попередником є горох; під час збирання урожаю солома подрібнюється на частки довжиною 5 см та рівномірно розподіляється по полю. Підготовка ж останнього до сівби полягає у тому, щоб за тиждень до проведення даної технологічної операції на всій площі проводиться десикація. Це підприємство вирощує елітне сортове насіння, яке закупає у вітчизняних виробників.

Кожен рік в ньому проводиться випробування 1-3 нових сортів для відбору кращих з них на майбутнє. Сівба озимої пшениці проводиться тут сівалкою Great Plains 1500 (з шириною захвату 4,6 м), а збирання врожаю — комбайном John Deere, який водночас дозволяє подрібнити соломку та рівномірно розподілити її по поверхні поля.

Технологія нульового обробітку не передбачає механічного впливу на ґрунт з метою його розпушування або ущільнення. На ці процеси впливають і природні фактори, а саме — кореневі системи рослин і ґрунтова фауна. Основною проблемою в умовах запровадження «No-till»-технологій є те, що в умовах півдня ми маємо дефіцит вологи.

Альтернативними методами ведення сільського господарства є такі види землеробства: біоінтенсивне, біодинамічне, маловитратне стале, ЕМ-технології та інші. Ці моделі ґрунтуються на глибокому розумінні процесів, що відбуваються в природі, спрямовані на поліпшення структури ґрунтів, відтворення їх природної родючості та сприяють утворенню екологічно стійких агроландшафтів.

Крім того, у багатьох країнах світу почало розвиватися так зване органічне землеробство метою якого є вирощення екологічно чистої продукції, без використання хімічних засобів. Саме воно переважає у США, Австралії, Японії та країнах Західної Європи. Наприклад, в Австралії загальна земельна площа під органічним сільським господарством становить 12 млн.га.

В США повністю відмовилися від застосування засобів хімізації. В Європейських ж країнах використовують компости, кісткове борошно, «сирі» породи. Наприклад, у Франції дозволено застосовувати лише органічні добрива та окремі нетоксичні препарати, у Швеції та Швейцарії — органічні та деякі повільно діючі мінеральні добрива [223].

На увагу заслуговує запропонована польським вченим І.С.Овсинським [133] система землеробства, яка ще 100 років тому була введена у виробництво. Основні положення системи Овсинського залишаються актуальними і сьогодні. Їх сутність є в наступному: обробіток ґрунту буде

раціональним тільки тоді, коли він посилює вплив атмосфери на ґрунт; при цій системі обробітку поживний режим ґрунт в змозі виробити самостійно; верхній шар ґрунту розміщується на поверхні — для того, щоб органічні рештки залишилися в ньому; глибина обробітку не повинна перевищувати 5см, а обробіток на 10-12см, руйнує ґрунт; поверхневий шар повинен залишатися якомога більший час розрихленим; родючість ґрунту прямо пов'язана з діяльністю мікроорганізмів та ґрунтової фауни; задача землекористувача — так використовувати землі, щоб допомагати процесу ґрунтоутворення; головним матеріалом для створення перегною є коріння рослин, а не їх надземна маса.

Потрібно відмітити, що І.С.Овсинський запропонував систему землеробства, яку можна називати органічним землеробством. В цій системі не використовувалися хімічні засоби захисту рослин, а мінеральні добрива могли застосовуватися лише при необхідності корекції властивостей ґрунту. Всі проблеми захисту рослин від шкідників, хвороб та бур'янів вирішувалися правильним підбором культур в сівозміні та способом їх посіву. В умовах нестачі дощових опадів, наявності роси, інею та туману при цій системі надають рослинам кількість вологи та забезпечують їх необхідним азотом. Чергування рослин з глибокою та короткою кореневою системою забезпечує відмову від глибокого безвідвального обробітку і зменшує ерозійні процеси.

У умовах Степу має досить вагомим значення контурно-меліоративна організація території, яка запобігає втратам ґрунтів від вітрової та водної ерозії. Її сутність даного заходу полягає в диференційованому використанні землі відповідно до еколого-технологічних груп, приведенні структури посівних площ до особливостей ґрунту, рельєфу та інших природних умов, а також створенні каркасу інженерно-екологічної інфраструктури.

Як вже вказувалося в підрозділі 2.1, в Україні має місце більш високий ступінь розораності сільськогосподарських угідь, ніж в країнах світу. А це, звичайно ж, призводить до інтенсивного розвитку ерозії ґрунтів. Для усунення останнього необхідно переводити частину ріллі в інші види сільськогосподарських угідь, що дозволить запобігти щорічним втратам 7т

грунту в розрахунку на одну тонну продукції рослинництва в умовних зернових одиницях та заощадити до 40 тис. т пального [145].

Важлива роль у підвищенні родючості ґрунтів належить культурам-інтродуцентам: сільфія пронизанолиста, люцерна посівна, конюшина лучна, еспарцет піщаний, пелюшка і лядвенець рогатий. Розширення площ, наприклад, під сільфією пронизанолистою на корм має наступні переваги: охорона ґрунтів від водної та вітрової ерозії, довготривале використання посівів (у середньому 10-15 років), порівняно дешева культура в плані вирощування, низька собівартість силосу у порівнянні з іншими культурами. Посіви багаторічних трав — це ефективний захід у боротьбі з водною та вітровою ерозіями [204].

Важливим біологічним ґрунтозахисним протиерозійним заходом, є і вирощування сидеративних культур, які мають фітосанітарне і оздоровче значення, знижують негативний вплив бур'янів, хвороб і шкідників, забезпечують збагачення ґрунту азотом та органічною речовиною, можуть використовувати наявні в ґрунті важкодоступні фосфорні добрива, поліпшують агрегатність ґрунту [41]. Тому в розвинених країнах світу (Німеччині, Польщі, Нідерландах, США та ін.) сидерати використовуються в якості органічних добрив.

Використання ж, на нашу думку, ресурсозберігаючих технологій, особливо в рослинництві забезпечить не тільки інтенсивний характер виробництва, а й насамперед зменшить техногенне навантаження на навколишнє середовище та сприятиме відновленню родючості земель. Найбільш ефективно такі технології застосовуються у великих та фінансово стійких підприємствах. Для їх організації насамперед потрібно оптимізувати сполучення рослинницьких і тваринницьких галузей, але при цьому не допустити ні вузької спеціалізації, ні надмірної диверсифікації.

Україна належить до країн європейського континенту з низьким забезпеченням водними ресурсами. Тому боротьба за поліпшення забезпеченості достатньою їх кількістю є важливою умовою належної організації сільськогосподарського виробництва. Це стосується як

технологічного забезпечення необхідних запасів вологи для аграрного виробництва, так і широкого розвитку водної меліорації [177].

На жаль, сучасний стан використання меліорованих земель в Україні, по суті, є кризовий. Між тим зрошення потрібно відроджувати і ефективно розвивати. За дослідженнями М.А.Хвесик [203], застосовуючи його навіть лише на 1млн га, щорічно можна отримувати більше 8 млрд. грн чистого доходу.

Необхідно вказати, що площі зрошуваних земель у сільськогосподарських підприємствах адміністративних районів Миколаївщини досить сильно відрізняються. Інформація про це зосереджена в табл.3.6.

Наведені у цій таблиці дані свідчать, що станом на 1 січня 2009 р. найбільші площі зрошуваних сільськогосподарських угідь мали аграрні підприємства Снігурівського, Жовтневого і Баштанського районів, на частку яких припадало відповідно 25,2, 17,6 і 16,4%%, тобто 59,2% загальної площі зрошуваних земель Миколаївщини. Саме в цих районах питома вага зрошуваних земель в загальній площі сільгоспугідь є найбільшою.

Однак нині в області є і такі адміністративні райони, в яких частка зрошуваних земель, по суті, мізерна. До них, зокрема, відносяться Казанківський, Врадіївський, Арбузинський і Кривоозерський райони. А це викликає занепокоєння. На нашу думку, їм вкрай необхідно знайти можливості здійснення зрошення своїх аграрних угідь.

Позитивно, що в Новобузькому районі зрошуються навіть сіножаті, а у Новоодеському та Снігурівському — пасовища, що свідчить про дуже велику увагу їх сільгосптоваровиробників до зрошення. Вважаємо, що в майбутньому, зі зміцненням фінансового стану аграрних підприємств у всіх районах необхідно прийняти невідкладні заходи до збільшення площ зрошуваних земель та їх ефективної експлуатації.

Важливою складовою виробничого потенціалу сільськогосподарських формувань є паливо. Сьогодні сільськогосподарські підприємства нашої країни витрачають близько 120л дизельного палива в розрахунку на 1га земельних

угідь, що на 33% більше за аналогічний показник країн Західної Європи [52, с.134].

Таблиця 3.6

Площі зрошуваних земель в сільськогосподарських підприємствах адміністративних районів Миколаївської області станом на 01.01.2009 року, га*

Адміністративні райони	Загальна площа зрошуваних земель	В тому числі:					Частка (%) сільськогосподарських зрошуваних земель у	
		сільгосп угіддя - всього	з них:				загальні площі сільгосп угіддя	зрошуваних земель області
			рілля	багаторічні насадження	пасовища	сіножаті		
Арбузинський	698,6	698,6	698,6	-	-	-	1,2	0,4
Баштанський	31275	31275	31055,6	135,7	-	-	46,4	16,4
Березанський	2044	2044	2044	-	-	-	0,4	1,1
Березнегуватський	15723,5	15723,5	15723,5	-	-	-	25,5	8,3
Братський	877,3	877,3	877,3	-	-	-	1,8	0,5
Веселинівський	2789	2789	2789	-	-	-	4,5	1,5
Вознесенський	15944,8	15944,8	14658,2	992,1	-	-	25,7	8,4
Врадіївський	473	473	473	-	-	-	1,5	0,2
Доманівський	1561,3	1561,3	1561,3	-	-	-	2,2	0,8
Єланецький	3661,5	3661,5	3661,5	-	-	-	10,9	1,9
Жовтневий	33596	33596	31965,5	1630,5	-	-	49,5	17,6
Казанківський	264,5	264,5	264,5	-	-	-	0,5	0,1
Кривоозерський	780	780	780	-	-	-	1,6	0,4
Миколаївський	12921,4	12921,4	12921,4	-	-	-	23,1	6,8
Новобузький	976	976	928	-	-	48	1,9	0,5
Новоодеський	9974	9974	9303,4	573,2	22,5	-	16,9	5,2
Очаківський	3785	3785	3785	-	-	-	9,2	2,0
Первомайський	5031	5031	4987,7	43,3	-	-	6,5	2,6
Снігурівський	47920,9	47920,9	47142,5	628,9	133,5	-	64,9	25,2
Область у цілому	190296,8	190296,8	185620,0	4003,8	156,0	48,0	17,6	100,0

* розраховано за даними Головного управління державного комітету України із земельних ресурсів у Миколаївській області

З метою економії палива, на нашу думку, потрібно застосовувати ресурсозберігаючі технології та використовувати комбіновані агрегати і

комплекси, які дозволяють скоротити витрати палива на 20-30%. Оскільки запаси нафти в надрах Землі обмежені, а затрати на її добування та транспортування постійно зростають, тому практично у всіх країнах ведуться пошуки альтернативних джерел енергії. Основними видами біологічного палива нині є біодизель, біоетанол, біометанол, біогаз та біоводень.

За оцінками експертів [79, с.63], за певних умов нам достатньо 6 млн га (близько 20% ріллі) для виробництва такої кількості біопалива, яка дозволить забезпечити потребу України в ньому. Його використання надасть змогу зменшити залежність нашої країни від імпорту енергоносіїв, гарантувати енергетичну безпеку держави та розв'язати проблему екологізації навколишнього середовища.

В Європі лідерами з виробництва біодизеля є Німеччина, Франція та Австрія, біоетанолу — Іспанія, Франція і Швеція [79, с.63]. Для виробництва етанолу в Україні можуть бути використані цукро- та крохмаленосні енергетичні культури (зернові, картопля, цукрові буряки, кукурудза на зерно) та олійні культури (ріпак, соняшник, соя, олійний льон), з яких можна виробляти рослинну олію. Крім зазначених культур, у світовій практиці широко застосовуються багаторічні трави і вторинна сировина, яка включає в себе біомасу рослинного і тваринного походження [80]. За дослідженням науковців, собівартість біоетанолу та біодизелю при виробництві безпосередньо в сільськогосподарських підприємствах значно нижча, ніж ціна на дизельне пальне і бензин, вироблених із нафти.

На нашу думку, для розвитку ринку біопалива в Україні потрібно створювати вертикально-інтегровані підприємства з виробництва, постачання біопалива, а також з сервісного обслуговування обладнання, що в свою чергу дозволить задіяти у виробництві цієї енергії відразу кілька галузей, а це відповідно надасть можливість створити нові робочі місця та підтримати промислові підприємства.

На увагу заслуговує практика країн Близького Сходу, США та Японії, де розроблено нову технологію виробництва біопалива з водоростей, яка дозволяє

вирішити проблему нестачі сировини. Біодизель з мікроводоростей порівняно з виробництвом біодизельного палива з рослинних олій має дві основні переваги: по-перше, вони містять велику кількість поліненасичених жирних кислот, які дозволяють біодизелю не втрачати якості пального при низьких температурах, тому дизельні двигуни можуть працювати і в холодних умовах; по-друге, вихід палива з мікроводоростей в 20-30 разів вищий, ніж з рослин олійних культур при вирощуванні їх на однаковій площі [41].

У системі ресурсного забезпечення рослинницької галузі досить вагоме місце посідають як мінеральні та органічні добрива, засоби захисту рослин, насіння і посадковий матеріал. Зокрема, за рахунок добрив отримують не менше половини приросту урожаю сільськогосподарських культур. Сьогодні важливою умовою ефективної системи удобрення сільськогосподарських культур повинно стати підвищення рівня якості вирощеної продукції. При цьому, як вважають Л.О.Шедей, Р.В.Акімова, В.Б.Гвоздіка та Н.Г.Шевченко [218], перевага повинна належати маловитратним технологіям удобрення польових культур — органічній та біологічній системам, які в свою чергу, дозволяють отримати стабільні врожаї високої якості.

В умовах біоекологізації землеробства особливу увагу необхідно приділяти культурам, що використовуються як зелене добриво. Зелена маса сидератів містить таку саму кількість азоту (0,45-0,77%), як і перегній (0,50%). До того ж, наприклад, люпин, гірчиця та гречка можуть використовувати наявні у ґрунті важкодоступні фосфорні добрива, перетворюючи їх у більш доступні для інших рослин форми [204]. Тому суттєвим резервом зменшення витрат на добрива є введення або збільшення в структурі сівозмін однорічних та багаторічних трав.

Норми внесення добрив повинні встановлюватися на основі проведення агрохімічного обстеження ґрунту, ранньовесняної ґрунтової діагностики з урахуванням запланованої врожайності.

Оскільки великої шкоди посівам сільськогосподарських культур завдають хвороби, для захисту від них необхідно застосовувати засоби захисту від них,

використовуючи при цьому науково обґрунтовані та раціональні їх дози. На жаль, сучасний ринок пестицидів в Україні є імпортно-орієнтованим, оскільки існуючі заводи можуть виробляти близько 10 видів засобів захисту рослин, тоді як для задоволення потреб АПК необхідно як мінімум 12 видів фунгіцидів, 19 інсектицидів, 24- види гербіцидів [84, с.43].

Тому альтернативою можуть виступати біологічні методи захисту рослин, основою яких є використання мікроорганізмів та їх метаболітів, ентомофагів і природної ентомофауни. Біологічні засоби відрізняються від хімічних тим, що вони не забруднюють навколишнє середовище токсичними сполуками і залежно від погодних умов можуть бути активними протягом довгого часу. Для зменшення застосування пестицидів у сівозміні можна використовувати овес, який є ефективним природним методом боротьби з хворобами зернових.

Як одна із складових матеріально-технічної бази, яка сьогодні є найменш капіталоемним фактором інтенсифікації та водночас забезпечує отримання значних інвестованих коштів, — насінництво.

На жаль, продуктивність сільського господарства України залишається значно нижчою, ніж у розвинених країнах. За даними ФАО, рівень виробництва продукції рослинництва на гектар посівної площі в нашій країні у 2,0-2,6 рази нижчий, ніж в Австрії, Угорщині, Німеччині, Італії та Франції [59].

В основу інтенсивного виробництва рослинницької продукції повинні бути покладені принципи оптимізації сортового складу сільськогосподарських культур. Важливо використовувати сорти і гібриди інтенсивного типу та розміщувати їх у науково обґрунтованих сівозмінах, вносити оптимальні дози органічних, мінеральних добрив і засобів захисту рослин, розрахованих на високий приріст урожайності.

Важлива складова виробничого потенціалу будь-якого підприємства — є його робоча сила. Її наявність та ефективність використання у значній мірі залежать від того, яку заробітну плату воно має. На жаль, вона сьогодні не еквівалентна вартості робочої сили та не виконує свою стимулюючу функцію. Тому першочерговим завданням кожного сільськогосподарського підприємства

повинно стати створення належного мотиваційного механізму та обґрунтованої системи матеріального стимулювання найманих працівників. Однак нині праця на селі знецінена, а матеріальна винагорода за неї не задовольняє всіх потреб населення. Рівень оплати праці робітників сільськогосподарських підприємств в останні роки залишається найнижчим з-поміж інших галузей економіки.

Наприклад, у Миколаївській області, середньомісячна номінальна заробітна плата найманих працівників підприємств сільського господарства у 2009 році становила 1252 грн. Інформація про розміри цього показника по адміністративних районах області зосереджена в додаток С. Наведені у ньому дані свідчать, що станом на 1 січня 2010 р. найвищий розмір заробітної плати мали наймані працівники сільськогосподарських підприємств Кривоозерського (1493 грн), Жовтневого (1348 грн) та Арбузинського (1344 грн) районів, а найменший — Новобузького (798 грн), Єланецького і Очаківського (по 884 грн) та Березнегуватського (932 грн) районів. Порівнюючи звітний рік (2009 р.) з базовим (2000 р.) слід відмітити, що найбільше зростання розміру цього показника за аналізований проміжок часу мало місце в Кривоозерському (в 22,6 раза), Снігурівському (в 15,6 раза) та Владіївському (в 14,1 раза) районах. Найменший ж приріст заробітної плати мали Очаківський (в 6,1 раза), Новобузький (в 7,9 раза) та Єланецький (в 8,5 раза) райони.

Недостатній рівень заробітної плати та майже відсутня система матеріального стимулювання праці обмежує працівників підприємств і не дозволяє їм робітникам задовольняти свої власні потреби на навіть мінімально необхідному рівні.

Низький рівень відтворення сільського населення як основи формування трудового потенціалу аграрної сфери призводить до зменшення кількості працівників на сільськогосподарських підприємствах.

Важливою умовою закріплення кадрів є покращення стану соціальної сфери села та умов проживання сільських жителів. На жаль, у сільській місцевості частіш за все обмежений доступ її мешканців до: освіти, медичного,

побутового та транспортного обслуговування, немає нормальних життєвих умов.

В Україні необхідно розробити таку кадрову політику, яка дозволяє кожному сільськогосподарському підприємству ефективно функціонувати. Велику увагу доцільно приділяти належному стимулюванню діяльності працівників, їх професійному навчанню та підвищенню кваліфікації, створенню сприятливого робочого клімату. Все це сприятиме більш продуктивній праці. Державна політика, на нашу думку, має бути спрямованою на забезпечення повної зайнятості наявних на селі трудових ресурсів, залучення в агропромислову сферу висококваліфікованих кадрів із міст, стимулювання переміщення у село промислової переробки сільськогосподарської сировини, інших видів сільськогосподарської діяльності і розвиток соціальної сфери.

Створення в селах належних умов праці, навчання і відпочинку, виділення їх мешканцям пільгових довгострокових кредитів для придбання техніки, засобів малої механізації та захисту рослин, сприяння реалізації виробленої продукції позитивно позначиться на стабілізації кадрового потенціалу у сільській місцевості.

Крім заробітної плати важливими складовими елементами мотивації праці робітників є: орендна плата (для власників земельних ділянок); доходи тих, хто є одночасно і засновниками підприємства; різні види пільг, бонусів, доплат. Вважаємо, що винагорода за працю навіть на рівні прожиткового мінімуму не може формувати у людини високопродуктивну, самовіддану працю. Стосовно орендної плати слід вказати, що вона сьогодні є досить незначною, не відповідає її науково обґрунтованому розміру. В основному вона здійснюється в натуральному виразі.

Орендна плата в країнах Євросоюзу досить різнопланова. Зокрема, її встановлення на законодавчому рівні існує в Бельгії, Франції та Нідерландах, а наприклад, в Данії орендар та власник земельної ділянки самостійно домовляються про її розмір. У Франції середня орендна плата за 1га ріллі становить — 4,9% ціни землі або 200 дол. США, а Швеції — 7-9%. В Данії вона

визначається у залежності від ціни пшениці або ячменю та від якості орендованих земель (коливається в межах 16-20% вартості врожаю). У США в залежності від штату розмір орендної плати коливається від 1 до 10% ринкової ціни землі [7, 169].

У Чехії орендну плату визначають на договірних засадах, але вона не може бути меншою 1% облікової вартості землі встановленої Державним Кадастровим управлінням і Державним управлінням земельного фонду [43]. У Польщі орендна плата — близько 3% від вартості угідь або вартості 2,5 ц жита. В Японії граничний рівень орендної плати встановлює держава — для зрошувальних ділянок не більше 25%, а для неполивних полів — не більше 15% вартості одержаного врожаю [47, с.134, 140].

Слід відмітити, що в Україні механізм встановлення орендної плати за землю пов'язаний з нормативною оцінкою землі та згідно з Указом Президента України від 13.09.2003р. №830 не повинен бути менше 3% від її грошової оцінки. Підприємства, що отримують більше продукції в розрахунку на 1га використовуваних земель, можуть спрямовувати на виплату орендної плати за землю більшу частку цієї продукції.

На думку В.Я.Месель-Веселяка [116, с.38], власник землі повинен одержувати прибуток на орендну плату, який орендар має виплатити орендодавцю в кінці року при розподілі прибутку, не включаючи цю суму у собівартість.

Для умов нашої країни, за розрахунками М.М.Бабича [10], розмір орендної плати за землю повинен складати 15-30% отриманого урожаю залежно від сільгоспкультури. За повідомленням В.Л.Васильчука [30, с.5], вартість оренди 1га ріллі у Київській та Черкаській областях найвища і становить 500-550 дол.США, у Миколаївській області — орієнтовно 200 дол., у Полтавській — 300-350 дол. США.

За даними Головного управління Держкомзему у Миколаївській області [232], станом на 01.08.2009 р. із загальної кількості (147866) договорів оренди земельних ділянок було укладено 139729 (тобто 94,5%) договорів з орендною

ставкою не менше 3% вартості земельної ділянки. Станом ж на 01.07.2010 р. із загальної кількості (148750) договорів оренди земельних ділянок укладено 143040 договорів оренди, або 96,2%. Таким чином, за рік частка охоплених такими договорами орендарів збільшилася на 1,7%.

Найкращі (стовідсоткові) показники щодо укладення договорів оренди та додаткових угод досягнуті в Баштанському, Березанському, Єланецькому, Врадіївському, Казанківському, Миколаївському, Очаківському районах. Найменші ж їх рівні склалися в Березнегуватському (66,6%), Снігурівському (91,7%), Жовтневому (92,0%), Братському (92,7%) районах.

Загальна вартість орендованих земель сільськогосподарських підприємств Миколаївської області в 2009 році становила 8094,1 млн.грн. Сума нарахованої орендної плати за землю в 2009 році склала 236,8 тис.грн. Вона включає в себе: грошових коштів — 139,1 тис.грн, зернопродукції — на 59,4 тис.грн, іншої продукції — на 22,9 тис.грн, послуги — на 15,4 тис.грн. Фактична ж видана орендодавцям величина дорівнює відповідно 235,9, 104,6, 100,3, 26,1 та 4,9 тис.грн.

Говорячи про застосування орендних відносин, слід вказати, що в одних господарствах розміри земельних паїв селян є приблизно однаковими, а в других — іншими. Інформація про те, які саме площі орендованих сільгоспугідь мали у 2010 р. провідні сільськогосподарські підприємства Веселинівського району і якими були в них нормативна грошова оцінка та орендна плата, зосереджена в табл.3.7.

Наведені у вказаній таблиці дані свідчать, що найбільші площі орендованих сільгоспугідь мала сільськогосподарська виробнича фірма «Агросоюз», а найменші — ТОВ «Гарант-Агро». Що ж стосується розмірів земельних паїв 1-ї особи, то слід вказати, що в 3-х підприємствах (СВФ «Агросоюз», ТОВ «Веселинівська автоколона №3», СФГ «Волощакевич») в аналізованому нами році вони більше 9га, а в 2-х (ЗАТ «Веселинівська МТС», ТОВ «Гарант-Агро») — від 6,27 до 6,85га. Трохи відрізняються і величини грошової оцінки 1га, які коливаються від 8637,58 грн в ТОВ «Веселинівська

автоколони №3» до 9997,45 грн в ЗАТ «Веселинівська МТС».

Таблиця 3.7

Площі орендованих сільгоспугідь, грошова оцінка та орендна плата по них в господарствах Веселинівського району у 2010 р.

Назва господарства	Площа сільгоспугідь, га		Нормативна грошова оцінка сільгоспугідь			Орендна плата		
	загальна	1 паю	загальна, тис.грн	1га, грн	паю, грн	% від грошової оцінки	за пай, грн	на 1га, сільгосп угідь грн
ЗАТ «Веселинівська МТС»	2620,8	6,27	26201,2	9997,4	62684	1,5	940,3	150,0
СВФ «Агросоюз»	9896,5	9,47	93420,0	9439,7	89394	1,5	1340,9	141,6
ТОВ «Веселинівська автоколони № 3»	1829,3	9,18	15800,8	8637,6	79293	1,5	1189,4	129,6
ТОВ «Гарант-Агро»	848,0	6,85	7502,8	8847,6	60606	3	1818,2	265,4
СФГ «Волощакевич»	1981,0	9,15	19406,3	9796,2	89635	1,5	1344,5	146,9

Стосовно ж орендної плати за землю необхідно відмітити, що її частка у грошовій оцінці сільськогосподарських угідь у розмірі 3%, як це передбачено діючим законодавством, нині використовується тільки в одному з досліджених господарств — ТОВ «Гарант-Агро». В інших ж підприємствах розмір цього показника є застарілим — на рівні 1,5%. Звичайно ж, необхідно, щоб і вони перейшли на нові умови, оскільки орендодавці згідно Указу Президента мають одержувати більші суми плати за свої земельні ділянки.

Для удосконалення орендних відносин, на нашу думку, в першу чергу потрібно диференціювати розміри орендної плати в залежності від рівня ефективності використання сільськогосподарських земель, про що обов'язково слід зазначити у договорах на оренду. Даний захід буде сприяти підвищенню зацікавленості власників землі в тому, щоб надавати в оренду земельні ділянки саме тим орендарям, що проявили себе як професійні господарники.

Оскільки орендарі не завжди своєчасно і в повному обсязі розраховуються з орендодавцями, в договірному порядку необхідно передбачити їх відповідальність за недотримання і порушення умов орендних угод та посилити роль держави у сфері контролю за цими операціями.

Слід відмітити, що зарубіжний досвід показує, що найбільш ефективно використовуються земельні ділянки, які надані на середньостроковий та довгостроковий терміни дії договорів оренди. Збільшення строків оренди землі необхідно збільшити і в нашій країні, що сприятиме підвищенню ефективності господарювання на ній.

Особливу увагу потрібно приділити захисту прав орендодавців, оскільки вони не рідко в досить недостатній мірі проінформовані про власні права. А це в більшості випадків викликає невиконання орендарями умов договору. Тому, на нашу думку, слід підвищити рівень інформованості орендодавців, активізувати роботу юридичних служб, налагодити громадський контроль за використанням орендованих земель — шляхом співпраці між органами місцевого самоврядування та договірних сторін. Крім того, власники земельних паїв можуть створити спілки, які будуть займатися питаннями удосконалення орендних земельних взаємовідносин.

На державному рівні регулювання орендних земельних відносин потрібно здійснювати шляхом суворого контролю за використанням орендованої землі за призначенням, її ефективним використанням, підвищенням родючості та екологічним станом, удосконаленням взаємовідносин між суб'єктами орендних відносин.

Для ефективного функціонування аграрного сектору, що на сьогодні потребує оновлення та технологічної модернізації виробництва, потрібні досить значні фінансові вкладення. Вирішити дане питання можна завдяки внутрішнім та зовнішнім джерелам фінансування.

Одним із важливих внутрішніх джерел фінансування є амортизаційні відрахування. В Україні питома вага останніх в структурі джерел відтворення основних засобів в останні роки становить 7-9%, тоді як у країнах з розвинутою ринковою економікою — 70% усіх інвестиційних ресурсів підприємств, причому, дві третини їх вкладаються в інноваційні проекти. При цьому, як один із напрямків збільшення суми відрахування слід використовувати прискорені методи нарахування амортизації.

Практика свідчить, що термін експлуатації активної частини основних засобів протягом 4-5 років самий ефективний. Однак, на жаль, сьогодні такий термін становить 8-10 років, що в значній мірі уповільнює переозброєння виробництва. В Європейських країнах останній встановлено: на устаткування — на рівні 5-7 років, транспортні засоби — 4-5 роки, трактори і комбайни — 5-7 років. Введення вказаних строків в Україні дасть змогу підвищити розмір капітальних вкладень, а збільшення розмірів амортизаційних відрахувань — забезпечить скорочення витрат на ремонт об'єктів.

Крім власних коштів підприємств, джерелами фінансування можуть стати кредити банків та активна державна інвестиційна підтримка через систему відповідних дотацій, субсидій, пільгових кредитів, а також залучення іноземних інвестицій.

3.3. Покращення організації реалізації виробленої продукції та удосконалення економічних механізмів землекористування

Становлення ринкових відносин в Україні характеризується здійсненням глибоких трансформаційних змін, що тісно пов'язані з створенням сучасної ринкової інфраструктури, перебудовою економічних відносин, посиленням впливу зовнішніх чинників на формування та функціонування агропромислового ринку. Низька конкурентоспроможність сільськогосподарських товаровиробників, високий рівень монополізму, наявність негативних регуляторів ринку призводять до підвищення невизначеності ринкових ситуацій, що, в свою чергу, вимагає пошуку певних шляхів щодо організації вигідної реалізації виробленої аграрними формуваннями продукції.

На сучасному етапі розвитку ринкових відносин саме процес реалізації сільськогосподарської продукції, вибір найбільш прийнятних її схем і

технологій визначає ефективність і конкурентоспроможність аграрної сфери економіки. Основними показниками, що характеризують рівень конкурентоспроможності продукції, є її якісні характеристики, собівартість, ціна реалізації.

До причин, що обмежують кількість реалізованої продукції, насамперед слід віднести: низький рівень платоспроможності населення, скорочення попиту на неї, появу багатьох стихійних ринків, що призводить до небажаного розвитку посередницької діяльності й значних непередбачених втрат товаровиробників; диспаритет цін на аграрну продукцію — з одного боку і матеріально-технічні ресурси, що постачаються селу, — з іншого; нерозвиненість ринкової інфраструктури; монополізм переробних підприємств тощо [147].

Для виходу на світовий ринок сільськогосподарської продукції її виробники повинні забезпечити високу якість. Це необхідно зробити тому, що лише за якісну продукцію виробник може отримати справедливую ціну. Слід враховувати, що країн-покупців у світі безліч, і кожна з них має свої традиції і вимоги щодо якості. Максимально жорсткі вимоги до якості, наприклад, зерна висувають країни Африки. Це пов'язано з їхнім специфічним кліматом — підвищеною вологістю і високою температурою повітря. Для них зерно має бути мінімально ушкодженим та міцним. Тому перед товаровиробниками стоїть проблема: навчитися виробляти те, що користується попитом як на світовому, так і на внутрішньому ринках.

Для поліпшення якості сільськогосподарської продукції та підвищення на цій основі рівня її конкурентоспроможності товаровиробники повинні: удосконалювати систему техніко-технологічних і агротехнічних заходів виробництва продукції та її збуту; впроваджувати нові енергозберігаючі технології вирощування, транспортування, зберігання, переробки та реалізації продукції; здійснювати належний контроль за якістю продукції на всіх стадіях її виробництва і збуту; впроваджувати нові високоефективні сорти та гібриди

культур. В цих умовах якість продукції буде важливим фактором конкурентоспроможності агропродовольчої продукції.

Експортери мають взяти на себе відповідальність і більш професійно адаптувати нашу продукцію до вимог країн-одержувачів, бо від цього залежить імідж держави, який суттєво впливає на торгівлю і формування ціни. Сьогодні в Миколаївській області потужним вітчизняним виробником та експортером сільськогосподарської продукції є ТОВ СП «НІБУЛОН». Він володіє терміналом в м. Миколаїв, який є одним з наявних в Європі високотехнологічних комплексів місткістю 133 тис.т зерна, здатний за добу переробляти і відвантажувати 20-25 тис.т.

В умовах ринку сільськогосподарські підприємства повинні дотримуватися відповідної цінової стратегії, а не займати пасивну позицію стосовно цін на вироблену ними продукцію [14, с.21]. Як відомо, основними покупцями на ринку зерна є заготівельні організації, переробні підприємства, трейдери та дрібні посередники, які восени монополістично занижують закупівельні ціни, а потім реалізують за більш вигідними для себе цінами. На нашу думку, у своїй діяльності сільськогосподарські підприємства повинні вирішувати питання не тільки щодо виробництва продукції, а і її реалізації.

Сільськогосподарська продукція має надходити на ринок переважно не через комерційні структури, а безпосередньо від її виробників або через створені ними організації у формі збутових кооперативів. Наприклад, останні найбільш поширені в Данії, Ізраїлі, Голландії, Франції. З метою своєчасної реалізації виробленої в рослинництві та тваринництві продукції сільськогосподарським підприємствам доцільно створювати Асоціації експортерів зерна.

Відмітимо, що нарощування обсягів товарної продукції, забезпечення її своєчасної і вигідної реалізації потребує освоєння нових додаткових ринків (включаючи вихід на зарубіжні). А це, на нашу думку, має становити зміст поточних завдань кожного аграрного формування у сфері маркетингу, який є перспективним засобом розвитку ефективної діяльності підприємств.

На нашу думку, в сучасних умовах неможливо господарювати без налагодженої маркетингової служби. Маркетинг є важливим інструментом ефективного вибору каналів реалізації продукції, створення необхідної системи сервісу, проведення цілеспрямованих рекламно-збутових акцій, забезпечення належного рівня доходності, організації імпорту та експорту.

Основою формування дійової економічно - обґрунтованої політики збуту сільськогосподарської продукції підприємства та раціонального витрачання коштів є система маркетингової інформації. Як вважає Т.Г.Дудар [55, с.92], систему маркетингу в агропромисловому комплексі слід розглядати як важливу складову, сформовану із п'яти взаємодоповнюючих підсистем: інформаційного забезпечення; маркетингових досліджень; управління маркетингом; його інфраструктури; стратегічного і оперативного управління.

На думку І.О.Соловйова [187, с.108], маркетинг як система — це цілісне утворення, що складається із взаємопов'язаних компонентів і характеризується новими якісними характеристиками по відношенню до частин, з яких вона утворюється. З погляду на зміст системи вона являє собою комплекс організаційної та функціональної цілісності елементів організаційної структури управління маркетинговою функціональною організацією на всіх рівнях відтворювальної системи в аграрній сфері економіки, прямих і зворотних зв'язків між елементами, взаємодію персоналу, що проводить маркетингову діяльність, технології та методики маркетингу, інформаційні системи та ін.

Як свідчить практика, в країнах з розвинутою ринковою економікою витрати, які пов'язані з маркетингом, становлять майже половину ціни реалізованої продукції. Для розв'язання завдання укріплення конкурентних позицій підприємства на регіональному ринку можуть бути застосовані різні стратегії, зокрема, стратегія матриці Ансоффа «товар-ринок». Вона рекомендується для підвищення конкурентоспроможності продукції підприємства на ринку і передбачає: розширення наявного ринку, розвиток ринку, інновації по продукту чи диверсифікацію виробництва. Її застосування, як показує практика, забезпечує збільшення обсягів реалізації, збуту товару на

нових ринках, розширення функцій товару та ін. [16, с.127].

Пошук вигідних каналів реалізації, як показує практика, є сьогодні чи не головним чинником успішного функціонування аграрних підприємств. Зроблена нами модель каналів реалізації сільськогосподарської продукції наведена на рис.3.1.

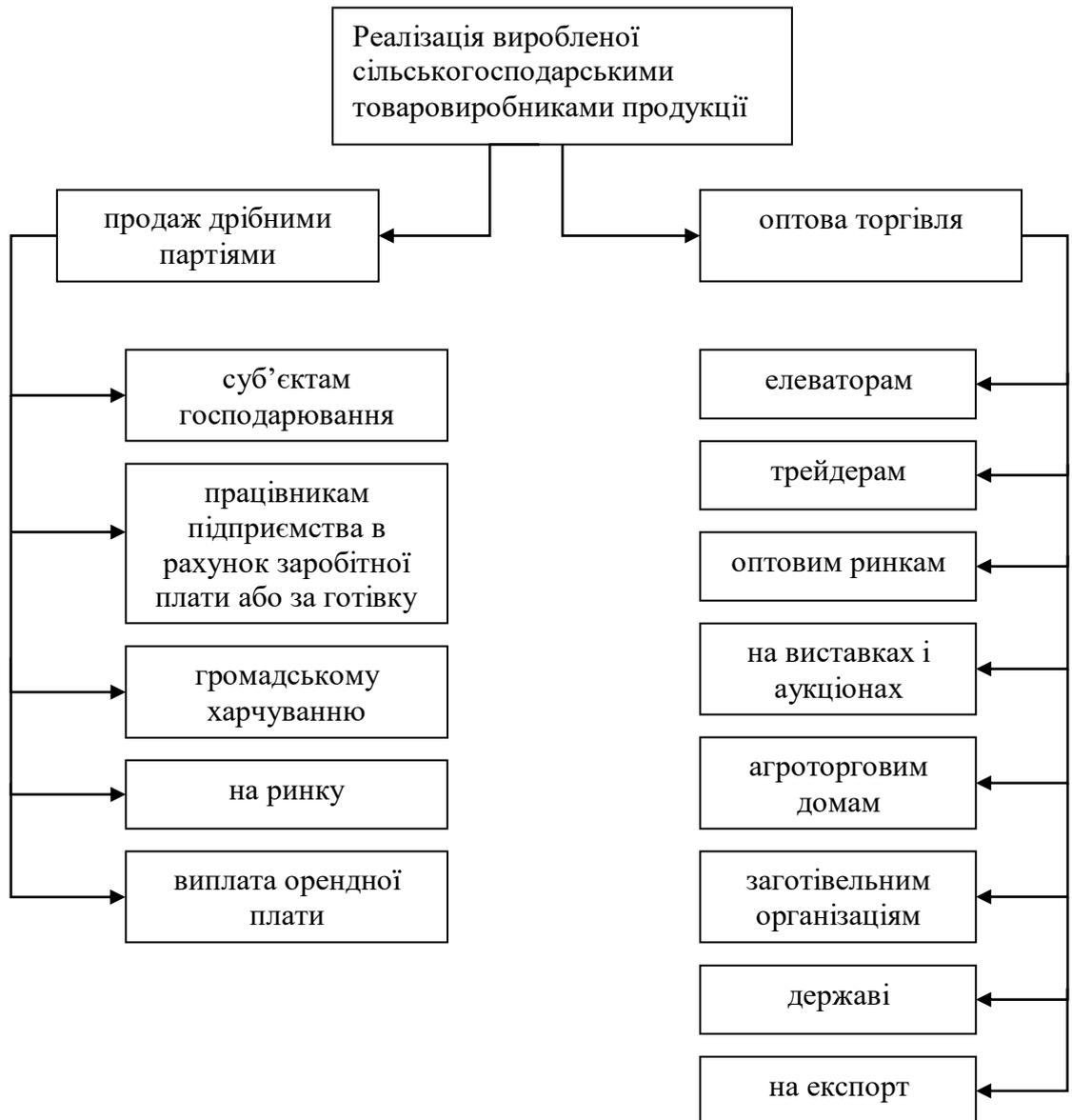

Рис. 3.1. Модель основних напрямів реалізації виробленої сільськогосподарськими товаровиробниками (за розробкою автора)

Стабільна діяльність аграрного ринку неможлива без ефективного функціонування його інфраструктури, яка включає в себе: товарні біржі, агроторгові дома, аукціони живої худоби, постійно діючі ярмарки-виставки,

оптові продовольчі ринки, заготівельні пункти, сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи, оптово-роздрібні магазини фірмової торгівлі підприємств, кредитні спілки тощо.

За даними М.В.Зубця [66], станом на 1 січня 2010 р. в Україні функціонують 35 акредитованих товарних бірж, 247 агроторгових доми, 1627 оптово-плодоовочевих ринків, 720 обслуговуючих кооперативів та 17927 заготівельних пункти.

Станом, на 01 січня 2009 р. в Миколаївській області функціонувала 1 товарна біржа, 17 агроторгових домів, 16 виставок-ярмарків, 9 оптово-продовольчих та 5 плодоовочевих ринків відповідно, 11 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, (964) заготівельних пункти та дрібнооптовий ринок живої худоби (птиці).

Як свідчить світова практика, провідне місце серед складових ринку у багатьох країнах світу займають товарні біржі. Завдяки використанню сучасних біржових елементів та будучи місцем вільного ціноутворення, вони сприяють мінімізації маркетингових витрат, ризиків цінових та курсових коливань для сільськогосподарських товаровиробників.

Досвід розвинених країн світу свідчить, що реалізації через біржу 10-15% загальної кількості товару буде вже достатньо для виявлення ринкових цін попиту-пропозиції [194]. Наприклад, в нашій країні частка укладених угод з метою купівлі-продажу сільськогосподарської продукції в першому півріччі 2009 р. становила 70% від загальної вартості всіх біржових угод [15].

Але, як зазначає О.В.Шебаніна [216, с.108], біржовий ринок ще не став надійним механізмом стабілізації ринкової кон'юнктури і, по суті, не виконує покладених на нього регуляторних функцій. Основними торговцями на ньому є не селяни, а комерційні компанії, які негативно впливають на формування біржових цін, диктуючи не завжди прийнятні для сільськогосподарських товаровиробників умови. Для подолання існуючих у функціонуванні бірж недоліків необхідно здійснити низку заходів, створивши строковий біржовий ринок, який поєднає діяльність біржових структур, фінансово-кредитних

установ та активну держпідтримку.

Вітчизняні науковці (зокрема, П.Т.Саблук, О.Г.Шпикуляк, Ю.П.Воскобойнік, Н.Г.Коптець, М.К.Гащенко, М.Й.Малік, Р.П.Саблук, В.А.Пулім, Л.М.Малік) вважають, що одним із заходів, який може сприяти набуттю існуючими вітчизняними біржами рис класичних біржових інституцій, є створення Єдиної біржової системи в Україні (ЄБСУ) [120].

Важливе місце в інфраструктурі ринку займають оптові ринки. Вони мають власне складське господарство і надають послуги, торгівля відбувається на постійній основі товаром широкої номенклатури. Створення та діяльність оптових ринків аграрної продукції забезпечує інтереси всіх суб'єктів ринку (великих товаровиробників, фермерів, оптових посередників, споживачів).

Ефективність використання земельних угідь будь-якого сільськогосподарського підприємства у значній мірі залежить від того, який саме економічний механізм землекористування воно використовує. Останній ж включає систему заходів економічного впливу, спрямованих на реалізацію земельної політики держави, забезпечення прав землевласників та землекористувачів, встановлення соціально справедливих платежів за землю, економічне стимулювання раціонального та ефективного землекористування, введення економічних санкцій за нераціональне використання та погіршення екологічного стану земельних ділянок, захист земель сільськогосподарського призначення від псування, зниження родючості ґрунтів.

Як відомо, в останні два десятиріччя у розподілі земельного фонду нашої країни відбулися досить суттєві зміни. Зокрема, якщо на початок 1992 року він весь перебував у державній власності, то за даними М.Кобця [81], на початок 2010 року питома вага останньої становила 39,0%. При цьому на частку приватної власності припадало 61,0%.

Необхідно сказати, що в результаті здійснення земельної реформи понад дві третини сільгоспугідь передано у приватну власність громадян та юридичних осіб. Однак, на жаль, вказані зміни не призвели до очікуваного підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва. Зокрема, на 1га

сільськогосподарських угідь в аграрних підприємствах Миколаївської області в 2009 році було отримано 1573 грн валової продукції (у порівнянних цінах) і 421 грн прибутку. Між тим, такі результати є явно недостатніми для забезпечення розширеного відтворення виробництва і вирішення соціальних проблем селян. За даними П.Т.Саблука [175], у середньому по Україні один гектар сільськогосподарських угідь повинен давати не менше 3 тис.грн прибутку.

Основними причинами низької віддачі земельних угідь є безгосподарське відношення до них, непродумана цінова політика держави, недосконалість використовуваних технологій виробництва, недотримання сівозмін, недостатнє використання добрив, невиконання природоохоронних і меліоративних заходів тощо. Головна причина низькоефективного використання сільськогосподарських угідь — у тому, що проведена в нашій країні земельна реформа, по суті, не вирішила поставлених перед нею завдань.

Ситуація, що склалася нині у сфері земельних відносин, спричинена відсутністю: досконалої державної земельної політики, належного механізму її реалізації, економічно обґрунтованої системи фінансово механізму регулювання земельних відносин, продуманого земельного законодавства, ведення земельного кадастру, виваженої політики розвитку ринку сільськогосподарських земель.

Ефективність використання сільськогосподарських угідь залежить від цілої низки застосовуваних при цьому факторів інтенсифікації, економічного оздоровлення та управління процесами сільськогосподарського землекористування. Розроблена нами схема факторів, які сприяють цьому, наведене на рис.3.2.

Ефективний економічний механізм землекористування — повинен об'єднувати економічні, правові, організаційні механізми управління, що проявляються через обґрунтоване ціноутворення, фінансування, кредитування, оподаткування, захист інтересів вітчизняних товаровиробників та ін. Їх удосконалення необхідно проводити шляхом обґрунтування пріоритетів економічного зростання з урахуванням регіональних особливостей.

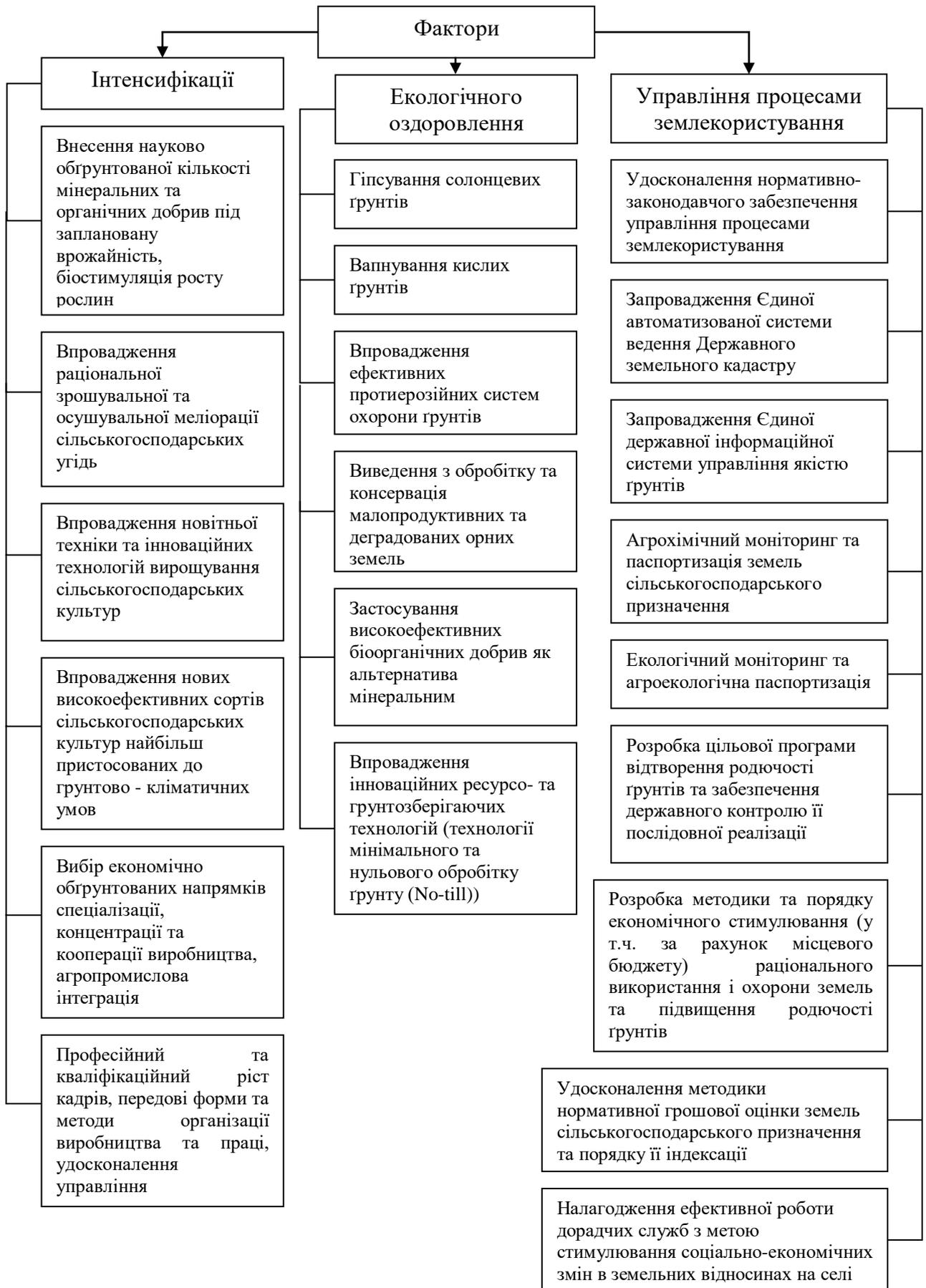

Рис.3.2. Система факторів інтенсифікації, екологічного оздоровлення та управління процесами сільськогосподарського землекористування (власна розробка)

Ураховуючи існуючий сьогодні ціновий диспаритет між сільським господарством і галузями, що постачають йому необхідні промислові ресурси, докорінного вдосконалення потребують економічні відносини між аграрним сектором та відповідними партнерами по АПК (тими, що постачають селу добрива, техніку, нафтопродукти, інші ресурси). Звичайно ж, зниження цін на промислові вироби, які споживаються в аграрному секторі, повинно здійснюватися у законодавчому порядку.

Пріоритетним напрямом розвитку земельних відносин в Україні є побудова належного механізму, який складається з організації ефективного ринку земель і відповідного жорсткого державного регулювання. Він повинен створити умови для операцій як з купівлі-продажу земельних угідь, так і розвитку орендних відносин, сприяти на цій основі залученню інвестицій та припливу кредитних ресурсів в аграрний сектор [211].

Ринок землі — це не лише її продаж, а ціла система, куди входять і банківська діяльність, і іпотека. Створення в Україні належного ринку сільськогосподарських земель дозволить здійснити регулювання земельних відносин на основі купівлі-продажу.

Ми приєднуємося до думки Н.Стойко [190], відносно того, що економічні механізми регулювання землекористування мають передбачати: встановлення мінімальних розмірів орендованих земель: розробка проектів землеустрою; надання земель у володіння лише тим суб'єктам господарювання, які здатні самостійно і ефективно їх використовувати; удосконалення системи оподаткування (ставки земельного податку мають бути диференційованими в залежності від якості земельних ділянок, терміну оренди, проведення ґрунтозахисних заходів); удосконалення діючого законодавства та грошової оцінки земель.

У розвинених країнах світу для регулювання ринку земель застосовуються різноманітні заходи. Серед них: заборона або обмеження можливості купувати землю окремими юридичними і фізичними особами; вимоги до покупців (наприклад, наявність відповідних рівнів освіти і досвіду

роботи); надання місцевим органам управління переважного права купувати земельні ділянки; заборона або обмеження продажу земельних ділянок іноземцям та ін. [36]. Вважаємо, що їх досвід у вказаних напрямках доцільно активно впроваджувати і в Україні.

При цьому слід урахувувати, що у регулюванні земельних відносин у багатьох країнах провідну роль відіграє держава. Так, у Німеччині, Бельгії, Франції і Іспанії діють механізми вилучення за рішенням влади земель у невеликих і слабких господарств і передача їх великим, добре організованим формуванням. В Італії, Іспанії, США та деяких інших країнах широко практикується державне втручання у: технологічний процес; стимулювання виробництва конкурентних видів продукції (включаючи видачу спеціальних дозволів і ліцензій); технологічні процеси — із зобов'язанням власників застосовувати відповідні меліоративні і технологічні прийоми, насіння певних сортів, здійснювати селекцію тварин [40]. Європейські країни, США, Китай та інші держави активно здійснюють контроль за дотриманням екологічних (включаючи підвищення родючості земель), санітарно-гігієнічних і зоотехнічних вимог [211].

У зарубіжних країнах (Болгарія, Польща, Угорщина, Чехія), які впровадили механізми активізації процесів концентрації земель у ефективних товаровиробників, були створені спеціалізовані фонди, що викупувають розрізнені ділянки сільськогосподарських угідь і вже підготовлені (консолідовані) земельні масиви передають в оренду. Це сприяє зменшенню організаційних витрат на оренду землі та обробіток консолідованих масивів [195].

Заслуговує на увагу і досвід Чехії, де власник землі повинен забезпечити обробіток наявної у нього ділянки лише силами своєї сім'ї, і якщо він не забезпечує її належний обробіток, то вона передається для користування іншим суб'єктам. Доцільно урахувувати і досвід Белгородської області Росії, де вже половина (біля 600тис.га) всіх земельних паїв викуплена у власність області. Завдяки цьому вказана область досягла найбільш високої ефективності

використання сільськогосподарських земель серед інших регіонів Росії [178].

Слід ураховувати і дуже важливий для нас досвід використання аграрних земель, накопичений в Китаї та Ізраїлі, в яких немає приватної власності на землю і досягається ефективний розвиток сільського господарства. В них сільськогосподарські угіддя надаються в довгострокову оренду. Причому, в Китаї це здійснюється на конкурсній основі. Кошти, які отримуються від оренди землі, використовуються для підвищення родючості сільгоспугідь та їх оздоровлення, соціального благоустрою сіл, утримання апарату управління по земельним ресурсам [122, 210].

Аналіз досвіду країн світу свідчить, що запровадження ринкового механізму земельних відносин потребує відповідального підходу державних органів до розробки (насамперед — прийняття Закону «Про ринок земель» та інших регуляторних правових актів). Ефективність ж останніх залежить від того, наскільки послідовними, прозорими та успішними будуть дії влади в цій сфері. На жаль, такої відповідальності владних структур та цілеспрямованої роботи у цьому плані в Україні сьогодні немає.

Ми приєднуємося до думки науковців [163], що скасування мораторію на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення можливе лише після розроблення і прийняття ВРУ необхідної законодавчо-нормативної бази функціонування ринку землі в повному обсязі і заснування Земельного банку з розгалуженою структурою. Крім того, мають бути створений Державний реєстр прав на землю та нерухоме майно, запроваджені ефективні системи вивчення попиту і пропозицій, менеджменту та маркетингу на ринку землі, а також об'єктивне і прозоре інформаційне забезпечення функціонування та регулювання такого ринку.

На думку С.В.Рибалко, Н.С.Танклевської [166], купівля-продаж землі сільськогосподарського призначення є основним чинником стримування розвитку аграрного виробництва. Вони звертають увагу не на приватну власність, а на якісний розвиток оренди як один із дієвих регуляторів земельних відносин при відсутності ринку землі. Наприклад, Китай і Ізраїль (де приватна

власність відсутня) активно використовують довгострокову оренду, здійснюючи державне регулювання податку на землю, що в свою чергу забезпечує вкладення довгострокових інвестицій в передові технології.

У внаслідок нерегульованого обороту сільськогосподарських угідь може виникнути надмірна парцеляція земельних масивів і створення великої кількості невеликих за площею малоефективних господарств. Сьогодні цей процес здійснюється через реалізацію права спадкування. Як зазначає А.Третяк [195], станом 1 січня 2009 року майже 9% сільськогосподарських угідь знаходилися у використанні невеликих підприємств із середньою площею 3,6га.

Між тим, наприклад, в Німеччині земельне право не дозволяє дробити фермерські господарства і земельні ділянки при наслідуванні [165, с.28]. На нашу думку, цей досвід можна використати і в Україні, оскільки невеликі за розміром підприємства не в змозі створити того конкурентного середовища, яке необхідне для ефективного функціонування аграрного сектору. Водночас з метою запобігання скуповування значних земельних площ сільськогосподарського призначення фінансово-промисловими групами та утворення латифундій, пропонуємо встановити підвищені ставки податкових платежів при їх продажу. Для уникнення таких ризиків необхідно удосконалювати законодавство, що регулює ринок земель, та здійснювати жорсткий контроль з боку держави.

Як вважає В.І.Сафонова [181], державному земельному банку слід виділити 3млн.га несільськогосподарських земель із державного фонду, після реалізації яких за середньою ціною не нижче 40 тис.грн за 1га будівельним підприємствам і промисловості до бюджету надійде 50 млрд.грн доходу. Таким чином з'явиться цивілізований ринок землі. Водночас вона пропонує дозволити оренду хоча б 15% не використовуваної в Україні землі, наприклад, голландським орендарям-фермерам (на 50 років), що дозволить забезпечити значні надходження до бюджету. І це — всього по 1 тис.га у кожній області. Такий підхід сприятиме впровадженню прогресивних технологій, залученню нової техніки, одержанню селянами додаткових робочих місць.

В умовах ринкових відносин для осіб, що займаються перепродажем земельних ділянок або їх використанням за нецільовим напрямком, доцільно встановлювати і прогресивне оподаткування, і штрафні санкції, і анулювання відповідних угод. У випадку перепродажу земельної ділянки протягом 3-5 років ставка податку, як вважає В.Я.Амбросов [3], повинна бути не менше 75-80% від розміру доходу, а менше цього терміну — 90-95%. Такий підхід сприятиме обмеженню спекуляції землею.

Що стосується ціни землі, то вона має відповідати суспільно необхідним витратам на вироблювану на ній продукцію, платоспроможності населення, а також середній нормі прибутку в різних сферах діяльності. Крім того, визначення вартості кожної земельної ділянки має здійснюватися з урахуванням інфляції. Нині тимчасово можна використовувати нормативну ціну землі, яка встановлюється з урахуванням її якості та місця знаходження, виходячи з потенційного доходу за розрахунковий термін окупності.

Запропоновані заходи державної підтримки будуть ефективними у тому випадку, якщо сільськогосподарські товаровиробники усвідомлять вимоги держави щодо формування основних засад аграрної політики. Таким методом формування вимог може стати запропонований Міністерством аграрної політики та продовольства України Аграрний паспорт району, в якому будуть визначені оптимальні сівозміни для конкретної природно-кліматичної зони, оптимальна структура виробництва з урахуванням особливостей даного регіону, що дозволить забезпечити збереження родючості ґрунтів, виробництво продукції тваринництва, виконання балансів [66, 67].

Слід визнати, що впровадження вище вказаних заходів стримується відсутністю достатніх обсягів державного фінансування. Нині державна фінансова підтримка сільськогосподарських товаровиробників здійснюється сьогодні за 16 основними бюджетними програмами, у відповідності з якими надаються безвідсоткові кредити фермерським господарствам, допомога у придбанні складної техніки вітчизняного виробництва, здешевлення банківських кредитів та страхових премій.

Станом на 15 вересня 2010 р. Міністерству аграрної політики у відповідності до Розпорядження КМУ [162] за рахунок коштів Стабілізаційного фонду було виділено 955,3 млн.грн для: здешевлення кредитів (621,6 млн.грн), фінансування інвестиційних проектів (80 млн.грн), часткової компенсації вартості складної сільськогосподарської техніки вітчизняного виробництва (100 млн.грн), запобігання розповсюдженню збудників інфекційних хвороб тварин (6 млн.грн), надання державної підтримки сільськогосподарським обслуговуючим кооперативам (12,1 млн.грн), виплати бюджетної тваринницької дотації (62,7 млн.грн), надання кредитів фермерським господарствам на поворотній основі (40 млн.грн).

На нашу думку, заслуговує уваги досвід Білорусі, де 1,5% виручки від реалізації продукції і послуг в усіх сферах економіки на території своєї країни відраховується у фонд підтримки сільського господарства. У Польщі підтримка у перерахунку на українські умови становить в межах 30 млрд.грн [116, с.41].

Без державної підтримки сталий розвиток сільського господарства неможливий. Тому, на нашу думку, необхідно впровадити дійову державну підтримку сільськогосподарських товаровиробників продукції, яка має бути спрямована перш за все на: досягнення паритету доходів аграрних підприємств з доходами інших галузей народного господарства; відновлення інтеграційних процесів в аграрному секторі економіки з переробними, торговими та обслуговуючими суб'єктами господарювання; спрямування на інвестування власного виробництва коштів, що використовуються для імпортування матеріально-технічних ресурсів та продовольства; закупівлю за рахунок державних коштів матеріально-технічних ресурсів у вітчизняних виробників для подальшого їх продажу сільськогосподарським товаровиробникам на пільгових умовах.

При розробці державної інвестиційної політики в нашій країні необхідно дотримуватися тих орієнтирів, які визначатимуть інвестиційну активність суб'єктів господарювання, темпи інноваційних процесів та рівень продовольчої безпеки. На наш погляд, державна підтримка аграрному сектору повинна

надаватися під відповідні інноваційні-інвестиційні проекти виробництва сільгосппродукції перш за все аграрним формуванням, які можуть забезпечити ефективне використання та окупність вкладених коштів. Крім того, мають виконуватися середньострокові та довгострокові програми субсидування аграрного сектору, які б передбачали розвиток і соціальної сфери сіл.

Ураховуючи нестачу в нашій країні власних коштів, необхідно залучати і іноземні інвестиції. За даними Міністерства аграрної політики України [231], станом на 01.07.2010 р. в агропромисловий комплекс України було залучено 2602,4 млн. дол США прямих іноземних інвестицій, у тому числі 751,8 млн. дол США — у сільськогосподарські підприємства.

На жаль, обсяги іноземних інвестицій у сфері АПК поки що є недостатніми. Основними причинами цього є: нестабільність законодавства та умов інвестування; некомплексність інновацій; нестача висококваліфікованих кадрів; відсутність довгострокової стратегії розвитку підприємств; неточність інформації про рівні показників фінансового стану; короткий строк оренди землі та майна. Як свідчить практика, підвищенню ефективності використання іноземних інвестицій сприяє створення спільних підприємств, сформованих аграрними господарствами, підприємствами з переробки та торговельними структурами.

За дослідженнями Б.Д.Титаренко [193], інвестиції в сільське господарство України у перспективі мають зростати досить великими темпами. Зокрема, у 2011 році вони повинні становити 2356 млн.грн, у 2015 р. — 4120 млн.грн.

На увагу заслуговує досвід формування структурної інвестиційної політики регіонів Білорусі [71], який базується на основних положеннях її Інвестиційного Кодексу та Національної програми залучення інвестицій в економіку (регулювання інвестиційної діяльності та проведення інвестиційної політики, що направлена на соціально-економічний та науково-технічний розвиток країни). Залучення в аграрний сектор економіки додаткових фінансових ресурсів є сьогодні одним із дієвих напрямів досягнення стабільної та ефективної діяльності сільськогосподарських підприємств.

Говорячи про кредитування агропромислового комплексу, слід відмітити, що до країн з найвищою питомою вагою позичкових коштів в аграрному капіталі належать Великобританія та Німеччина — 50%, на Францію припадає понад 40, Італію та Бельгію — більше 30% [77, с.55]. Але, на жаль, банківській механізм в Україні сьогодні ще не в достатній мірі спрямований на здійснення довгострокового кредитування сільськогосподарських товаровиробників, насамперед — через проблеми із формуванням ліквідних ресурсів, низький рівень капіталізації, високі кредитні ставки та складні умови і процедури надання кредитів. Все це в досить значній мірі ускладнює доступ аграрних формувань до ринку позичкового капіталу.

Зокрема, за даними Державного комітету із статистики [236], у 2009 році сільськогосподарськими підприємствами було залучено кредитів на суму 5,8 млрд грн (в тому числі на пільгових умовах — майже 2,6 млрд грн), з них короткострокових — 4,1 млрд грн, середньострокових — 1,15 млрд грн, довгострокових — 0,5 млрд грн. Тобто у складі кредитних ресурсів, які одержали нині агротоваровиробники, переважають короткострокові, на частку яких у вказаному році припадало 70,7%, розміри ж середньо- і особливо довгострокових кредитів поки що є недостатніми. Між тим саме останні, вже в найближчі роки повинні одержати найбільший розвиток.

У кредитній системі забезпечення сільського господарства України досить велику роль має підтримка аграрних підприємств через механізми здешевлення кредитів. При цьому держава повинна формувати спеціальну кредитну систему, застосовуючи відповідні методи регулювання. У першу чергу, це створення Аграрного банку, який може стати інститутом здійснення фінансово-кредитної політики держави в сільському господарстві.

Стосовно державної інвестиційної політики, слід вказати, що вона повинна сприяти створенню пільгових умов для одержання сільськогосподарськими підприємствами довгострокових кредитів, а також відповідних можливостей для забезпечення аграрного сектору кредитами за

ставками, нижчими, ніж ті, що надає банківський сектор. Наприклад, у Франції вони становлять 6% [54, с.80].

Відчутним фактором поліпшення фінансового стану сільськогосподарських підприємств має стати впровадження та розвиток земельної, але обов'язковою умовою цього є функціонування ринку землі.

Однак слід вказати, що використання земель сільськогосподарського призначення з метою забезпечення повернення кредитів може призвести до довгострокових негативних соціальних наслідків у вигляді масового позбавлення аграрних формувань своїх земель і формування за їх рахунок латифундій [44, с.86]. Тому, наприклад, у США (штати Айова та Міссурі), деяких провінціях Канади, Ірландії та Новій Зеландії іноземцям законодавчо заборонено скуповувати сільськогосподарські угіддя. У Данії і Новій Зеландії обмежені розміри ділянки, що переходить у власність однієї сім'ї [53, с.54]. У США для обмеження концентрації земельних ділянок у власності банків їх обов'язують продавати землю боржника (одержану внаслідок прострочення платежу або заставних торгів) протягом двох років [63, с.2]. Досвід вказаних країн доцільно запровадити і в Україні.

Необхідно вказати, що основними перепонами на шляху впровадження іпотечного кредитування в Україні є: відсутність чіткого та прозорого законодавства з питань земельно-заставних відносин та ринку земель, довгострокових кредитних ресурсів у банків та фондового ринку.

Стосовно податків доцільно вказати, що вони в аграрному секторі економіки нині використовуються державою в основному для стимулювання розвитку сільськогосподарських товаровиробників.

Ми підтримуємо пропозицію вітчизняних вчених-економістів щодо необхідності формування Фонду підтримки українського села шляхом введення спеціалізованого податку на товарообіг (податок з продажу) в обсязі 1%. За попередніми розрахунками, це дасть змогу щороку залучати до цього фонду 25-30 млрд.грн. Залучення коштів приватних інвестиційних фондів під гарантії Уряду надасть можливість залучати до 80 млрд.грн щорічно. Додатково можуть

бути залучені також кошти міжнародних валютних інвестицій Світового банку, Міжнародного валютного фонду і Європейського банку реконструкції та розвитку [235].

Головним завданням державної політики у сфері аграрного землекористування є забезпечення раціонального використання та охорони сільськогосподарських земель на основі їх екологізації та охорони, захисту ґрунтів від деградації, збереження та відтворення їх родючості. З метою забезпечення раціонального використання і охорони земель в нашій країні доцільно здійснити цілу низку дійових заходів, серед яких:

- звільнення землекористувачів від сплати податку на земельні ділянки, на яких здійснюється рекультивация або сільськогосподарське освоєння;
- запровадження низки юридичних і економічних санкцій за зниження якості земель та порушення ґрунтового покриву;
- бюджетне фінансування робіт по відновленню земель, які не з вини сільгоспкористувачів зазнали порушення;
- кредитні і податкові пільги повинні отримувати лише ті землекористувачі, які здійснюють відтворення родючості ґрунтів за власні або позичені кошти;
- процесу трансформації земельної власності має бути надана економіко-соціальна спрямованість;
- дотримання екологічних вимог охорони земель при землеустрої територій.

3.4. Здійснення економічно обґрунтованої грошової оцінки земельних угідь сільськогосподарських підприємств

Сталий розвиток аграрного сектора нашої країни в досить значній мірі залежить від ефективного функціонування ринку земель сільськогоспо-

дарського призначення, одним із елементів якого є обґрунтована грошова оцінка земельних угідь. Проблема оцінки земель сільськогосподарського призначення в Україні стала однією із центральних як для економістів-аграрників, так і для інших фахівців, пов'язаних прямо чи опосередковано з аграрним виробництвом. Вказане обумовлено тим, що земля є важливою складовою ресурсного потенціалу, що використовується в процесі сільськогосподарського виробництва.

Важливість використання грошової оцінки земель у регулюванні земельних відносин потребує підтримання її на сучасному рівні і приведення її у відповідність до змін, що відбулися в останні роки аграрному секторі економіки. Кожна земельна ділянка має певні властивості, які викликають заінтересованість і у дійсного власника, і в потенційного покупця. Саме наявність відповідних корисних властивостей земельних угідь сільськогосподарських підприємств зумовлює потребу проведення їх економічно обґрунтованої грошової оцінки.

Як зазначає В.Г.Андрійчук [5], потрібно пам'ятати, що грошова оцінка — це розрахункова величина, і її не можна ототожнювати з поняттям ціни землі. Ціна землі визначається в процесі купівлі-продажу земельних ділянок з урахуванням попиту і пропозиції на них, місцеположення, бонітету тощо.

Згідно статті 201 Земельного кодексу України грошова оцінка земельних ділянок визначається на рентній основі. Залежно від призначення та порядку проведення вона може бути нормативною та експертною [64]. У Законі України «Про оцінку земель» [158] вказано, що нормативна грошова оцінка являє собою капіталізований рентний дохід із земельної ділянки, визначений за встановленими і затвердженими нормативами. Експертна ж оцінка — результат визначення вартості земельної ділянки та пов'язаних з нею прав із застосуванням експертом сукупності підходів, методів та оціночних процедур, що забезпечують збір та аналіз даних, проведення розрахунків і оформлення результатів у вигляді звіту.

Необхідність проведення нормативної грошової оцінки викликана її

потрібністю у регулюванні земельних відносин (при передачі її у власність, спадщину, даруванні, оренді, під заставу, ціноутворенні, визначенні ставок податку, державного мита) та розвитку інфраструктури ринку земель, необхідність ж використання експертної оцінки пов'язана із здійсненням цивільно-правових угод (відчуженням, страхуванням, використання в якості застави).

Нормативна грошова оцінка земель сільськогосподарського призначення нині здійснюється у відповідності до вимог Методики грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів [118] і Порядку грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів [151]. В основу даної оціни покладено метод капіталізації рентного доходу, що утворюється при виробництві зернових культур та визначається показниками економічної оцінки земель, розробленої і проведеної в 1988 р. у всіх аграрних підприємствах України на основі даних їх господарської діяльності протягом 1986-1988 рр. Нормативна грошова оцінка земель сільськогосподарського призначення повинна проводитися не рідше як один раз на 5-7 років, але поки що, на жаль, на практиці це положення не виконується.

Відмітимо, що сьогодні одним із найпоширеніших методів оцінки землі є метод капіталізації рентного доходу, сутність якого полягає у встановленні функціональної залежності поточної вартості землі від її дохідності. При визначенні нормативної грошової оцінки земель в Україні розраховується диференціальний рентний дохід з орних земель за економічною оцінкою виробництва зернових культур у натуральному виразі:

$$D_{\Delta I} = \frac{O \times \ddot{O} - \zeta - \zeta \times \hat{E}_{ID}}{\ddot{O}}, \quad (3.20)$$

де $D_{\Delta I}$ — диференціальний рентний дохід з 1га орних земель, ц; V — урожайність зернових з 1га, ц; ζ — ціна реалізації 1ц зерна, грн; Z — виробничі витрати на 1га, грн; \hat{E}_{ID} — коефіцієнт норми рентабельності ($\hat{E}_{ID} = 0,35$).

Потрібно відмітити, що величину диференціального рентного доходу з

1га розраховують окремо для орних земель, земель під багаторічними насадженнями, природними сіножаттями і пасовищами та обчислюють у натуральних одиницях, оскільки вони в умовах нестабільності економіки є більш надійними. При визначенні ж грошової оцінки земель його переводять у вартісний вираз в оцінці за поточними реалізаційними цінами.

За згаданою вище офіційною методикою грошову оцінку земель сільськогосподарського призначення визначають як добуток річного рентного доходу (за економічною оцінкою по виробництву зернових культур) і терміну його капіталізації:

$$\tilde{A}_{i\zeta} = D_{\zeta\tilde{A}i} \times \ddot{O} \times \dot{O}_{\tilde{E}}, \quad (3.21)$$

де $\tilde{A}_{i\zeta}$ — грошова оцінка 1га орних земель, земель під багаторічними насадженнями, природними сіножаттями та пасовищами, грн; $D_{\zeta\tilde{A}i}$ — загальний рентний дохід на орних землях, землях під багаторічними насадженнями, природними сіножаттями та пасовищами, ц/га; $\dot{O}_{\tilde{E}}$ — термін капіталізації рентного доходу, який встановлюється на рівні 33 років.

У свою чергу, загальний рентний дохід є сумою диференціального та абсолютного рентного доходу і визначається наступним чином:

$$D_{\zeta\tilde{A}i} = D_{\tilde{A}i} + D_{\tilde{A}i}, \quad (3.23)$$

де $D_{\tilde{A}i}$ — диференціальний рентний дохід з 1га орних земель, ц; $D_{\tilde{A}i}$ — абсолютний рентний дохід, що утворюється на гірших за якістю землях у сільському господарстві та встановлений по Україні на 1га угідь в розмірі 1,6ц.

В умовах встановлення в нашій країні ринку землі виникає необхідність здійснення експертної її оцінки, проведення, якої має здійснюватися у відповідності до вимог Методики експертної грошової оцінки земельних ділянок [119] та Порядку проведення експертної грошової оцінки земельних ділянок [152]. Принципи, підходи та методи, що застосовуються в міжнародній практиці експертної оцінки земельних ділянок, покладено в основу нормативно-правової бази землеоціночної діяльності в нашій країні, але у зв'язку з нерозвиненістю ринку землі в Україні існують певні обмеження та

особливості їх використання.

У відповідності з міжнародними стандартами оцінки для визначення вартості земельної власності можна використовувати такі методичні підходи: капіталізація чистого операційного або рентного доходу (дохідний); зіставлення цін продажу подібних земельних ділянок (порівняльний); урахування витрат на земельні поліпшення (витратний).

Потрібно відзначити, що, наприклад, перший методичний підхід що базується на капіталізації чистого операційного або рентного доходу, передбачає визначення вартості земельної ділянки при найбільш ефективному її використанні з урахуванням обтяжень та обмежень. Другий ж (порівняльний) підхід доцільно застосовувати в умовах розвинутого ринку землі, коли реальна інформація про продаж земельних ділянок є доступною, третій (витратний) ж — при оцінці ділянок, що освоєні або передбачаються бути освоєними відповідно до найбільш ефективного їх використання.

Вибір того чи іншого методичного підходу до проведення експертної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення залежить від наявності відповідної інформації про об'єкт оцінки, яка в змозі забезпечити його здійснення. При застосуванні кожного із вище вказаних підходів передбачається використання одного чи декількох методів оцінки (попарного порівняння, статистичного аналізу ринку, базової земельної ділянки, інвестиційного методу, методу зисків, економічного, співвіднесення, розподілення доходу, розвитку).

При визначенні вартості земельної ділянки за методичним підходом капіталізації чистого операційного або рентного доходу використовуються два її різновиди: пряма та непряма капіталізація. Перший різновид ґрунтується на припущенні про постійність та незмінність грошового потоку від використання земельної ділянки або наданні її в оренду. При цьому строки користування нею необмежено великі. Другий ж різновид будується на припущенні про обмеженість та змінність грошового потоку від використання земельної ділянки (наданні її в оренду) протягом певного періоду з наступним її продажем на

ринку.

Вартість земельної ділянки при обох цих різновидів визначається наступним чином:

$$\text{а) прямій капіталізації} \quad \ddot{O}_{\hat{E}i} = \frac{\dot{A}_i}{\tilde{N}_{\hat{E}}}, \quad (3.24)$$

$$\text{б) непрямій капіталізації} \quad \ddot{O}_{\hat{E}i} = \sum_{s=1}^t \frac{\dot{A}_{iP}}{(1 + \tilde{N}_{\hat{E}})^s} + D, \quad (3.25)$$

де, $\ddot{O}_{\hat{E}i}$ — вартість земельної ділянки, визначена шляхом прямої капіталізації, грн; \dot{A}_i — чистий операційний або рентний дохід, грн; $\tilde{N}_{\hat{E}}$ — ставка капіталізації (у вигляді десяткового дробу); де, $\ddot{O}_{\hat{E}i}$ — вартість земельної ділянки, визначена шляхом непрямой капіталізації, грн; \dot{A}_{iP} — очікуваний чистий операційний або рентний дохід за і-й рік, грн; P — поточна вартість реверсії; t — період, який враховується при непрямій капіталізації чистого операційного або рентного доходу, років.

Вартість земельної ділянки за порівняльним методичним підходом має визначатися за формулою:

$$\ddot{O}_{\hat{C}\hat{A}} = \ddot{O}_{\hat{A}} + \sum_{j=1}^m \Delta \ddot{O}_{aj}, \quad (3.26)$$

де, $\ddot{O}_{\hat{C}\hat{A}}$ — скоригована ціна продажу а-ї подібної земельної ділянки, грн; $\ddot{O}_{\hat{A}}$ — фактична ціна продажу а-ї подібної земельної ділянки, грн; m — кількість факторів порівняння; \ddot{O}_{aj} — різниця (поправка) в ціні (+, -) продажу а-ї подібної земельної ділянки стосовно ділянки, що оцінюється, за j-м фактором порівняння.

Для визначення вартості земельної ділянки за методичним підходом урахування витрат на земельні поліпшення застосовується наступна формула:

$$\ddot{O}_{\hat{A}} = \ddot{O}_i - \hat{A}_{i\tilde{N}}, \quad (3.27)$$

де, $\ddot{O}_{\hat{A}}$ — вартість земельної ділянки, визначена шляхом урахування витрат на земельні поліпшення, грн; \ddot{O}_i — очікуваний дохід від продажу поліпшеної земельної ділянки чи капіталізований чистий операційний або

рентний дохід від її використання, грн; \hat{A}_{IV} — витрати на земельні поліпшення, грн.

З наведених вище підходів, як вважають окремі науковці, найбільш привабливим є порівняльний. Слід визнати, що його застосування відрізняється певною мірою складності, яка полягає у відсутності в нашій країні розвиненого ринку землі, недостатньо розробленій техніці внесення поправок при співставленні існуючих продажів, відсутності належного обґрунтування кількісних значень коригуючих коефіцієнтів. Що стосується дохідного методу, то він міг би краще використовуватися за наявності вторинного ринку оренди землі, який сьогодні практично відсутній. Але навіть в сучасних умовах цей підхід добре працює в поєднанні з методом співвіднесення, економічним методом. Найбільш поширеним сьогодні є витратний метод, який має використовуватися для оцінки земельних ділянок як з відносно новою забудовою так і тих, що були забудовані досить давно.

Практика розвинених країн світу доводить, що при здійсненні грошової оцінки земель одночасно використовуються і нормативна, і експертна (ринкова) оцінка. При цьому слід вказати, що земельну ділянку доцільно розглядати як складову цілісного майнового комплексу та оцінювати разом із будівлями і спорудами, що розташовані на ній. Крім того, існує диференційований підхід до нормативної оцінки земель (забудованих, сільськогосподарського використання, лісового фонду).

У зарубіжних країнах ринкова вартість земельної ділянки визначається, як правило, порівняльним методом, коли вартість встановлюється шляхом порівняння земельної ділянки, що продається з подібною земельною ділянкою, вартість продажу якої відома. Для цього використовуються бази даних, які містять відомості про земельні ділянки, що вже пройшли оцінку. В Україні, на жаль, такі бази ще тільки починають формуватися [128]. Наприклад, у Франції, Німеччині та Італії для здійснення будь-яких правочинів із землею, іпотеки застосовується виключно ринкова ціна ділянки. В Чехії, Словаччині та Литві оцінка вартості сільськогосподарських угідь перебуває на початковому етапі

через недорозвиненість ринку землі [170].

Досвід зарубіжних країн показує, що, наприклад, у Франції, Німеччині, Італії, Чехії, Литві та Словаччині використовується відповідний спосіб оцінки земельних угідь, що ґрунтується на продуктивності. При цьому в деяких країнах вартість землі, визначена на основі її продуктивності, стала повністю відокремленою від її ринкової: кадастрова вартість — у Франції та Італії, балансова — у Німеччині [170]. У світовій практиці поєднується використання нормативної та експертної грошової оцінки. Причому, такий підхід застосовується в Німеччині, Великобританії, Іспанії, Данії, Швейцарії, Швеції, країн Балтії та Росії.

Зокрема, у Німеччині з 1965 р. оцінка сільськогосподарських земель фермерських господарств проводиться із урахуванням їх спеціалізації. Оцінка земель здійснюється за агрокліматичної та економічної сторін. Спочатку визначається потенціал земельної ділянки окремо для ріллі та природних пасовищ. Для цього використовується оцінка у балах, яка виражається відношенням фактичною родючості до «еталонної» (тобто такої, що оцінена в 100 балів). В подальшому така оцінка уточнюється з урахуванням економічних та організаційно-виробничих факторів. Основою вартості земельної ділянки окремого господарства є капіталізований операційний чистий дохід [127, с.67].

У Швейцарії оцінка земель сільськогосподарського призначення також складається з двох етапів: перший — агрокліматична оцінка, другий — оцінка за методом земельної ренти (тобто капіталізації чистого доходу) [140]. У Швеції не практикується економічна оцінка земель, а їх купівля-продаж тут відбувається за договірними цінами без участі держави — особам, які мають необхідну підготовку [146].

У Великобританії на першому проводиться агрокліматична оцінка земельних ділянок сільськогосподарського призначення. Основним критерієм віднесення земель до того чи іншого класу є: відмінності в кліматичних умовах, якість ґрунтів, місцерозташування та рельєф. На другому етапі тут здійснюється економічна оцінка в межах виділених на першому етапі класів

земель, що базується на показнику стандартної чистої продукції. Вартість земельної ділянки розраховується шляхом капіталізації вартісної величини чистої продукції [103].

У Іспанії оцінка земельних ділянок сільськогосподарського призначення проходить три етапи. В першу чергу на рівні регіону встановлюється перелік культур, які вирощуються, та здійснюється оцінка рівня їх інтенсивності. На другому етапі з урахуванням природних і ґрунтових умов та рівня інтенсивності, розробляється відповідна система оцінки культур, яка доводиться до муніципалітету. Саме за нею на третьому етапі і здійснюється індивідуальна оцінка земельних ділянок, вартість яких ґрунтується на капіталізації доходу, отриманого з земельної ділянки — за ставкою 3% доходності вирощуваних культур, на землях різної продуктивності [75].

У Данії вартість земельних ділянок сільськогосподарського призначення визначається у відповідності з «правилом ферми», згідно якого земля є частиною ферми середнього розміру в середній стадії обробітку. Вартість кожної ділянки повинна відображати її якість і ціну, яка сплачується в цій частині країни за аналогічну ділянку відповідної якості. Ринкова вартість земель сільськогосподарського призначення коливається в залежності від регіону країни. Земля більш високої або низької якості повинна оцінюватися вище або нижче ділянки середньої якості в даній частині країни. Якщо на фермі в наявності землі різної якості, то вони оцінюються за відповідною їх вартістю [125].

Формування інституту грошової оцінки в країнах Балтії та Росії аналогічне з такими процесами в нашій країні, хоча воно в них має і специфічні особливості. Наприклад, в країнах Балтії існує кадастрова та експертна, а в Росії — нормативна і експертна оцінки [51, с.30,32]. У Росії при оцінці земельних ділянок на практиці в основному користуються методами порівняльного та доходного підходів, а затратний метод застосовується при визначенні вартості будівель, будівництва, об'єктів сільськогосподарської інфраструктури, багаторічних насаджень [8].

Наприклад, у Німеччині вартість 1га земель доходить до 30 тис.євро. Продавши свої 80га землі, німецький фермер може придбати в Україні 35 тис.га, тобто приблизно половину середнього сільськогосподарського району [211]. У Польщі ж землі коштують 40 тис. дол США [44].

За підрахунками вчених, в Україні вартість усіх земель сільськогосподарського призначення сягає 500 млрд. дол США. Селянин щорічно втрачає 8 млрд. дол США прибутку, а це 2 тис. дол США прибутку з гектара [155].

В Україні є і проблема з нормативною грошовою оцінкою землі: враховується лише якість ґрунтів, а ринкові фактори до уваги не беруться, у результаті нормативна оцінка є заниженою.

За даними Головного управління Держкомзему України [234], середня грошова оцінка 1га сільськогосподарських угідь станом на 01 січня 2009 року становила 11 тис.грн. В Миколаївській області у вказаному році вона дорівнювала 9520 грн, і коливалася по адміністративних районах від 7530 у Владіївському районі до 12630 грн в Очаківському. Ураховуючи якість ґрунтів сільськогосподарських земель країни і їх можливу віддачу, вважаємо, що розміри вказаних показників дуже занижені.

Слід відмітити, що діюча нині в Україні методика грошової оцінки має свої переваги та недоліки. Остання її економічна оцінка проводилася 1988р. і базувалася на результатах господарської діяльності за 1980-1986рр. Негативні ж зміни, що відбулися у землекористуванні в наступні роки, при проведенні грошової оцінки землі не знайшли свого відображення. Земля як основний засіб виробництва, повинна продуктивно використовуватися 50 років, тобто на основі 2% рівня її амортизації. Не встановлений спосіб визначення абсолютного рентного доходу, для різних регіонів країни, величина якого є однаковою для всіх них (1,6 ц/га). Діюча нині методика грошової оцінки землі, а тому — і суб'єктивне визначення розміру орендної плати за неї не стимулює орендаря у забезпеченні найбільш ефективного використання земельної ділянки. Відносно нормативної грошової оцінки землі вважаємо, що до її

здійснення потрібен більш досконалий підхід, який має ураховувати не лише урожайність, а і розміри виробничих витрат.

Одним із недоліків існуючої методики оцінки землі є використання рентного доходу, який визначається як сума диференціальної ренти I та диференціальної ренти II. Ми приєднуємося до думки О.Є.Новікова [132], який вважає, що якість землі характеризується розміром саме диференціальної ренти I і не пов'язана із вмінням землекористувача господарювати. Він пропонує для визначення рентного доходу використовувати не фактичні, а нормативні розміри урожайності найбільш рентабельної сільськогосподарської культури — озимої пшениці і нормативні витрати на її виробництво.

Практично аналогічної думки дотримується і М.М.Федоров [200], який в основу диференціального (рентного) доходу покладає нормативні рівні урожайності і нормативних витрат по зернових культурах (без кукурудзи). Саме на їх підставі він пропонує визначати диференціальний (рентний) дохід по кожній агровиробничій групі ґрунтів по кожному адміністративному району.

Дійсно, оцінювати вартість земельної ділянки за фактичною урожайністю несправедливо, оскільки поки в неї вкладено відповідні знання і праця, забезпечує більш високий рівень урожайності, ніж земля, про поліпшення якої господар мало піклувався. Недоцільним є і використання фактичних виробничих витрат, бо вони не забезпечують об'єктивної оцінки більшості агровиробничих груп ґрунтів, особливо — малопоширених. Неточності ж в оцінці земель у кінцевому рахунку негативно відображаються на визначенні ефективності їх використання в аграрному секторі економіки і призводять до завищення (або заниження) земельного податку і орендної плати.

Ураховуючи вище вказане, вважаємо, що в існуючу нині методику оцінки землі необхідно внести уточнення. Її вартість у кожний конкретний часовий період повинна відображати роль і значення в досягненні кінцевих економічних результатів. Включення землі у грошовому виразі до складу основних засобів дозволить збільшити вартість останніх та власного капіталу в цілому і буде сприяти більш об'єктивній оцінці ефективності виробництва.

За методикою М.М.Федорова [200] нормативна грошова оцінка агрогрупи ґрунтів сільськогосподарських угідь ($\tilde{A}_{i\tilde{C}}$) може бути визначена за 2-ма наступними варіантами :

$$1) \tilde{A}_{i\tilde{C}} = D_{i\tilde{A}C} \times \dot{O}_{\tilde{E}} \quad (3.28)$$

$$2) \tilde{A}_{i\tilde{C}} = D_{i\tilde{A}C} \times \ddot{O}_D \times \dot{O}_{\tilde{E}} \quad (3.29)$$

де $D_{i\tilde{A}C} = (\ddot{A}_{iD\tilde{A}} + \dot{A}_{iD\tilde{A}})$ — загальний рентний дохід (сума нормативного диференціального і нормативного абсолютного рентного доходів) з 1га, грн або ц; \ddot{O}_D — поточна біржова або нормативна ціна реалізації центнера зерна (у гривнях); $\dot{O}_{\tilde{E}}$ — термін капіталізації загального нормативного рентного доходу, який дорівнює у запропонованому методичному підході 33 рокам.

Загальна величина нормативної грошової оцінки земель суттєво залежить від точності проведення ґрунтових обстежень. Тому, для одержання достовірних результатів слід ураховувати всі фактори, що впливають на точність розміщення меж ґрунтових контурів та агровиробничих груп ґрунтів на картографічних матеріалах. Необхідно на належному рівні проводити повторне ґрунтове обстеження всієї території держави з використання матеріалів дистанційного зондування ґрунтів та автоматизованої системи із застосуванням ГІС-технологій. Причому, нормативну грошову оцінку земель сільськогосподарського призначення доцільно проводити з урахуванням меліоративного та культуртехнічного стану угідь.

На нашу думку, у зв'язку зі зниженням ефективності виробничих витрат неправомірно індексацію нормативної грошової оцінки земель проводити за єдиним коефіцієнтом. Це пов'язано з тим, що зміни в темпах зростання витрат і зниження їх ефективності призводять до відповідних змін у диференціальному (рентному) доході. Наприклад, О.Микула та О.Ковалишин [121], пропонують ув'язувати розмір коефіцієнта індексації до середніх цін центнера зерна на дату індексації (1 січня кожного календарного року) з урахуванням середньої урожайності зернових та середньоукраїнських виробничих затрат на гектар у році, за який проводиться індексація.

Ми підтримуємо думку О.І.Гуторова [46] щодо доцільності коригування негативного впливу інфляції на величину нормативної грошової оцінки за допомогою інфляційного коректора, що розраховується як відношення середньорічного індексу інфляції, вираженого у відсотках, до 100%. Інфляційний коректор за ряд років розраховується як добуток річних інфляційних коректорів.

Саме з урахуванням впливу інфляції за останні 15 років нами здійснено перерахунок нормативної грошової оцінки сільськогосподарських угідь аграрних підприємств Миколаївської області у розрізі її адміністративних районів. Його результати наведено в табл.3.8.

Таблиця 3.8

Нормативна грошова оцінка сільськогосподарських угідь по адміністративних районах Миколаївської області з урахуванням середньорічного індексу інфляції

Адміністративні райони	Нормативна грошова оцінка сільгоспугідь, станом на:						Відхилення розрахункової нормативної грошової оцінки від фактичної	
	01.07.1995 р		01.01.2011 р. (розрахована згідно чинного законодавства)		01.01.2011 р. (розрахована з урахуванням середньорічного індексу інфляції)			
	1га, грн	загальна, млн.грн	1га, грн	загальна, млн.грн	1га, грн	загальна, млн.грн	на 1га, грн	загальна, млн.грн
Арбузинський	3071	183,0	9827,2	585,7	31938,4	1903,5	22111,2	1317,8
Баштанський	3056	207,5	9779,2	664,0	31782,4	2158,0	22003,2	1494,0
Березанський	3100	161,5	9920,0	516,8	32240,0	1679,7	22320,0	1162,9
Березнегуватський	2588	161,2	8281,6	515,9	26915,2	1676,8	18633,6	1160,9
Братський	2974	140,7	9516,8	450,1	30929,6	1463,0	21412,8	1012,9
Веселинівський	3175	199,1	10160,0	637,0	33020,0	2070,4	22860,0	1433,4
Вознесенський	2761	175,3	8835,2	561,0	28714,4	1823,4	19879,2	1262,4
Врадіївський	2353	67,8	7529,6	216,9	24471,2	704,8	16941,6	487,9
Доманівський	2733	191,0	8745,6	611,3	28423,2	1986,8	19677,6	1375,5
Єланецький	2765	91,5	8848,0	292,9	28756,0	951,8	19908,0	658,9
Жовтневий	3242	214,3	10374,4	685,7	33716,8	2228,7	23342,4	1543,0
Казанківський	2620	156,4	8384,0	500,5	27248,0	1626,7	18864,0	1126,2
Кривоозерський	3566	167,6	11411,2	536,3	37086,4	1743,1	25675,2	1206,8
Миколаївський	3441	198,5	11011,2	635,3	35786,4	2064,9	24775,2	1429,6
Новобузький	2614	120,0	8364,8	383,9	27185,6	1247,8	18820,8	863,9
Новоодеський	2579	153,7	8252,8	491,9	26821,6	1598,6	18568,8	1106,7
Очаківський	3947	146,8	12630,4	469,9	41048,8	1527,0	28418,4	1057,1
Первомайський	3256	251,4	10419,2	804,4	33862,4	2614,2	23443,2	1809,8
Снігурівський	3415	246,9	10928,0	790,1	35516,0	2567,8	24588,0	1777,7
Область в цілому	2982	3191,3	9542,4	10212,3	31012,8	33189,9	21470,4	22977,6

Порівнюючи один з одним розміри грошової вартості

сільськогосподарських угідь за 1995 р. та обома їх оцінками за 2011 р., слід вказати, що обидві вартості земель є значно більшими, ніж базова. І це має місце практично у всіх адміністративних районах. Причому, зроблена нами з урахуванням середньорічних темпів інфляції грошова оцінка є більш високою, ніж та, що здійснена у відповідності з діючим законодавством. При цьому самі високі розміри вартості 1га аграрних земель за всіма трьома наведеними у цій таблиці оцінками мали Очаківський, Кривоозерський райони, а самі низькі – Владіївський, Новоодеський і Березанський райони. Тобто розміри грошової оцінки 1га сільськогосподарських угідь в адміністративних районах Миколаївщини суттєво відрізняються, що свідчить про різний якісний стан їх земель.

Ураховуючи, що адміністративні райони Миколаївської області нині мають різні площі сільськогосподарських угідь, їх розподіл за загальною грошовою оцінкою земель суттєво відрізняється від того як саме вони розподіляються по вартості 1га. Найбільшу загальну оцінку аграрних угідь мають Снігурівський (35516 млн.грн) і Первомайський (33862,4 млн.грн), а найменшу — Владіївський (704,8 млн.грн) та Єланецький (951,8 млн.грн) райони.

Вважаємо, що в майбутньому грошову оцінку аграрних земель в кожному сільськогосподарському підприємстві доцільно розраховувати за методикою, яку ми використали по адміністративних районах Миколаївщини.

Потребує удосконалення і експертна методика грошової оцінки сільськогосподарських земель.

На нашу думку, очікуваний дохід доцільно розраховувати, застосовуючи по типових для даного цінового регіону видах аграрної продукції прогнозні середньозважені ціни реалізації, а по інших продуктах — їх перерахування в умовну пшеницю. Для вдосконалення методики розподілу доходу із земельних ділянок на прибуток і ренту В.О.Мельничук [113], пропонує: встановити середній рівень окупності витрат — з урахуванням тривалості обороту капіталу, кон'юнктури ринку та інфляції для відповідних цінових зон;

ураховувати розміри мінімальної ренти (тобто мінімального доходу із земельної ділянки залежно від якості її ґрунтів та місцеположення), що дасть змогу перевірити доцільність використання земельної ділянки як ріллі.

На нашу думку, грошова оцінка землі може стати дійовим захистом від нераціонального її використання сільськогосподарськими підприємствами, а і сприяти тому, щоб і землевласники, і землекористувачі дбайливо відносилися до землі і не допускали зниження її якості та рівня прибутковості використання.

Висновки до розділу 3

1. Спеціалізацію сільськогосподарських підприємств Миколаївської області, як показало проведене нами їх групування, слід поглиблювати на виробництві зерна і насіння соняшнику. Здійсненні нами групування сільськогосподарських підприємств Миколаївщини також свідчать про переваги тих з них, що мають більші площі аграрних угідь, зі зростанням яких з'являється можливість забезпечення підвищення рівнів інтенсивності. Майже аналогічні результати одержані нами і у групуваннях господарств за розмірами площ зернових культур і соняшнику.

Однак слід мати на увазі, що площі, наприклад, соняшнику і ріпаку не мають бути надмірними, оскільки це призводить до погіршення ґрунтів і зниження ефективності їх використання. Для усунення надмірної розораності сільськогосподарських угідь необхідно частину ріллі переводити в інші їх види із використанням культур-інтродуцентів — люцерни, конюшини, еспарцету та ін.

2. Для ЗАТ «Веселинівська МТС» Веселинівського району у результаті вирішення економіко-математичної задачі нами зроблено проект оптимальної структури посівних площ сільськогосподарських культур і співвідношення галузей аграрного та переробного виробництва. Згідно нього по більшості видів

як сільськогосподарської, так і виготовленої з неї промислової продукції відбудеться збільшення обсягів їх виробництва та реалізації. У результаті цього буде досягнуто зростання загального прибутку підприємства в 6,12 раза, а рівня рентабельності — в 8,5 раза.

3. У системі заходів досить вагоме місце належить агропромисловій інтеграції. При цьому важливу роль мають відігравати оптимізація розмірів сировинних зон переробних підприємств, транспортних потоків сировини і технологічних відходів переробки, покращення використання побічної продукції, сприяння процесам спеціалізації та концентрації сільськогосподарських підприємств, вирішенню їх соціальних проблем.

4. Важливу роль має відігравати і обґрунтоване здійснення кооперування аграрних підприємств, яке забезпечує одержання на одиницю затрат максимумів продукції та прибутків. При цьому необхідно здійснювати державне регулювання і підтримку його розвитку.

5. Необхідно зміцнювати та підвищувати ефективність використання виробничого потенціалу підприємств. Ураховуючи нестачу у господарствах технічних засобів, потрібно розвивати лізинг, створювати МТС та ринок частково зношеної техніки, активізувати технічний сервіс, який здійснюється обслуговуючими кооперативами.

Із технологій вирощування сільськогосподарських культур найбільш прийнятними сьогодні є «No-till»-технології, а також контурно-меліоративна організація території. Майбутнє — за ресурсозберігаючими технологіями.

З метою покращення використання робочої сили необхідно насамперед удосконалювати оплату праці та орендні відносини (розміри орендної плати мають бути диференційованими в залежності від рівня ефективності використання сільськогосподарських земель; орендарі повинні своєчасно і в повному обсязі розраховуватися з орендодавцями; держава ж має здійснювати суворий контроль використання орендованих земель, підвищенням їх родючості та покращенням екологічного стану).

6. Потребує удосконалення і організація реалізації продукції,

обов'язковою умовою здійснення якої є маркетинг.

7. Ефективність використання сільськогосподарських угідь залежить від цілої низки застосовуваних при цьому факторів інтенсифікації, економічного оздоровлення та управління процесами сільськогосподарського землекористування. Розроблена нами система факторів, які сприяють цьому, наведена в дисертації.

8. Ефективний економічний механізм землекористування повинен включати економічні, правові, організаційні механізми управління, що проявляються через обґрунтовані ціноутворення, фінансування, кредитування, оподаткування, захист інтересів вітчизняних товаровиробників та ін.

З метою забезпечення раціонального використання та охорони сільськогосподарських земель держава має: звільнювати землекористувачів від сплати податку на земельні ділянки, на яких здійснюється рекультивація або сільськогосподарське освоєння; запроваджувати низку юридичних і економічних санкцій за погіршення якості земель; здійснювати бюджетне фінансування робіт по відновленню земель, які не з вини сільгоспкористувачів зазнали порушення; кредитні і податкові пільги надавати лише тим землекористувачам, які здійснюють відтворення родючості ґрунтів за власні або позичені ними кошти.

9. Потребує удосконалення грошова оцінка земель, яка має бути приведена у відповідність до змін, що відбулися в аграрному секторі економіки в останні роки. При цьому доцільно застосовувати і нормативний, і експертний підходи. При використанні першого з них слід урахувувати не лише урожайність, а і розміри виробничих витрат, а при експертній оцінці землі можна використовувати такі методичні підходи: капіталізація чистого операційного або рентного доходу (який необхідно застосовувати при визначенні вартості земельної ділянки, що найбільш ефективно використовується); зіставлення цін продажу аналогічних земельних ділянок (тоді, коли реальна інформація про їх продаж є доступною); урахування витрат на земельні поліпшення (при оцінці вартості ділянок, що освоєні або

передбачаються бути освоєними). Вибір того чи іншого методичного підходу до грошової оцінки земель визначається наявністю відповідної інформації про даний об'єкт оцінки.

10. З метою недопущення зниження ефективності виробничих витрат індексацію нормативної грошової оцінки земель проводити за єдиним коефіцієнтом неправомірно. Коригування негативного впливу інфляції на величину нормативної грошової оцінки земель доцільно здійснювати за допомогою інфляційного коректора, що розраховується як відношення середньорічного індексу інфляції (вираженого у відсотках) до 100%. Визначена нами з урахуванням середньорічних темпів інфляції грошова оцінка земель є більш високою і правильною, ніж та, що здійснюється згідно діючого законодавства.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі висвітлено теоретико-методичні положення та запропоновано нові підходи до вирішення наукової проблеми забезпечення економічного зростання в діяльності сільськогосподарських підприємств на основі інтенсифікації землекористування. Отримані результати дисертаційного дослідження дозволяють зробити наступні висновки та пропозиції, що мають теоретичне і практичне значення.

1. Економічне зростання значна частина вчених-економістів зводить до збільшення доходів суб'єктів господарювання. На нашу думку, цього не слід робити, оскільки воно має призводити не тільки до підвищення ефективності виробничої діяльності господарських формувань, а і до покращення соціальних умов життя їх працівників і населення в цілому.

2. В економічній літературі немає єдності і у визначенні поняття «інтенсифікація». Одні зводять її до зростання матеріальних витрат і праці на одиницю земельної площі, другі – до збільшення виходу продукції на одиницю останньої, треті розглядають її як прогресивну форму розширеного відтворення. На погляд автора, інтенсифікація сільськогосподарського виробництва являє собою процес, в основі якого лежить зростання вкладень коштів і уречевленої праці на одиницю земельної площі з метою одержання з неї більших обсягів високоякісної і дешевої продукції на основі запровадження досягнень науки і передового досвіду, забезпечення ефективного використання наявного виробничого потенціалу та покращення соціальних умов життя сільського населення.

3. Основними проблемами інтенсифікації використання земель є руйнування родючості ґрунтів, недостатність фінансових ресурсів, низький рівень відповідальності землевласників і землекористувачів, зниження біологічної активності рослин та їх стійкості до різних хвороб.

4. Для оцінки інтенсифікації землекористування необхідна система показників, яка має включати і натуральні, і вартісні показники. Більш

прийнятними з них є перші, але для всебічної оцінки необхідно використовувати і другі.

Поряд із системою показників доцільно застосовувати і узагальнюючі. Одні з яких характеризують рівень інтенсивності виробництва, другі – результативність інтенсифікації, а треті поєднують і її фактори, і результативність. Найбільш прийнятним із узагальнюючих показників є рентабельність виробництва, яку слід визначати відношенням прибутку до вартості основних і оборотних засобів та витрат на підготовку робочої сили.

5. Як показав аналіз загальний розмір земельних площ сільськогосподарських підприємств Миколаївської області в 2009 р. був у 1,9 раза меншим, ніж в 1995 р. При цьому спостерігалось поступове зростання рівня розораності аграрних угідь. По більшості видів продукції за вказаний період відбулося скорочення обсягів виробництва.

6. За аналізовані нами роки в аграрних підприємствах Миколаївської області відбувалося поступове зростання вартості основних засобів в розрахунку на 1га сільськогосподарських угідь (яке мало місце по більшості адміністративних районів). Практично по всіх сільськогосподарських культурах за 2000-2009 рр. мало місце поступове збільшення виробничих витрат на 1га земельних угідь, що створилося в 10-ти районах. Це свідчить про поступове підвищення рівня інтенсифікації землекористування.

7. Як показали проведені нами групування і кореляційно-регресивний аналіз сільськогосподарських підприємств області, збільшення виробничих витрат на 1га аграрних угідь призводить до підвищення розмірів прибутків з 1га (в 3,9 раза) та рівня рентабельності (в 1,4 раза).

8. За основною частиною показників віддача сільськогосподарських земель Миколаївщини в 2009 р. проти 1995 р. була більш високою. За основною частиною показників ефективність використання земельних угідь самою високою була в господарських товариствах, приватно-орендних підприємствах та фермерських господарствах, а найнижчою – в сільськогосподарських кооперативах і державних підприємствах.

9. Здійсненні нами групування сільськогосподарських підприємств Миколаївщини свідчать про переваги тих з них, що мають більші площі аграрних угідь, зі зростанням яких з'являється можливість забезпечення підвищення рівнів інтенсивності. Майже аналогічні результати одержані нами і у групуваннях господарств за розмірами площ зернових культур і соняшнику.

10. З метою більш раціонального використання земельних угідь та удосконалення сполучення обсягів сільськогосподарської і промислової продукції у ЗАТ «Веселинівська МТС» нами було вирішено економіко-математичну задачу. В результаті впровадження отриманих результатів в практику загальний розмір прибутку господарства зростає в 6,12 раза, а рівень рентабельності – в 8,5 раза.

11. Розвиваючи агропромислову інтеграцію, слід оптимізувати розміри сировинних зон переробних підприємств, впроваджувати безвідходні технології, сприяти процесам спеціалізації та концентрації сільськогосподарських підприємств і вирішувати соціальні проблеми селян. З метою підвищення ефективності функціонування кооперативних структур доцільно здійснювати державну підтримку їх розвитку.

12. Необхідно зміцнювати та підвищувати ефективність використання виробничого потенціалу підприємств. Ураховуючи нестачу у господарствах технічних засобів, потрібно розвивати лізинг, створювати МТС, активізувати технічний сервіс, який здійснюється обслуговуючими кооперативами. Для вирощування сільськогосподарських культур найбільш прийнятними сьогодні є «No-till»-технології, а також контурно-меліоративна організація території.

Для покращення використання робочої сили необхідно насамперед удосконалювати оплату праці та орендні відносини. Розміри орендної плати мають бути диференційованими в залежності від рівня ефективності використання сільськогосподарських земель. Орендарі повинні своєчасно розраховуватися з орендодавцями, держава ж має здійснювати суворий контроль за ефективним використанням орендованих земель.

13. Держава з метою забезпечення раціонального використання та

охорони сільськогосподарських земель має: звільнювати землекористувачів від сплати податку на земельні ділянки, на яких здійснюється рекультивація або сільськогосподарське освоєння; запроваджувати низку юридичних і економічних санкцій за погіршення якості земель; здійснювати бюджетне фінансування робіт по відновленню земель, які не з вини сільгоспкористувачів зазнали порушення; кредитні і податкові пільги надавати лише тим землекористувачам, які здійснюють відтворення родючості ґрунтів за власні або позичені ними кошти. Розроблена нами схема факторів, які сприяють цьому, наведене в дисертації.

14. Необхідно удосконалити і грошову оцінку земель, при визначенні якої можна застосовувати і нормативний, і експертний підходи. Причому, при використанні першого підходу доцільно ураховувати не лише урожайність, а і розміри виробничих витрат, а при експертній оцінці землі – капіталізацію чистого операційного або рентного доходу (яку слід застосовувати при визначенні вартості земельної ділянки, що найбільш ефективно використовується), зіставлення цін продажу аналогічних земельних ділянок (тоді, коли реальна інформація про їх продаж є доступною), урахування витрат на земельні поліпшення (при оцінці вартості ділянок, що освоєні або передбачаються бути освоєними). Вибір того чи іншого методичного підходу до грошової оцінки земель визначається наявністю відповідної інформації про них.

Для уникнення негативного впливу інфляції на величину нормативної грошової оцінки земель доцільно здійснювати її коригування за допомогою інфляційного коректора. Розрахована нами з урахуванням середньорічних темпів інфляції грошова оцінка земель є більш високою і правильною, ніж та, що здійснена згідно діючому нині законодавству. Тому саме її слід використовувати в майбутньому.

ДОДАТКИ

Додаток А

Частка ріллі у загальній площі сільськогосподарських угідь аграрних підприємств Миколаївської області в розрізі її адміністративних районів по усіх категоріях господарств, %*

Назва району	Роки						Індекс 2009 р. до 2000 р.
	2000	2005	2006	2007	2008	2009	
Арбузинський	93,8	93,7	93,3	94,8	94,8	95,2	1,01
Баштанський	90,5	85,6	86,3	86,0	85,6	85,7	0,95
Березанський	82,4	91,3	90,8	90,5	90,4	90,7	1,10
Березнегуватський	97,1	92,5	92,6	92,9	93,4	94,7	0,97
Братський	90,5	92,0	92,0	92,0	91,8	92,1	1,02
Веселинівський	82,3	90,8	91,2	91,3	91,4	91,5	1,11
Вознесенський	88,8	87,4	87,4	87,5	89,5	89,6	1,01
Врадіївський	83,6	79,4	79,3	79,3	80,0	79,9	0,95
Доманівський	95,4	96,3	96,2	95,2	95,1	94,9	0,99
Єланецький	84,2	91,9	91,8	91,7	96,1	96,3	1,14
Жовтневий	91,6	92,5	93,2	94,2	94,2	94,2	1,03
Казанківський	87,5	96,7	97,4	97,2	97,0	95,7	1,09
Кривоозерський	94,8	94,6	94,4	94,6	94,4	94,4	0,99
Миколаївський	86,5	86,7	88,3	88,5	89,5	89,6	1,03
Новобузький	91,3	93,2	94,1	94,6	94,4	96,6	1,06
Новоодеський	84,8	87,1	87,2	87,0	87,1	87,0	1,02
Очаківський	82,3	81,7	82,6	83,2	82,5	82,5	1,00
Первомайський	94,4	94,9	95,0	94,7	94,6	94,7	1,00
Снігурівський	94,9	93,0	92,9	92,8	92,9	92,9	0,98
По області	89,3	90,8	91,1	91,1	91,4	91,6	1,02

* – за даними статистичного збірника «Сільське господарство Миколаївщини» [188]

Додаток Б

Залежність економічної ефективності використання землі від рівня інтенсивності виробництва в аграрних підприємствах Миколаївської області, 2005 р.

Показники	Групи господарств за розміром витрат на 1 га сільськогосподарських угідь, грн					По всіх групах
	до 600	601-900	901-1200	1201-1500	понад 1500	
Кількість господарств, од.	59	105	69	24	33	290
Середні витрати на 1га сільськогосподарських угідь, грн.	498,70	740,00	1046,49	1318,59	2118,80	962,57
Прибуток (збиток) на 1га сільськогосподарських угідь, грн.	-28,55	-6,34	63,18	142,57	529,57	73,30
Рівень рентабельності, %	-5,0	-0,8	6,1	9,3	18,4	6,8

Додаток В

Вихідні дані для статистичних групувань і кореляційно-регресивного аналізу по сільськогосподарських підприємствах Миколаївської області за 2008 р.										
Форма господарювання	Площа сільгосп-угідь, тис.га	Витрати на виробництво (тис.грн) продукції:			Грошова виручка (тис.грн) від реалізації продукції:			Собівартість реалізації продукції (тис.грн) по:		
		рослинницької	тваринницької	сільського господарства в цілому	рослинництва	тваринництва	сільського господарства в цілому	рослинництву	тваринництву	сільському господарству в цілому
господарське товариство	0,8	1394,3	646,5	2040,8	458,3	562,9	1021,2	499,2	665,9	1165,1
господарське товариство	1,8	2163,1	0	2163,1	2687,1	0	2687,1	1595,6	0	1595,6
господарське товариство	3	2506,6	29	2535,6	1692,4	2,4	1694,8	1948,3	10,2	1958,5
господарське товариство	0,4	1535,6	0	1535,6	1151,4	0	1151,4	1381,8	0	1381,8
господарське товариство	1,5	2140	0	2140	2267,3	0	2267,3	2097,4	0	2097,4
господарське товариство	1,2	1751,3	0	1751,3	1208,7	0	1208,7	1701,9	0	1701,9
господарське товариство	1,4	5891,8	0	5891,8	3180,5	0	3180,5	1943,9	0	1943,9
господарське товариство	1,4	1462,9	212,2	1675,1	2268,8	87,4	2356,2	1603,6	210,7	1814,3
господарське товариство	2,1	2679,2	0	2679,2	2841,9	0	2841,9	1092,9	0	1092,9
господарське товариство	0,4	257,1	23,9	281	328,1	14,1	342,2	268,9	31,6	300,5
господарське товариство	2,5	1714,9	67,2	1782,1	2857,8	158	3015,8	1612,8	188,2	1801
господарське товариство	3	5706,7	0	5706,7	1850,7	0	1850,7	2826,3	0	2826,3
господарське товариство	4,2	8609,3	0	8609,3	4457,7	0	4457,7	6957,4	0	6957,4
господарське товариство	1,2	1036,8	0	1036,8	1440,9	0	1440,9	1081,7	0	1081,7
господарське товариство	0,9	729,4	0	729,4	639,4	0	639,4	464,7	0	464,7
господарське товариство	1,6	1985,4	0	1985,4	1405,3	0	1405,3	1991,1	0	1991,1
господарське товариство	2,3	5166,8	548,5	5715,3	5168,8	210,3	5379,1	5899,8	393,9	6293,7
господарське товариство	1,2	498,6	1	499,6	237,6	0	237,6	379	0	379
господарське товариство	6,1	16805,4	12799,2	29604,6	12552,3	15151,3	27703,6	10989,2	14106,4	25095,6
господарське товариство	1	1355,7	0	1355,7	749,5	0	749,5	657,6	0	657,6
господарське товариство	1	3089,5	0	3089,5	4282,9	0	4282,9	3028,2	0	3028,2
господарське товариство	2,6	3518	0	3518	2468,1	0	2468,1	1798,9	0	1798,9
господарське товариство	0,8	1536	0	1536	249,8	20	269,8	327,4	34,1	361,5
господарське товариство	4,1	12398,5	204,6	12603,1	14132,4	209,5	14341,9	12364,5	210,2	12574,7
господарське товариство	4,2	11105,6	0	11105,6	12658,3	0	12658,3	10301,8	0	10301,8
господарське товариство	0,9	2708,6	0	2708,6	2759,8	0	2759,8	2039,5	0	2039,5
господарське товариство	1,7	5812,7	33,4	5846,1	5626,6	0	5626,6	4632,7	0	4632,7
господарське товариство	0,8	444,4	0	444,4	453,8	0	453,8	278,3	0	278,3
господарське товариство	1,2	6088,2	18,5	6106,7	9242	0	9242	5907,3	0	5907,3

Продовження додатку В

господарське товариство	1	554,8	0	554,8	339,1	0	339,1	388,7	0	388,7
господарське товариство	0,5	541,7	29,1	570,8	621,3	6,4	627,7	580,9	27,1	608
господарське товариство	2,9	2755,7	1562,4	4318,1	2562,6	514,1	3076,7	1496,8	1291,8	2788,6
господарське товариство	2,7	3994	29	4023	6322	136	6458	4366	192	4558
господарське товариство	0,7	853	0	853	598	0	598	733	0	733
господарське товариство	3,8	3776	202,5	3978,5	2163	28,4	2191,4	1380	187	1567
господарське товариство	0,5	187,9	0	187,9	226,8	0	226,8	192,9	0	192,9
господарське товариство	1,1	1553	75	1628	1632	210	1842	1593	221	1814
господарське товариство	3,2	4509	930	5439	5256,9	612,5	5869,4	4161	1304	5465
господарське товариство	2,1	2719,5	0	2719,5	2260,4	0	2260,4	1698,5	0	1698,5
господарське товариство	1	639,2	0	639,2	543	0	543	331,5	0	331,5
господарське товариство	3,1	5349,2	0	5349,2	6028,8	0	6028,8	5603,3	0	5603,3
господарське товариство	0,5	402,2	172,7	574,9	32	119,8	151,8	42,7	217,7	260,4
господарське товариство	1,1	1384,3	3,5	1387,8	496,1	26,2	522,3	433	42,7	475,7
господарське товариство	0,6	625,9	0	625,9	525,6	0	525,6	502,2	0	502,2
господарське товариство	0,8	686,6	0	686,6	1310,3	0	1310,3	784,5	0	784,5
господарське товариство	1,1	1127	0	1127	2097,9	0	2097,9	1022,1	0	1022,1
господарське товариство	3,5	3595,2	287,3	3882,5	1190,6	466,7	1657,3	1116,6	455,6	1572,2
господарське товариство	3,7	7825,1	1877,3	9702,4	6811,7	1256	8067,7	5056,6	1183,2	6239,8
господарське товариство	0,3	109	0	109	52,1	0	52,1	185,4	0	185,4
господарське товариство	2,4	3284,2	0	3284,2	4455,1	0	4455,1	3916,5	0	3916,5
господарське товариство	2	2900,5	0	2900,5	1919	0	1919	3170,9	0	3170,9
господарське товариство	2,2	1596,5	129,1	1725,6	2223,7	155,9	2379,6	1321,3	203,9	1525,2
господарське товариство	2	3252,9	0	3252,9	2576,1	0	2576,1	3079,1	0	3079,1
господарське товариство	11,7	14679,7	0	14679,7	21567,1	0	21567,1	16342,6	0	16342,6
господарське товариство	2,1	3492	790	4282	3925,2	310,3	4235,5	2482,7	660	3142,7
господарське товариство	1,6	1186,6	0	1186,6	1322,7	0	1322,7	1181	0	1181
господарське товариство	2,5	3842,6	0	3842,6	2830,6	0	2830,6	3050,9	0	3050,9
господарське товариство	2,4	1663,5	623	2286,5	1664,1	349,4	2013,5	1196,8	640,7	1837,5
господарське товариство	2,2	3170,5	191,4	3361,9	4419,2	13,9	4433,1	2618,4	19	2637,4
господарське товариство	2,4	2935	1390	4325	1960,4	962,6	2923	1602,6	1412,2	3014,8
господарське товариство	0,5	684,7	0	684,7	526,6	0	526,6	429,3	0	429,3
господарське товариство	2,9	3629	2,7	3631,7	459,4	22,7	482,1	605,4	85,8	691,2
господарське товариство	0,7	967,9	0	967,9	943,6	0	943,6	761,8	0	761,8

Продовження додатку В

господарське товариство	1,4	2503,7	0	2503,7	1723,3	0	1723,3	2026	0	2026
господарське товариство	5,4	13256	1853	15109	23955	2511	26466	16544	2681	19225
господарське товариство	3,5	7084,4	309,9	7394,3	6332,6	119,6	6452,2	6354,8	179,8	6534,6
господарське товариство	0,8	606,2	0	606,2	846,1	0	846,1	699,5	0	699,5
господарське товариство	2,2	2751,2	0	2751,2	2891,9	0	2891,9	2476,3	0	2476,3
господарське товариство	2,5	2865,9	288,6	3154,5	1467,7	348,4	1816,1	580,1	350,4	930,5
господарське товариство	2,2	3155,1	0	3155,1	3778,2	0	3778,2	3243,5	0	3243,5
господарське товариство	1,8	1820,7	84,2	1904,9	1730,5	170,8	1901,3	1224,1	226,5	1450,6
господарське товариство	1,5	2741,5	113,2	2854,7	2317,3	95,2	2412,5	1859,6	149,4	2009
господарське товариство	1,2	3715,3	23,7	3739	5040,1	34,5	5074,6	3508,7	20,1	3528,8
господарське товариство	1,7	1516	0	1516	2350,5	0	2350,5	1254	0	1254
господарське товариство	0,3	554,1	0	554,1	738,3	0	738,3	503,9	0	503,9
господарське товариство	1,8	2064,3	127,6	2191,9	7573,9	41,1	7615	3427	38,6	3465,6
господарське товариство	2,7	4300,3	2,5	4302,8	4327,9	1,8	4329,7	4132,9	2,2	4135,1
господарське товариство	0,9	1947,1	34,2	1981,3	1459,1	87,9	1547	1267,5	156	1423,5
господарське товариство	1	927,4	30	957,4	1037,5	44,6	1082,1	914	28,6	942,6
господарське товариство	0,8	1721,3	57,2	1778,5	1775,7	48,9	1824,6	2100,5	71,1	2171,6
господарське товариство	2	1535,7	0	1535,7	1875,6	0	1875,6	1481,4	0	1481,4
господарське товариство	2,2	3000,1	44,9	3045	4245,7	14,2	4259,9	3396,9	26,2	3423,1
господарське товариство	1,7	9394,8	40,8	9435,6	9103,3	0	9103,3	4930,7	0	4930,7
господарське товариство	0,8	882,4	504,6	1387	754,7	440,7	1195,4	719,1	534,4	1253,5
господарське товариство	0,9	612,2	0	612,2	996,1	0	996,1	680,6	0	680,6
господарське товариство	3,3	5180,9	844,7	6025,6	7287,1	443,8	7730,9	5190,8	718,8	5909,6
господарське товариство	0,8	2655,1	0	2655,1	2859,8	0	2859,8	2847,2	0	2847,2
господарське товариство	1	1419,7	0	1419,7	1844,4	0	1844,4	1541,4	0	1541,4
господарське товариство	6,8	9416	0	9416	9409,8	0	9409,8	9894,2	0	9894,2
господарське товариство	3,3	5658,3	0	5658,3	4363,7	0	4363,7	5180,4	0	5180,4
господарське товариство	2,8	2840,8	0	2840,8	5545,2	0	5545,2	3031,7	0	3031,7
господарське товариство	5,7	11981,9	0	11981,9	12370,7	0	12370,7	14070,1	0	14070,1
господарське товариство	3,6	6153,7	1126,4	7280,1	4484,9	841,7	5326,6	4580,1	943,3	5523,4
господарське товариство	2,5	3195,5	688,9	3884,4	3512,6	407,5	3920,1	2580	641,4	3221,4
господарське товариство	0,9	1360	0	1360	1196,1	0	1196,1	1089,8	0	1089,8
господарське товариство	2,2	5201,1	0	5201,1	2627,8	0	2627,8	3831,5	0	3831,5
господарське товариство	3,7	3677,7	31,3	3709	3232,6	6,2	3238,8	3912,2	11,4	3923,6

Продовження додатку В

господарське товариство	0,8	902,9	0	902,9	690,5	0	690,5	934,3	0	934,3
господарське товариство	0,8	748,4	0	748,4	911,2	0	911,2	937,6	0	937,6
господарське товариство	1,3	1752,3	1550,4	3302,7	4650,1	1511,5	6161,6	1635,3	2323,2	3958,5
господарське товариство	0,7	971,9	0	971,9	995,8	0	995,8	993,8	0	993,8
господарське товариство	0,3	154,5	0	154,5	254,3	0	254,3	249,1	0	249,1
господарське товариство	0,9	2131,4	0	2131,4	2694,4	0	2694,4	2382,5	0	2382,5
господарське товариство	2,2	2202,7	0	2202,7	1506,5	0	1506,5	902,7	0	902,7
господарське товариство	1	1232,1	0	1232,1	990,5	0	990,5	959,8	0	959,8
господарське товариство	6	15019	0	15019	19142	0	19142	17216,9	0	17216,9
господарське товариство	0,6	813,5	0	813,5	630,6	0	630,6	591,3	0	591,3
господарське товариство	2,7	4661,6	449,5	5111,1	9330,9	1373	10703,9	5493,5	849,7	6343,2
господарське товариство	1,1	1510	0	1510	2397	0	2397	1765,9	0	1765,9
господарське товариство	0,1	113,9	0	113,9	138,3	0	138,3	88,1	0	88,1
господарське товариство	0,5	301,4	0	301,4	211,6	0	211,6	166,8	0	166,8
господарське товариство	0,8	2283,2	0	2283,2	741,3	0	741,3	644,5	0	644,5
господарське товариство	0,9	2020,8	0	2020,8	1794,9	0	1794,9	1140,2	0	1140,2
господарське товариство	0,2	219,5	214,4	433,9	33,9	230,1	264	25,4	266,8	292,2
господарське товариство	1,3	1642,6	0	1642,6	1930,7	0	1930,7	1497,4	0	1497,4
господарське товариство	1,2	1168,3	0	1168,3	1534	0	1534	1165,7	0	1165,7
господарське товариство	0,8	1086,1	0	1086,1	1275,7	0	1275,7	866,2	0	866,2
господарське товариство	0,5	871,7	0	871,7	868,3	0	868,3	725,2	0	725,2
господарське товариство	4,2	9559,4	0	9559,4	8361,1	0	8361,1	7387,3	0	7387,3
господарське товариство	3,7	7788,8	204,4	7993,2	10508,1	63,2	10571,3	6329	132	6461
господарське товариство	2,4	2636,6	12,5	2649,1	3612,1	49,4	3661,5	3560,4	131,1	3691,5
господарське товариство	0,7	1091	217,4	1308,4	1544,7	74	1618,7	401,8	94,7	496,5
господарське товариство	3,6	6247,6	0	6247,6	6352,5	0	6352,5	5045,7	0	5045,7
господарське товариство	0,5	871	573,2	1444,2	1075	388,5	1463,5	933,5	510,1	1443,6
господарське товариство	1,6	2715,4	0	2715,4	3233,9	0	3233,9	2238,6	0	2238,6
господарське товариство	1,3	1204,7	0	1204,7	1052,6	0	1052,6	936,1	0	936,1
господарське товариство	0,5	688,3	0	688,3	469,6	0	469,6	514,3	0	514,3
господарське товариство	1,3	734,7	0	734,7	700	0	700	524,1	0	524,1
господарське товариство	1,9	1225	0	1225	736,5	0	736,5	983,1	0	983,1
господарське товариство	1,5	2634,7	0	2634,7	1645,5	0	1645,5	1870	0	1870
господарське товариство	1,1	924,9	0	924,9	895,9	0	895,9	943,4	0	943,4

Продовження додатку В										
господарське товариство	2,1	3110,8	0	3110,8	3640,4	0	3640,4	2535,3	0	2535,3
господарське товариство	2	1320,6	103,2	1423,8	951,7	18,6	970,3	877,2	59	936,2
господарське товариство	1,2	735,4	0	735,4	706,6	0	706,6	611,2	0	611,2
господарське товариство	1	985,5	0	985,5	1132	0	1132	812,7	0	812,7
господарське товариство	0,8	952	0	952	952,4	0	952,4	939,9	0	939,9
господарське товариство	14,6	25109,5	3279,9	28389,4	25390	3278	28668	19149,3	3257,9	22407,2
господарське товариство	1	1365,7	0	1365,7	1297,4	0	1297,4	1334,9	0	1334,9
господарське товариство	1,4	1221,6	0	1221,6	1565,1	0	1565,1	1304,3	0	1304,3
господарське товариство	1,4	1249	0	1249	1305	0	1305	912	0	912
господарське товариство	0,7	1028,2	0	1028,2	896,9	0	896,9	919,1	0	919,1
господарське товариство	3	2252,5	129,2	2381,7	2394,4	67,2	2461,6	1769,6	129,9	1899,5
господарське товариство	4,7	10021	1973	11994	4853	1604	6457	5534	2091	7625
господарське товариство	2,2	487,4	0	487,4	357,2	0	357,2	505,4	0	505,4
господарське товариство	2,5	2837,2	181,4	3018,6	2549,3	158,7	2708	1900,1	195,7	2095,8
господарське товариство	0,7	440,4	0	440,4	372,9	0	372,9	153,4	0	153,4
господарське товариство	1,9	1076,6	138,7	1215,3	678,8	142,4	821,2	743,4	153,5	896,9
господарське товариство	3,7	11335,6	0	11335,6	7525	0	7525	10775,1	0	10775,1
господарське товариство	1,6	2127	0	2127	2999	0	2999	2279	0	2279
господарське товариство	2,7	2480,8	0	2480,8	142,4	0	142,4	182,6	0	182,6
господарське товариство	2,9	2585,1	0	2585,1	3082,4	0	3082,4	1980,1	0	1980,1
господарське товариство	9	8708,9	1020,7	9729,6	8040,9	1535	9575,9	7221,2	1361,9	8583,1
господарське товариство	0,5	496	0	496	638	0	638	573	0	573
господарське товариство	0,2	218,4	45,7	264,1	96,8	102	198,8	214,5	110,9	325,4
господарське товариство	0,8	815	4	819	529	0	529	521	0	521
господарське товариство	1,2	1071	971	2042	537	1433	1970	564	1251	1815
господарське товариство	1,9	1071	0	1071	1175	0	1175	1052	0	1052
господарське товариство	2,6	2657	0	2657	2601	0	2601	1824	0	1824
господарське товариство	1,8	2380,5	0	2380,5	2464,1	0	2464,1	2472,7	0	2472,7
господарське товариство	2,9	3048	212	3260	3577	167	3744	2417,2	187,8	2605
господарське товариство	4,7	6677,4	2590,2	9267,6	6586,4	1900,7	8487,1	5224	2694	7918
господарське товариство	5,4	5133,3	800,6	5933,9	7976,8	394,6	8371,4	4464,5	853,8	5318,3
господарське товариство	1,6	2097,2	1968,1	4065,3	880,7	1808,4	2689,1	613,7	1649,9	2263,6
господарське товариство	2,2	2624,2	1325,9	3950,1	3509,2	922,2	4431,4	2796,9	908,2	3705,1
господарське товариство	6,1	6793	2286	9079	6082	1829	7911	4265	2575	6840
господарське товариство	2	4667,6	0	4667,6	7860,5	0	7860,5	4231,9	0	4231,9

Продовження додатку В

господарське товариство	2,9	4921,3	242,6	5163,9	5672,6	177,1	5849,7	5382,9	142,1	5525
господарське товариство	1,5	2481,7	1145,2	3626,9	5786,5	1524,7	7311,2	1955,3	1175,4	3130,7
господарське товариство	1	1105,8	0	1105,8	1797,1	0	1797,1	1045,5	0	1045,5
господарське товариство	1,5	1301,8	269,3	1571,1	1399,2	168	1567,2	1336,8	190,9	1527,7
господарське товариство	1,5	1200,8	0	1200,8	1320,9	0	1320,9	1395,2	0	1395,2
господарське товариство	4,7	4621,8	2549	7170,8	3724,5	1405,7	5130,2	2055,5	2162,2	4217,7
господарське товариство	1,9	2852,5	1741,9	4594,4	2332	2444,1	4776,1	2081,2	2132,2	4213,4
господарське товариство	2,7	1859,8	0	1859,8	2638,2	0	2638,2	2213,7	0	2213,7
господарське товариство	2,5	9090,9	1879,2	10970,1	18158,8	1353,9	19512,7	8858,9	1553,4	10412,3
господарське товариство	0,8	2727	35	2762	3733	39	3772	2966	75	3041
господарське товариство	2	1678	349	2027	1929	108	2037	1712	445	2157
господарське товариство	3,7	6512,3	0	6512,3	7215,5	0	7215,5	6886,4	0	6886,4
господарське товариство	3,8	5236	709	5945	5488,5	589,6	6078,1	3817,7	931,7	4749,4
господарське товариство	3,3	6324,7	922,5	7247,2	5646,7	1034,2	6680,9	4435,6	863	5298,6
господарське товариство	1,8	2347	0	2347	3547	0	3547	2975	0	2975
господарське товариство	1	2192,5	0	2192,5	2294,3	0	2294,3	2107,7	0	2107,7
господарське товариство	1,1	1809,5	0	1809,5	1783,2	0	1783,2	1688	0	1688
господарське товариство	2,1	4221,1	137,2	4358,3	5424,7	89,8	5514,5	6014,9	97,7	6112,6
господарське товариство	0,6	709,8	65,2	775	592,6	43,1	635,7	691,2	94,4	785,6
господарське товариство	1,8	1497,5	0	1497,5	2417,8	0	2417,8	1304	0	1304
приватне підприємство	1,2	1454	81,4	1535,4	2151,2	51,9	2203,1	1319	35,1	1354,1
приватне підприємство	0,9	555	0	555	1004,4	0	1004,4	669,6	0	669,6
приватне підприємство	0,6	654	0	654	826,5	0	826,5	596	0	596
приватне підприємство	0,5	460	0	460	525	0	525	489	0	489
приватне підприємство	1,3	1786	0	1786	1801,3	0	1801,3	1571,8	0	1571,8
приватне підприємство	2,1	4285,6	0	4285,6	4785,6	0	4785,6	5515,2	0	5515,2
приватне підприємство	1,9	2914,4	0	2914,4	3013,1	0	3013,1	1773,4	0	1773,4
приватне підприємство	0,4	437,7	0	437,7	439,6	0	439,6	403,4	0	403,4
приватне підприємство	0,9	986,3	0	986,3	1675	0	1675	1043	0	1043
приватне підприємство	1,6	2354,5	0	2354,5	2511,7	0	2511,7	2046,3	0	2046,3
приватне підприємство	0,9	836,5	0	836,5	989,8	0	989,8	1002,6	0	1002,6
приватне підприємство	0,3	492	0	492	422,6	0	422,6	345	0	345
приватне підприємство	0,8	169,2	4,5	173,7	225	0	225	177,3	0	177,3
приватне підприємство	1,1	1117,6	0	1117,6	1163,8	0	1163,8	1067,5	0	1067,5
приватне підприємство	2,5	2409,1	2	2411,1	2270,9	2,9	2273,8	2155,4	2,1	2157,5

Продовження додатку В

приватне підприємство	0,5	297,7	0	297,7	166,1	0	166,1	137,6	0	137,6
приватне підприємство	1,3	986,1	0	986,1	813,8	0	813,8	749,3	0	749,3
приватне підприємство	2,8	4573	0	4573	5696	0	5696	4424	0	4424
приватне підприємство	2,8	2195,4	513,7	2709,1	3673,7	733,9	4407,6	1158,5	546	1704,5
приватне підприємство	2,2	2694,1	0	2694,1	3276,9	0	3276,9	1456,4	0	1456,4
приватне підприємство	1,9	1787,1	1541	3328,1	1116	1013,4	2129,4	991,6	1040,1	2031,7
приватне підприємство	1,1	596,5	0	596,5	580,8	0	580,8	408,2	0	408,2
приватне підприємство	2,5	3993	0	3993	8574	0	8574	4466	0	4466
приватне підприємство	1	812	0	812	564	0	564	369	0	369
приватне підприємство	2,1	1758,2	0	1758,2	1698,8	0	1698,8	1726,9	0	1726,9
приватне підприємство	0,5	277,8	0	277,8	230,4	0	230,4	205	0	205
приватне підприємство	4,4	5573	672,7	6245,7	4586,8	322,8	4909,6	5399,9	857,3	6257,2
приватне підприємство	5,2	7372,6	315,8	7688,4	4912,1	310,9	5223	7292,8	340,3	7633,1
приватне підприємство	4,4	5322,7	858,3	6181	4250,8	717,2	4968	3997	939,4	4936,4
приватне підприємство	3,3	2689,4	794,2	3483,6	2310,5	565,3	2875,8	2168,3	750,9	2919,2
приватне підприємство	2,5	2630,1	77,5	2707,6	1842,3	3	1845,3	1258,3	4,4	1262,7
приватне підприємство	4,1	4528,8	0	4528,8	5354,3	0	5354,3	4287,2	0	4287,2
приватне підприємство	1,9	1678,4	0	1678,4	1816,8	0	1816,8	1648,4	0	1648,4
приватне підприємство	1	801,4	0	801,4	499,9	0	499,9	652,9	0	652,9
приватне підприємство	1,4	2216	23,3	2239,3	2586	1,9	2587,9	1542,8	1,9	1544,7
приватне підприємство	2,5	1851,9	0	1851,9	3107,1	0	3107,1	2075,3	0	2075,3
приватне підприємство	1,1	665	0	665	1710	0	1710	762,5	0	762,5
приватне підприємство	3,3	6567,8	1210,3	7778,1	7893,1	832,9	8726	5345,3	653,8	5999,1
приватне підприємство	1	1040,3	0	1040,3	1065,8	0	1065,8	959,1	0	959,1
приватне підприємство	0,8	1397,5	0	1397,5	1793,7	0	1793,7	1395,8	0	1395,8
приватне підприємство	0,8	1044,5	0	1044,5	1315,6	0	1315,6	1010,1	0	1010,1
приватне підприємство	0,6	316,8	0	316,8	255,1	0	255,1	212,4	0	212,4
приватне підприємство	0,6	797,3	0	797,3	403,8	0	403,8	296,4	0	296,4
приватне підприємство	1	634,5	0	634,5	645	0	645	531	0	531
приватне підприємство	0,3	287,6	0	287,6	174,6	0	174,6	329,4	0	329,4
приватне підприємство	3,4	9485,1	164,2	9649,3	1655,7	49,3	1705	2757,8	127,5	2885,3
приватне підприємство	1,6	1052	0	1052	2044,8	0	2044,8	1583,3	0	1583,3
приватне підприємство	0,5	1049,5	0	1049,5	1089,8	0	1089,8	886,5	0	886,5
приватне підприємство	1,4	1327,9	93,2	1421,1	936,8	172,2	1109	886,9	196,9	1083,8
приватне підприємство	0,6	402,1	0	402,1	441	0	441	485,9	0	485,9

Продовження додатку В										
приватне підприємство	1,4	1737,7	0	1737,7	2138,9	0	2138,9	1446	0	1446
приватне підприємство	0,1	245,5	0	245,5	449,9	0	449,9	268,2	0	268,2
приватне підприємство	2,1	1398,2	0	1398,2	1007,5	0	1007,5	842,5	0	842,5
приватне підприємство	0,9	245,3	0	245,3	291,9	0	291,9	374,2	0	374,2
приватне підприємство	2,3	2379,9	44	2423,9	2436,5	20	2456,5	2461,9	22,2	2484,1
приватне підприємство	5	6360	1416	7776	7052	1097,8	8149,8	4170	1072	5242
приватне підприємство	1	1117,1	0	1117,1	321	0	321	730,7	0	730,7
приватне підприємство	4,1	5047,9	1638,3	6686,2	5670,2	1251,6	6921,8	3809,4	1767,7	5577,1
приватне підприємство	1,3	1185,8	0	1185,8	1122,8	0	1122,8	893	0	893
приватне підприємство	0,5	425,8	0	425,8	491	0	491	321,4	0	321,4
приватне підприємство	1,1	717	0	717	663,7	0	663,7	638,5	0	638,5
приватне підприємство	1,9	1350	0	1350	943,7	0	943,7	782,7	0	782,7
приватне підприємство	1,2	474	0	474	405	0	405	337,7	0	337,7
приватне підприємство	0,6	855,1	0	855,1	757,7	0	757,7	764,7	0	764,7
приватне підприємство	1,7	1500,4	0	1500,4	2491,5	0	2491,5	1260,3	0	1260,3
приватне підприємство	1	922,3	0	922,3	281,1	0	281,1	182,9	0	182,9
приватне підприємство	0,8	452	39,6	491,6	330,9	12,5	343,4	309,8	26,2	336
приватне підприємство	1,3	650,1	0	650,1	577,4	0	577,4	382,5	0	382,5
приватне підприємство	1,3	2824,3	0	2824,3	3393,5	0	3393,5	2302,7	0	2302,7
приватне підприємство	6	10243,5	175,4	10418,9	10023,6	56	10079,6	9408,2	57,3	9465,5
приватне підприємство	0,4	147	0	147	75	0	75	74	0	74
приватне підприємство	10,3	34232	0	34232	37367	0	37367	28407	0	28407
приватне підприємство	0,3	391,3	0	391,3	333,6	0	333,6	352,1	0	352,1
приватне підприємство	1,9	8129,6	0	8129,6	9022,7	0	9022,7	7772	0	7772
приватне підприємство	2,8	3050	31,6	3081,6	2729,3	44,8	2774,1	1992,7	65,9	2058,6
приватне підприємство	1,3	902,1	0	902,1	2482,3	0	2482,3	1011,6	0	1011,6
приватне підприємство	0,1	507,7	0	507,7	592,8	0	592,8	531,5	0	531,5
приватне підприємство	0,6	658	0	658	560,7	0	560,7	473,1	0	473,1
приватне підприємство	1,9	1096,1	0	1096,1	1133,3	0	1133,3	1206	0	1206
приватне підприємство	0,2	680,4	0	680,4	539,7	0	539,7	318,9	0	318,9
приватне підприємство	2,8	2071	0	2071	1955,9	0	1955,9	2210,1	0	2210,1
приватне підприємство	1,3	1653,5	0	1653,5	833,3	0	833,3	703,5	0	703,5
приватне підприємство	1,1	586,7	0	586,7	525,5	0	525,5	648,7	0	648,7
приватне підприємство	2,2	2606,2	0	2606,2	2740,6	0	2740,6	3273,6	0	3273,6

Продовження додатку В										
приватне підприємство	1,1	1078,2	50,7	1128,9	1051,2	0	1051,2	715,8	0	715,8
приватне підприємство	2,6	4306,1	0	4306,1	4985	0	4985	4337,3	0	4337,3
приватне підприємство	0,8	915,5	0	915,5	509,9	0	509,9	1113,2	0	1113,2
приватне підприємство	0,3	815,4	0	815,4	121	0	121	282,1	0	282,1
приватне підприємство	1,4	1612,6	0	1612,6	2515,8	0	2515,8	1663	0	1663
приватне підприємство	1	1029	0	1029	275,5	0	275,5	226	0	226
приватне підприємство	1,5	1578,2	0	1578,2	365	0	365	185,4	0	185,4
приватне підприємство	3,9	2408	0	2408	4953,7	0	4953,7	3838,1	0	3838,1
приватне підприємство	0,4	164,9	3,7	168,6	78,4	22,4	100,8	92,7	24,2	116,9
приватне підприємство	0,9	1170,8	0	1170,8	2178,4	0	2178,4	1190,8	0	1190,8
приватне підприємство	1,4	2232,9	0	2232,9	3357,6	0	3357,6	1816,6	0	1816,6
приватне підприємство	1,8	1900,2	0	1900,2	1559	0	1559	1387,6	0	1387,6
приватне підприємство	5,3	3537	888	4425	4249,7	702,7	4952,4	2040	1155	3195
приватне підприємство	2,6	4020,3	0	4020,3	3002,3	0	3002,3	2657,3	0	2657,3
приватне підприємство	2,5	3335,5	476,1	3811,6	1182,2	335,3	1517,5	1584,2	328,5	1912,7
приватне підприємство	1,4	1579,1	0	1579,1	1725,8	0	1725,8	1597,7	0	1597,7
приватне підприємство	1,2	1701,3	14,9	1716,2	2039,1	8,6	2047,7	1889,2	8,6	1897,8
приватне підприємство	3,4	7069,7	234,9	7304,6	6582,1	227,6	6809,7	5529,3	279,8	5809,1
приватне підприємство	1,6	2202,4	11,9	2214,3	2223,4	7,8	2231,2	2048	14,2	2062,2
приватне підприємство	0,6	538,9	0	538,9	636,1	0	636,1	372,6	0	372,6
приватне підприємство	0,5	363	0	363	406,8	0	406,8	366	0	366
приватне підприємство	3,5	3284,2	974,6	4258,8	2642,3	964,5	3606,8	1965,2	951,6	2916,8
приватне підприємство	1,4	3269,2	0	3269,2	5700,5	0	5700,5	3132,9	0	3132,9
приватне підприємство	2,5	3214,9	47,9	3262,8	3913,1	18,6	3931,7	3114,3	5,6	3119,9
приватне підприємство	1,9	2808,6	0	2808,6	3350,9	0	3350,9	1782,3	0	1782,3
приватне підприємство	5,4	17397,2	3217,1	20614,3	12572,4	2133,6	14706	15722,4	2630,3	18352,7
приватне підприємство	2,6	16176	0	16176	14010,1	0	14010,1	16213	0	16213
приватне підприємство	2,4	1759,5	0	1759,5	1785,3	0	1785,3	1219,9	0	1219,9
приватне підприємство	0,4	285,3	0	285,3	174	0	174	160,6	0	160,6
приватне підприємство	0,5	746	2154	2900	0	5301,3	5301,3	0	3581	3581
приватне підприємство	1,1	757,7	0	757,7	1388,1	0	1388,1	835,5	0	835,5
приватне підприємство	1,5	501,6	0	501,6	556	0	556	351,3	0	351,3
приватне підприємство	0,7	718,8	0	718,8	646,4	0	646,4	720,1	0	720,1
приватне підприємство	2,6	3408,2	865,1	4273,3	4627,6	697,8	5325,4	2284,7	749,7	3034,4
приватне підприємство	1,1	784,5	0	784,5	942	0	942	759	0	759

Продовження додатку В										
приватне підприємство	1,2	679,4	10,8	690,2	623,7	19,3	643	449,5	44,6	494,1
приватне підприємство	0,7	423,8	0	423,8	32,6	0	32,6	61,3	0	61,3
приватне підприємство	6,6	12287,9	0	12287,9	13721,9	0	13721,9	14469,7	0	14469,7
приватне підприємство	1,1	1151	0	1151	1570,7	0	1570,7	1106,7	0	1106,7
приватне підприємство	1,9	3210,4	0,2	3210,6	2602,4	2	2604,4	2483,5	0,3	2483,8
приватне підприємство	1,4	1757,8	151,8	1909,6	1496,1	89,1	1585,2	1407	81,2	1488,2
приватне підприємство	1,3	909,4	0	909,4	776,1	0	776,1	910	0	910
приватне підприємство	2	2966	0,2	2966,2	2036,4	0,6	2037	1742,8	0,3	1743,1
приватне підприємство	2,6	1963,5	0	1963,5	2915,2	0	2915,2	2601	0	2601
приватне підприємство	1,5	773,7	0	773,7	553,6	0	553,6	434,5	0	434,5
приватне підприємство	1,6	2651,1	40	2691,1	2668	11	2679	2383,5	48,2	2431,7
приватне підприємство	1,8	2676,2	0	2676,2	3800,9	0	3800,9	2571,1	0	2571,1
приватне підприємство	1,4	1210	0	1210	1726,7	0	1726,7	1139,7	0	1139,7
приватне підприємство	1,9	2982,8	46	3028,8	3524,9	10,6	3535,5	3134	10	3144
приватне підприємство	2	2457,5	0	2457,5	2691,5	0	2691,5	2377,1	0	2377,1
приватне підприємство	2,1	2477,1	0	2477,1	4575,7	0	4575,7	2115,4	0	2115,4
приватне підприємство	0,5	441,8	0	441,8	418,7	0	418,7	407,7	0	407,7
приватне підприємство	0,4	355,7	240,7	596,4	142,9	144,8	287,7	189,4	248,9	438,3
приватне підприємство	2,2	3754	2146	5900	2092	3371	5463	1683	2925	4608
приватне підприємство	1	1224	89	1313	1269	56	1325	970	67	1037
приватне підприємство	0,9	486	16	502	630	15	645	451	14	465
приватне підприємство	2,2	2093	481	2574	2267	334	2601	1979	550	2529
приватне підприємство	3,3	2642	241	2883	2607	278	2885	2079	292	2371
приватне підприємство	0,5	132,7	0	132,7	46,5	0	46,5	15,9	0	15,9
приватне підприємство	1,8	1221,9	0	1221,9	1369,3	0	1369,3	1213,2	0	1213,2
приватне підприємство	1,3	1194,6	0	1194,6	1080,8	0	1080,8	1165,7	0	1165,7
приватне підприємство	4,8	5522	2612	8134	2262	1642	3904	2136	2356	4492
приватне підприємство	7,3	10871	1647	12518	6877	2167	9044	5463	2598	8061
приватне підприємство	1,1	1551	0	1551	1647	0	1647	1575	0	1575
приватне підприємство	3,5	3617	990	4607	3480	544	4024	2307	1246	3553
приватне підприємство	1	677,3	0	677,3	533,4	0	533,4	499,3	0	499,3
приватне підприємство	1,2	1313	470	1783	720	660	1380	555	398	953
приватне підприємство	0,8	569,6	0	569,6	98,1	0	98,1	82,9	0	82,9
приватне підприємство	0,6	343,3	0	343,3	431,7	0	431,7	272,7	0	272,7

Продовження додатку В

приватне підприємство	0,8	818	0	818	1993,1	0	1993,1	873	0	873
приватне підприємство	0,6	493,4	0	493,4	514	0	514	343,6	0	343,6
приватне підприємство	1,5	804,3	0	804,3	639,7	0	639,7	642,6	0	642,6
приватне підприємство	2,2	4423,2	0	4423,2	4614,3	0	4614,3	2641,3	0	2641,3
приватне підприємство	1,5	1965	0	1965	2946,8	0	2946,8	1578,3	0	1578,3
приватне підприємство	2,2	4662,4	0	4662,4	4723,3	0	4723,3	4358,7	0	4358,7
приватне підприємство	1,3	1220,5	0	1220,5	1171,4	0	1171,4	728,9	0	728,9
приватне підприємство	0,8	1628,4	0	1628,4	1348,6	0	1348,6	1464,4	0	1464,4
приватне підприємство	1	73	573	646	173	695	868	57	357	414
приватне підприємство	0,2	109,6	0	109,6	249,8	0	249,8	198,5	0	198,5
приватне підприємство	1,2	583,5	0	583,5	1660,2	0	1660,2	699	0	699
приватне підприємство	4,6	5299	0	5299	6728	0	6728	4446	0	4446
приватне підприємство	1,1	1194	0	1194	974,5	0	974,5	1125	0	1125
приватне підприємство	3,8	3362	0	3362	4102	0	4102	3830	0	3830
приватне підприємство	1,3	2481	10	2491	2366	0	2366	2161	0	2161
приватне підприємство	2	5294	0	5294	6897	0	6897	5583	0	5583
приватне підприємство	2,4	3415	561	3976	4445	516	4961	3548	560	4108
приватне підприємство	2,6	2984	504	3488	2357	282	2639	2475	421	2896
приватне підприємство	4,8	9369	131	9500	15104	241	15345	8614	218	8832
приватне підприємство	2,3	4175,8	691,4	4867,2	3314,8	1012,6	4327,4	3160,9	828	3988,9
приватне підприємство	1,4	1714	0	1714	1469	0	1469	1092	0	1092
приватне підприємство	0,2	155,4	25,5	180,9	34,3	6,3	40,6	40,2	31,6	71,8
приватне підприємство	0,9	1023,2	39,6	1062,8	750	108,4	858,4	779,4	95,2	874,6
приватне підприємство	2,2	2591	0	2591	3057	0	3057	1952	0	1952
приватне підприємство	1,3	3249	393	3642	6257	262	6519	4198	529	4727
приватне підприємство	1,4	1550,5	54,7	1605,2	1420	44,2	1464,2	1081,2	84,2	1165,4
приватне підприємство	1,3	2795	0	2795	2733	0	2733	2232	0	2232
приватне підприємство	2,5	3421,7	344,9	3766,6	2795,5	449,2	3244,7	2356,4	528,1	2884,5
приватне підприємство	0,3	351	0	351	251	0	251	248,1	0	248,1
приватне підприємство	2,6	3385	231	3616	4087	213	4300	3216	249	3465
приватне підприємство	0,2	330,8	0	330,8	298,3	0	298,3	295,9	0	295,9
приватне підприємство	1,9	2696	182	2878	2655	64	2719	2762	160	2922
приватне підприємство	1,2	6538	0	6538	8741	0	8741	6391	0	6391
приватне підприємство	0,8	1598	0	1598	1699	0	1699	1392	0	1392

Продовження додатку В										
приватне підприємство	0,6	684	0	684	232	0	232	244	0	244
приватне підприємство	0,4	433	0	433	362	0	362	324	0	324
приватне підприємство	0,7	900,1	0	900,1	721,8	0	721,8	669,1	0	669,1
приватне підприємство	4,4	2416	0	2416	3665,4	0	3665,4	2684	0	2684
приватне підприємство	1,2	1524	1304,4	2828,4	1114,4	1504	2618,4	850,2	1125,9	1976,1
приватне підприємство	3,5	5048,2	2807,2	7855,4	3925,1	3239,8	7164,9	2751,7	3779,2	6530,9
приватне підприємство	3,8	6582,6	383,1	6965,7	6929	1116,6	8045,6	4477,4	1823	6300,4
приватне підприємство	1,4	1686	288	1974	709	435	1144	731	581	1312
приватне підприємство	0,8	249,2	0	249,2	31,7	17,1	48,8	14,4	41,7	56,1
приватне підприємство	1,8	2465,1	0	2465,1	2605,7	0	2605,7	2267,5	0	2267,5
приватне підприємство	1,1	1107,7	21,5	1129,2	1803,8	49	1852,8	704,6	11,5	716,1
приватне підприємство	1,6	7490,2	0	7490,2	7807,8	0	7807,8	8079,8	0	8079,8
приватне підприємство	1,8	1260,3	0	1260,3	1310	0	1310	1293,3	0	1293,3
приватне підприємство	3,4	6481	1744	8225	6449,7	1191	7640,7	3363	1551	4914
приватне підприємство	1	2617,4	0	2617,4	3656,2	0	3656,2	2769,5	0	2769,5
приватне підприємство	3,7	4868	487	5355	5644	798	6442	3487	636	4123
приватне підприємство	4,3	4053	0	4053	2553	0	2553	5366	0	5366
сільсько-господарський виробничий кооператив	0,7	867,7	0	867,7	813,3	0	813,3	574,4	0	574,4
сільсько-господарський виробничий кооператив	0,5	476,1	0	476,1	214,3	0	214,3	147,8	0	147,8
сільсько-господарський виробничий кооператив	1,9	4158	1620,4	5778,4	3374,1	1094,2	4468,3	2673,4	1674,7	4348,1
сільсько-господарський виробничий кооператив	2,3	1269,3	51,9	1321,2	527	11,4	538,4	1497,6	25,5	1523,1
сільсько-господарський виробничий кооператив	0,9	1026,8	6,3	1033,1	647,1	4	651,1	661,4	5,9	667,3
сільсько-господарський виробничий кооператив	4,2	5153,2	201,9	5355,1	6764,5	116,4	6880,9	5420,5	234,2	5654,7
сільсько-господарський виробничий кооператив	0,6	131	130,3	261,3	41,5	94,1	135,6	61	117	178
інше підприємство	1,1	2207	0	2207	3483	0	3483	1876	0	1876
інше підприємство	2,8	9780,2	0	9780,2	12314	0	12314	10184,6	0	10184,6
інше підприємство	2,8	3807,8	1207,7	5015,5	5139,9	633,4	5773,3	3289,3	915	4204,3
інше підприємство	1,4	1629,9	0	1629,9	1353,4	0	1353,4	1273,5	0	1273,5

Продовження додатку В										
інше підприємство	3,5	3567,7	443,8	4011,5	2775,8	48,2	2824	2607,3	134,4	2741,7
інше підприємство	0,7	760,8	0	760,8	1088,1	0	1088,1	845,8	0	845,8
інше підприємство	4,4	8667	13	8680	13739	8	13747	8648	9	8657
державне підприємство	0,9	1096,8	879,9	1976,7	1187,9	136,2	1324,1	1202,8	144,5	1347,3
державне підприємство	5	6484	3632	10116	7733	2220	9953	5651	3079	8730
державне підприємство	9,8	12232	283	12515	11931	162	12093	11006	268	11274
державне підприємство	1,1	391,6	3,8	395,4	380	2,7	382,7	419,9	1,3	421,2
державне підприємство	2,3	3028,9	104,7	3133,6	3139,8	58,5	3198,3	3245	239	3484
державне підприємство	0,8	1698	60	1758	1483,2	38,1	1521,3	1648,4	52,8	1701,2
державне підприємство	2,2	3087	1859	4946	3151,4	696,7	3848,1	2151	2025	4176
державне підприємство	0,4	931	0	931	290,6	0	290,6	240,2	0	240,2
державне підприємство	5,1	2556	33	2589	2110	87	2197	2339	198	2537
державне підприємство	0,7	2008,7	94,4	2103,1	2446,3	414,4	2860,7	2372,4	438,6	2811
державне підприємство	0,8	638,7	0	638,7	584,2	0	584,2	634,4	0	634,4
державне підприємство	3	5259	1824	7083	6403	716	7119	5590	1728	7318
державне підприємство	4,7	6284	446	6730	7371	606	7977	6230	1832	8062

Додаток Д

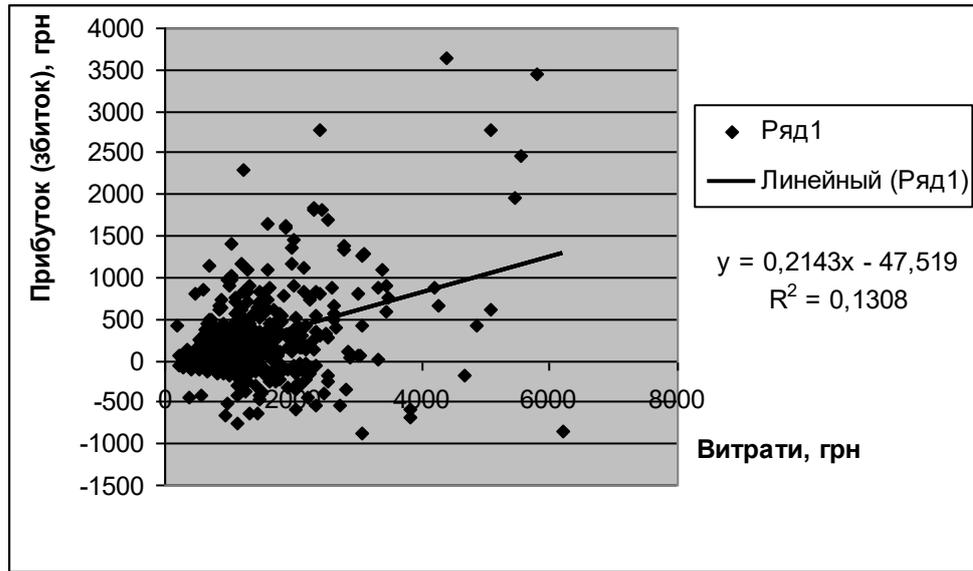

Рис.1. Вплив виробничих витрат на 1га (x) на розміри прибутку з 1га сільгоспугідь

Додаток Е

Частки сільськогосподарських підприємств у посівних площах і валових зборах продукції основних культур Миколаївської області, %*

Культури	У посівних площах						У валових зборах					
	1995р.	2000р.	2005р.	2007р.	2008р.	2009р.	1995р.	2000р.	2005р.	2007р.	2008р.	2009р.
Зернові	97,0	94,1	72,4	74,4	71,5	69,3	96,3	88,9	71,3	72,9	70,6	65,8
Цукрові буряки	99,7	98,6	96,2	100,0	100,0	...	99,8	98,8	96,4	97,2	100,0	...
Соняшник	99,0	93,6	74,7	76,7	73,3	74,1	98,9	94,0	73,4	75,3	73,1	75,4
Картопля	1,7	0,4	0,8	1,8	1,5	1,0	0,5	0,5	1,4	2,9	2,0	2,0
Овочі	57,8	37,9	23,3	29,0	29,5	28,3	41,4	27,0	24,6	30,3	39,2	46,7
Плоди та ягоди	56,6	80,0	69,0	61,8	58,7	56,4	24,3	43,4	43,7	23,6	33,6	23,1
Виноград	94,3	96,5	96,0	96,1	96,0	94,4	70,9	88,1	92,8	88,6	92,6	90,6

* – розраховано за даними статистичного збірника «Сільське господарство Миколаївщини» [188]

Додаток Ж
Групування аграрних підприємств Миколаївської області за часткою зерновиробництва в їх грошовій виручці по рослинництву і тваринництву в цілому по господарству (без фермерських господарств)*

Показники	Групи господарств за питомою вагою зерновиробництва, %					По всіх групах
	I До 20,0	II 20,1-35,0	III 35,1-50,0	IV 50,1-65,0	V Понад 65,0	
Кількість господарств у групі, од.						
- 2005 р.	29	54	84	65	35	267
- 2006 р.	23	44	81	56	30	234
Середня питома вага зерна у виручці, %						
- 2005 р.	7,2	27,6	43,0	57,1	70,7	37,1
- 2006 р.	5,9	26,6	44,2	57,6	73,9	35,0
Урожайність, ц/га						
- 2005 р.	20,9	21,3	20,9	21,7	26,8	22,2
- 2006 р.	22,6	27,6	24,2	24,1	25,8	25
Прямі витрати праці на 1ц, люд.-год.						
- 2005 р.	1,54	1,48	1,49	1,56	1,56	1,52
- 2006 р.	1,16	1,23	1,35	1,18	1,21	1,25
Собівартість 1ц реалізованої продукції, грн						
- 2005 р.	46,62	43,96	44,61	44,5	43,15	44,23
- 2006 р.	47,82	47,86	45,60	48,32	44,20	46,59
Ціна 1ц, грн						
- 2005 р.	45,22	44,14	42,79	44,79	43,98	43,91
- 2006 р.	48,63	51,96	49,25	48,77	56,01	50,75
Прибуток (грн) в розрахунку на:						
- 1ц зерна						
- 2005 р.	-1,4	0,18	-1,82	0,29	0,83	-0,32
- 2006 р.	0,81	4,10	3,65	0,45	11,81	4,16
- 1га зібраної площі						
- 2005 р.	-16,8	2,99	-31,79	5,82	21,66	-6,09
- 2006 р.	10,68	77,57	74,31	9,48	288,31	84,84
Рівень рентабельності, %						
- 2005 р.	-3,0	0,4	-4,1	0,7	1,9	-0,7
- 2006 р.	1,7	8,6	8,0	0,9	26,7	8,9
Рентабельність продажу, %						
- 2005 р.	-3,1	0,4	-4,3	0,6	1,9	-0,7
- 2006 р.	1,6	7,9	7,4	0,9	21,1	8,2

*за даними річних звітів сільськогосподарських підприємств області

Додаток 3
Групування аграрних підприємств Миколаївської області за часткою виробництва соняшнику в їх в їх грошовій виручці по рослинництву і тваринництва в цілому по господарству (без фермерських господарств)*

Показники	Групи господарств за питомою вагою виробництва соняшнику, %					По всіх групах
	I До 0,05	II 0,051- 0,15	III 0,151- 0,25	IV 0,251- 0,35	V Понад 0,350	
2005 рік						
Кількість господарств у групі, од.						
- 2005 р.	32	55	78	47	55	267
- 2006 р.	21	49	68	46	45	229
Середня питома вага соняшнику у виручці, %						
- 2005 р.	1,4	10,6	20,2	29,6	45,5	16,4
- 2006 р.	1,8	11,5	19,9	30,2	43,9	17,6
Урожайність, ц/га						
- 2005 р.	14,5	13,9	14,2	11,7	13,4	13,5
- 2006 р.	13,9	17,0	13,4	14,5	13,4	14,3
Прямі витрати праці на 1ц, люд.-год.						
- 2005 р.	2,40	2,59	2,49	2,48	2,44	2,48
- 2006 р.	2,21	2,23	2,37	2,42	2,02	2,25
Собівартість 1ц реалізованої продукції, грн						
- 2005 р.	73,91	75,85	69,93	71,84	72,81	72,05
- 2006 р.	116,02	72,26	77,37	70,11	73,56	74,31
Ціна 1ц, грн						
- 2005 р.	93,72	97,00	91,28	91,22	94,95	93,19
- 2006 р.	92,45	89,97	84,51	88,77	90,00	88,42
Прибуток (грн) в розрахунку на:						
- 1ц насіння						
- 2005 р.	19,81	21,15	21,35	19,38	22,14	21,14
- 2006 р.	-23,57	17,71	7,14	18,66	16,44	14,11
- 1га зібраної площі						
- 2005 р.	59,87	181,48	233,14	209,77	268,87	214,96
- 2006 р.	-179,7	258,46	99,41	284,41	236,09	200,69
Рівень рентабельності, %						
- 2005 р.	26,8	27,9	30,5	26,9	30,4	29,3
- 2006 р.	-20,3	24,5	9,3	26,6	22,3	19,0
Рентабельність продажу, %						
- 2005 р.	21,1	21,8	23,4	21,2	23,3	22,7
- 2006 р.	-25,5	19,7	8,4	21,0	18,3	15,9

*за даними річних звітів сільськогосподарських підприємств області

Додаток И

Вплив розмірів площ сільськогосподарських угідь на рівень доходності їх використання в аграрних підприємствах Миколаївської області (без фермерських господарств) за 2005 р.*

Показники	Групи господарств за розміром площ сільськогосподарських угідь, га					По всіх групах
	I до 1000	II 1001- 2500	III 2501- 4000	IV 4001- 5500	V понад 5500	
Кількість господарств в групі, од.	41	109	67	27	23	267
Середня площа сільськогосподарських угідь в розрахунку на 1 господарство, га	664	1731	3094	4708	6842	2651
Прибуток (збиток) (грн.) від аграрної діяльності в розрахунку на:						
а) 1 га сільгоспугідь	10,71	39,74	36,52	30,21	147,09	59,84
б) 1 сільгосппрацівника	198,84	1013,78	1017,78	811,13	4908,88	1644,47
Рівень рентабельності, %	0,7	3,4	4,0	2,7	14,9	5,7

*За даними Головного управління статистики у Миколаївській області

Додаток К
Вплив розмірів площ зернових культур на економічну ефективність їх вирощування у сільськогосподарських підприємствах Миколаївської області (без фермерських господарств)*

Показники	Групи господарств за розмірами площ зернових, га					По всіх групах
	I До 500	II 501-1100	III 1101-1700	IV 1701-2300	V Понад 2300	
Кількість господарств у групі, од.						
- 2005 р.	42	94	67	29	35	267
- 2006 р.	31	74	64	32	33	234
Середня площа зернових на 1 господарство, га						
- 2005 р.	298	793	1369	1952	3263	1309
- 2006 р.	296	795	1367	1933	3211	1382
Урожайність, ц/га						
- 2005 р.	18,7	19,8	19,9	24,3	24,7	22,2
- 2006 р.	22,2	22,4	24,1	24,2	27,8	25,0
Прямі витрати праці на 1ц, люд.-год.						
- 2005 р.	1,60	1,56	1,54	1,53	1,48	1,52
- 2006 р.	1,96	1,50	1,30	1,40	0,98	1,25
Собівартість 1ц реалізованої продукції, грн						
- 2005 р.	46,95	44,29	46,58	42,21	43,33	44,23
- 2006 р.	51,03	47,61	46,42	45,40	46,44	46,59
Ціна 1ц, грн						
- 2005 р.	39,76	42,60	43,89	43,77	45,09	43,91
- 2006 р.	47,81	49,16	49,87	49,04	53,29	50,75
Прибуток (грн) в розрахунку на:						
- 1ц зерна						
- 2005 р.	-7,19	-1,69	-2,69	1,56	1,76	-0,32
- 2006 р.	-3,22	1,55	3,45	3,64	6,86	4,16
- 1га зібраної площі						
- 2005 р.	-122,76	-29,86	-47,04	31,54	36,42	-6,09
- 2006 р.	-69,09	30,04	68,53	68,92	151,34	84,84
Рівень рентабельності, %						
- 2005 р.	-15,3	-3,8	-5,8	3,7	4,1	-0,7
- 2006 р.	-6,3	3,2	7,4	8,0	14,8	8,9

*за даними річних звітів сільськогосподарських підприємств області

Додаток Л
Вплив розмірів площ соняшнику на економічну ефективність
виросування у сільськогосподарських підприємствах Миколаївської
області (без фермерських господарств)*

Показники	Групи господарств за розмірами площ соняшнику, га					По всіх групах
	I До 200	II 201-450	III 451-700	IV 701-950	V Понад 950	
2005 рік						
Кількість господарств у групі, од.						
- 2005 р.	56	95	62	29	25	267
- 2006 р.	39	74	49	34	33	229
Середня площа соняшнику на 1 господарство, га						
- 2005 р.	119	323	577	805	1500	502
- 2006 р.	137	331	582	822	1377	575
Урожайність, ц/га						
- 2005 р.	14,4	13,6	11,7	13,7	15,0	13,5
- 2006 р.	14,5	14,1	15,1	12,8	14,9	14,3
Прямі витрати праці на 1ц, люд.-год.						
- 2005 р.	2,83	2,71	2,57	2,51	2,18	2,48
- 2006 р.	2,85	2,61	2,32	2,25	1,94	2,25
Собівартість реалізованої продукції, грн 1ц						
- 2005 р.	83,04	71,75	73,39	74,29	66,78	72,05
- 2006 р.	78,67	77,59	76,20	76,57	69,74	74,31
Ціна 1ц, грн						
- 2005 р.	95,48	99,46	89,55	91,18	91,57	93,19
- 2006 р.	90,49	85,52	89,65	86,90	89,74	88,42
Прибуток (грн) в розрахунку на:						
- 1ц насіння						
- 2005 р.	12,44	27,71	16,16	16,89	24,79	21,14
- 2006 р.	11,82	7,93	13,45	10,34	20,00	14,11
- 1га зібраної площі						
- 2005 р.	166,99	304,44	158,55	165,67	234,95	214,96
- 2006 р.	175,03	115,32	197,76	127,92	296,41	200,69
Рівень рентабельності, %						
- 2005 р.	14,9	38,6	22,0	22,7	37,1	29,3
- 2006 р.	15,0	10,2	17,6	13,5	28,7	19,0

*за даними річних звітів сільськогосподарських підприємств області

Додаток М

Опис системи змінних математичної моделі:

j, k, l – індекси змінних;

J — множина змінних, що відображають площі сільськогосподарських культур;

K_1 – множина, яка включає номери змінних із виробництва сільськогосподарської продукції;

K_2 – множина, яка включає номери змінних із виробництва продуктів переробки;

K_3 – множина, яка включає номери змінних із реалізації продукції сільського господарства та переробки;

C_1 – змінна, яка відображає загальну вартість товарної продукції;

C_2 – змінна, яка передбачає загальну вартість продуктів переробки;

RI – змінна, яка відображає загальні витрати праці;

RI_1 – змінна, яка передбачає витрати праці у секторі сільськогосподарського виробництва;

RI_2 – змінна, яка відображає витрати праці у переробці;

R – змінна, яка відображає загальні виробничі витрати;

R_1 – множина змінних, які показують виробничі витрати в сільському господарстві за їх різновидами;

R_{cz} – змінна, яка означає загальні виробничі витрати в секторі сільського господарства;

R_2 – множина змінних, які відображають виробничі витрати (за їх різновидами) у переробці;

R_{nep} – змінна, яка передбачає загальні виробничі витрати в секторі переробки.

Для системи обмежень цієї задачі ми застосовували наступні позначення:

i, r – індекси обмежень;

I_1 – множина обмежень за структурою посівних площ;

I_2 – множина обмежень, які відображають об'єми виробництва і розподілу сільськогосподарської продукції;

P_1 – обмеження, метою яких є досягнення відповідного балансу сировини;

P_2 – множина обмежень по виробничих потужностях;

P_3 – множина обмежень, які відображають бажані об'єми реалізації продукції сільськогосподарських та переробних галузей;

M_1 – множина обмежень по балансуванню виробничих ресурсів (за їх видами) по сільському господарству;

M_2 – множина обмежень по балансуванню виробничих ресурсів переробки.

Крім того для коефіцієнтів і параметрів моделі були передбачені наступні визначення:

S – загальна площа ріллі;

Продовження додатку М

- S_i – посівні площі i -го виду сільськогосподарських культур;
 Sl_i – мінімальна посівна площа i -ї сільськогосподарської культури;
 Sh_i – максимальна посівна площа i -ї сільськогосподарської культури;
 d_{ij} – вихід i -го виду сільськогосподарської продукції з 1га посівної площі j -ої культури;
 Wo_j, Wy_j – коефіцієнти пропорційності між частками озимих та ярих культур у загальній площі ріллі;
 q_{pj} – вихід сировини p -ого виду з одиниці площі j -ої сільськогосподарської культури;
 b_{pj} – норматив витрат p -ого виду сировини на одиницю j -го виду продуктів переробки;
 V_p – потужність p -ого виду переробного агрегату;
 g_{ij} – вихід i -го виду товарної продукції від j -го виду її виробництва;
 lc_{rj} – витрати праці у r -й галузі сільськогосподарського виробництва на одиницю продукції j -го її виду;
 $lnep_{rj}$ – витрати праці у r -й галузі сільськогосподарського виробництва на одиницю продукції j -го виду;
 fc_{ij} – виробничі витрати i -го виду на одиницю j -ої продукції сільського господарства;
 $fnep_{ij}$ – виробничі витрати i -го виду на одиницю j -ої продукції переробки;
 c_j – вартість одиниці продукції j -того виду.

Додаток М1

	Перелік змінних і значень у моделі		
Посівні площі, га	озима пшениця	x1	821,00
	озимий ячмінь	x2	418,00
	горох	x3	531,00
	кукурудза на зерно	x4	0,00
	соняшник	x5	460,00
	пари	x6	248,00
	посівна площа	x7	2229,00
	рілля	x8	2477,00
Виробництво, ц	валовий збір зернових	x9	25321,00
	озима пшениця	x10	16000,00
	озимий ячмінь	x11	9321,00
	горох	x12	3397,00
	насіння зернових	x13	3476,00
	на реалізацію і борошно	x14	21845,00
	товарні зернові	x15	19345,00
	перероб-ка на борошно	x16	2500,00
	переробка на олію	x17	538,00
	кукурудза на зерно	x18	0,00
	соняшник товарний	x19	10226,00
	соняшник всього	x20	10764,00
Виробництво продуктів переробки	борошно пшеничне	x21	1500,00
	висівки пшеничні	x22	1000,00
	хліб	x23	1800,00
	олія соняшникова	x24	161,00
	макуха	x25	377,00
Реалізація, ц.	товарного зерна	x26	19345,00
	гороху	x27	3057,00
	борошна	x28	300,00
	висівок	x29	1000,00
	хліба	x30	1800,00
	олії	x31	161,00
	макухи	x32	377,00
	кукурудза на зерно	x33	0,00
соняшнику тов.	x34	10226,00	
Загальна потреба	у труд. ресурс. у с-г., тис.люд.-год.	x35	50,00
	у труд. ресурсах у переробн. пром., тис. люд.-год.	x36	40,00
	у додатковій робочій силі, тис.люд.-год.	x37	20,00

Продовження додатку М1			
Вартість кінцевої продукції перер. підкомплексу, тис.грн.		x38	1797,00
Вартість тов. продукції с.-г., тис.грн.		x39	3956,00
Структура витрат в с-г виробництві	Зарплатня	x40	157700,00
	Насіння та посадковий матеріал	x41	416167,00
	Добрива	x42	173562,00
	Паливно-мастильні матеріали	x43	431807,00
	Амортизація	x44	188731,00
	Роботи і послуги	x45	230294,00
	Загальновиробничі витрати	x46	549653,0
	Інші витрати	x47	44946,00
	Витрати на реалізацію	x48	147639,00
Потреба у матер.-грошов. ресурсах в с-г, тис.грн.		x49	2340,00
Структура витрат у виробництві продуктів переробки	Зарплатня	x50	176618,00
	Паливно-мастильні матеріали	x51	40851,00
	Амортизація	x52	9152,00
	Поточний ремонт	x53	10007,00
	Роботи і послуги	x54	56773,00
	Загальновиробничі витрати	x55	102128,00
	Інші витрати	x56	11420,00
Витрати на реалізацію	x57	1219,00	
Потреба у матер-грош.рес у перероб. пром., тис.грн.		x58	408,00
Матеріально-грошові витрати, тис.грн.		x59	2749,00

Додаток Н

Економіко-математична модель мінімізації виробничих витрат і оптимізації структури посівних площ з переробкою продукції зерна та соняшнику в ЗАТ "Веселинівська МТС" Веселинівського району

№	Одиниці виміру	Посівні площі, га							Виробництво, ц												Виробництво продуктів переробки		
		озима пшениця	озимий ячмінь	горох	кукурудза на зерно	соняшник	пари	посівна площа	Рілля	валовий збір зернових	озима пшениця	озимий ячмінь	горох	насіння зернових	на реалізацію борошно	товарні зернові	переробка на борошно	переробка на олію	кукурудза на зерно	соняшник товарний	соняшник всього	борошно пшеничне, ц	висівки пшен.
		x1	x2	x3	x4	x5	x6	x7	x8	x9	x10	x11	x12	x13	x14	x15	x16	x17	x18	x19	x20	x21	x22
		821	418	531	0	460	248	2229	2477	25321	16000	9321	3397	3476	21845	19345	2500	538	0	10226	10764	1500	1000
	Різновид																						
									1														
	Рілля								-1														
1	Загальна посівна площа	га	1	1	1	1	1		-1														
2	Площі зернових культур min	га	1	1																			
3	Соняшник max	га					1																
4	Пари min	га						1															
5	Співвідношення озимих та ярих зернових		0,3	0,3	-0,7	-0,7																	
	Виробництво с-г продукції																						
6	Озима пшениця	ц	19,5								-1												
7	Озимий ячмінь	ц		22,3								-1											
8	Горох	ц			6,4								-1										
	Кукурудза на зерно соняшник					51,3														-1			
9	Валовий збір зернових	ц					23,4															-1	
10	Розподіл валового збору зернових	ц																					
11	на насіння	ц	2,8	2,82											-1								
12	на переробку на борошно	ц														1	-1	-1					
13	на реалізацію і борошно	ц	16,70	19,48												-1							
16	Соняшник на реалізацію	ц					22,23														-1		
	Соняшник на переробку						1,17																
	Реалізація кінцевої продукції:																						
40	товарного зерна	ц														1							
41	гороху	ц											0,9										
	Кукурудза на зерно																						
48	соняшнику тов. борошна	ц																			1		
	висівки																						
	хліб																						1
	олія																						
	макуха																						
	Баланси виробничих ресурсів																						
	використання труд. рес. у с-г										1,2									1,3	1,9		
	використання труд. ресурсів у переробці																					3,1	1,1
	Загальні витрати праці																						
	Мін. об'єми виробництва с-г продукції																						
19	Озима пшениця	ц									1												
20	Озимий ячмінь											1											
22	Горох												1										
23	Соняшник																					1	
	Баланс сировини для виробництва продукції переробки																						
30	борошна																0,6						-1
31	висівок																0,4						-1

Додаток П

Microsoft Excel 11.0 Отчет по результатам

Рабочий лист:

[Model_Kuz_1_нове.XLS]M

одель_4 model

Отчет создан: 22.03.2011 13:39:38

Целевая ячейка (Максимум)

Ячейка	Имя	Результат
\$BK\$88	тис. грн. ліва	3004

Изменяемые ячейки

Ячейка	Имя	Результат
\$D\$5	значення x1	821
\$E\$5	значення x2	418
\$F\$5	значення x3	531
\$G\$5	значення x4	0
\$H\$5	значення x5	460
\$I\$5	значення x6	248
\$J\$5	значення x7	2229
\$K\$5	значення x8	2477
\$L\$5	значення x9	25321
\$M\$5	значення x10	16000
\$N\$5	значення x11	9321
\$O\$5	значення x12	3397
\$P\$5	значення x13	3476
\$Q\$5	значення x14	21845
\$R\$5	значення x15	19345
\$S\$5	значення x16	2500
\$T\$5	значення x17	538
\$U\$5	значення x18	0
\$V\$5	значення x19	10226
\$W\$5	значення x20	10764
\$X\$5	значення x21	1500
\$Y\$5	значення x22	1000
\$Z\$5	значення x23	1800
\$AA\$5	значення x24	161
\$AB\$5	значення x25	377
\$AC\$5	значення x26	19345
\$AD\$5	значення x27	3057
\$AE\$5	значення x28	300
\$AF\$5	значення x29	1000
\$AG\$5	значення x30	1800
\$AH\$5	значення x31	161
\$AI\$5	значення x32	377
\$AJ\$5	значення x33	0
\$AK\$5	значення x34	10226
\$AL\$5	значення x35	50
\$AM\$5	значення x36	40
\$AN\$5	значення x37	20
\$AO\$5	значення x38	1797
\$AP\$5	значення x39	3956
\$AQ\$5	значення x40	157700
\$AR\$5	значення x41	416167
\$AS\$5	значення x42	173562

Продовження додатку П

\$AT\$5	значення x43	431807
\$AU\$5	значення x44	188731
\$AV\$5	значення x45	230294
\$AW\$5	значення x46	549653
\$AX\$5	значення x47	44946
\$AY\$5	значення x48	147639
\$AZ\$5	значення x49	2340
\$BA\$5	значення x50	176618
\$BB\$5	значення x51	40851
\$BC\$5	значення x52	9152
\$BD\$5	значення x53	10007
\$BE\$5	значення x54	56773
\$BF\$5	значення x55	102128
\$BG\$5	значення x56	11420
\$BH\$5	значення x57	1219
\$BI\$5	значення x58	408
\$BJ\$5	значення x59	2749

Ограничения

Ячейка	Имя	Формула	Статус	Разница
\$BK\$18	ц ліва	\$BK\$18=\$BM\$18	не связан.	0
\$BK\$19	ц ліва	\$BK\$19=\$BM\$19	не связан.	0
\$BK\$20	ц ліва	\$BK\$20=\$BM\$20	не связан.	0
\$BK\$21	Кукурудза на зерно ліва	\$BK\$21=\$BM\$21	не связан.	0
\$BK\$22	соляшник ліва	\$BK\$22=\$BM\$22	не связан.	0
\$BK\$23	ц ліва	\$BK\$23=\$BM\$23	не связан.	0
\$BK\$10	Рілля ліва	\$BK\$10=\$BM\$10	не связан.	0
\$BK\$62	грн. ліва	\$BK\$62=\$BM\$62	не связан.	0
\$BK\$63	грн. ліва	\$BK\$63=\$BM\$63	не связан.	0
\$BK\$64	грн. ліва	\$BK\$64=\$BM\$64	не связан.	0
\$BK\$65	грн. ліва	\$BK\$65=\$BM\$65	не связан.	0
\$BK\$66	грн. ліва	\$BK\$66=\$BM\$66	не связан.	0
\$BK\$67	грн. ліва	\$BK\$67=\$BM\$67	не связан.	0
\$BK\$68	грн. ліва	\$BK\$68=\$BM\$68	не связан.	0
\$BK\$69	грн. ліва	\$BK\$69=\$BM\$69	не связан.	0
\$BK\$70	грн. ліва	\$BK\$70=\$BM\$70	не связан.	0
\$BK\$71	грн. ліва	\$BK\$71=\$BM\$71	не связан.	0
\$BK\$11	га ліва	\$BK\$11=\$BM\$11	не связан.	0
\$BK\$35	борошна ліва	\$BK\$35=\$BM\$35	не связан.	0
\$BK\$36	висівки ліва	\$BK\$36=\$BM\$36	не связан.	0
\$BK\$37	хліб ліва	\$BK\$37=\$BM\$37	не связан.	0
\$BK\$38	олія ліва	\$BK\$38=\$BM\$38	не связан.	0
\$BK\$39	макуха ліва	\$BK\$39=\$BM\$39	не связан.	0
\$BK\$13	га ліва	\$BK\$13<=\$BM\$13	не связан.	35,38571429
\$BK\$14	га ліва	\$BK\$14>=\$BM\$14	связанное	0
\$BK\$31	ц ліва	\$BK\$31=\$BM\$31	связанное	0
\$BK\$32	ц ліва	\$BK\$32=\$BM\$32	связанное	0
\$BK\$33	Кукурудза на зерно ліва	\$BK\$33=\$BM\$33	связанное	0
\$BK\$34	ц ліва	\$BK\$34=\$BM\$34	связанное	0
\$BK\$85	тис. грн. ліва	\$BK\$85=\$BM\$85	связанное	0
\$BK\$86	грн. ліва	\$BK\$86=\$BM\$86	связанное	0
\$BK\$87	грн. ліва	\$BK\$87=\$BM\$87	связанное	0
\$BK\$9	ліва	\$BK\$9<=\$BM\$9	связанное	0

Продовження додатку П

\$BK\$12	га ліва	\$BK\$12>=\$BM\$12	связанное	0
\$BK\$15	Пари тах ліва	\$BK\$15<=\$BM\$15	не связан.	247,7
\$BK\$16	Співвідношення озимих та ярих зернових ліва	\$BK\$16=\$BM\$16	связанное	0
\$BK\$25	ц ліва	\$BK\$25=\$BM\$25	связанное	0
\$BK\$26	ц ліва	\$BK\$26=\$BM\$26	связанное	0
\$BK\$27	ц ліва	\$BK\$27=\$BM\$27	связанное	0
\$BK\$28	ц ліва	\$BK\$28=\$BM\$28	связанное	0
\$BK\$29	Соняшник на переробку ліва	\$BK\$29=\$BM\$29	связанное	0
\$BK\$50	борошна ліва	\$BK\$50=\$BM\$50	связанное	0
\$BK\$51	висівок ліва	\$BK\$51=\$BM\$51	связанное	0
\$BK\$52	хлібу ліва	\$BK\$52=\$BM\$52	связанное	0
\$BK\$53	олії ліва	\$BK\$53=\$BM\$53	связанное	0
\$BK\$54	макухи ліва	\$BK\$54=\$BM\$54	связанное	0
\$BK\$73	грн. ліва	\$BK\$73=\$BM\$73	не связан.	0
\$BK\$74	грн. ліва	\$BK\$74=\$BM\$74	связанное	0
\$BK\$75	грн. ліва	\$BK\$75=\$BM\$75	связанное	0
\$BK\$76	грн. ліва	\$BK\$76=\$BM\$76	связанное	0
\$BK\$77	грн. ліва	\$BK\$77=\$BM\$77	связанное	0
\$BK\$78	грн. ліва	\$BK\$78=\$BM\$78	связанное	0
\$BK\$79	грн. ліва	\$BK\$79=\$BM\$79	связанное	0
\$BK\$80	грн. ліва	\$BK\$80=\$BM\$80	связанное	0
\$BK\$81	грн. ліва	\$BK\$81=\$BM\$81	связанное	0
\$BK\$45	ц ліва	\$BK\$45>=\$BM\$45	связанное	0
\$BK\$46	Озимий ячмінь ліва	\$BK\$46>=\$BM\$46	не связан.	7321
\$BK\$47	Горох ліва	\$BK\$47>=\$BM\$47	не связан.	2663
\$BK\$48	Соняшник ліва	\$BK\$48>=\$BM\$48	не связан.	4530
\$BK\$56	ц ліва	\$BK\$56<=\$BM\$56	связанное	0
\$BK\$57	ц ліва	\$BK\$57<=\$BM\$57	не связан.	200
\$BK\$58	ц ліва	\$BK\$58<=\$BM\$58	не связан.	338,5349857
\$BK\$41	використання труд. рес. у с-г ліва	\$BK\$41=\$BM\$41	связанное	0
\$BK\$42	використання труд. ресурсів у переробці ліва	\$BK\$42=\$BM\$42	связанное	0
\$BK\$43	Загальні витрати праці ліва	\$BK\$43=\$BM\$43	связанное	0

Додаток Р

Microsoft Excel 11.0 Отчет по устойчивости

Рабочий лист:

[Model_Kuz_1_нове.XLS]Моде

ль_4

model

Отчет создан: 22.03.2011 13:39:38

Изменяемые ячейки

Ячейка	Имя	Результ. значение	Нормир. градиент
\$D\$5	значення x1	821	0
\$E\$5	значення x2	418	0
\$F\$5	значення x3	531	0
\$G\$5	значення x4	0	-4
\$H\$5	значення x5	460	0
\$I\$5	значення x6	248	0
\$J\$5	значення x7	2229	0
\$K\$5	значення x8	2477	0
\$L\$5	значення x9	25321	0
\$M\$5	значення x10	16000	0
\$N\$5	значення x11	9321	0
\$O\$5	значення x12	3397	0
\$P\$5	значення x13	3476	0
\$Q\$5	значення x14	21845	0
\$R\$5	значення x15	19345	0
\$S\$5	значення x16	2500	0
\$T\$5	значення x17	538	0
\$U\$5	значення x18	0	0
\$V\$5	значення x19	10226	0
\$W\$5	значення x20	10764	0
\$X\$5	значення x21	1500	0
\$Y\$5	значення x22	1000	0
\$Z\$5	значення x23	1800	0
\$AA\$5	значення x24	161	0
\$AB\$5	значення x25	377	0
\$AC\$5	значення x26	19345	0
\$AD\$5	значення x27	3057	0
\$AE\$5	значення x28	300	0
\$AF\$5	значення x29	1000	0
\$AG\$5	значення x30	1800	0
\$AH\$5	значення x31	161	0
\$AI\$5	значення x32	377	0
\$AJ\$5	значення x33	0	0
\$AK\$5	значення x34	10226	0
\$AL\$5	значення x35	50	0
\$AM\$5	значення x36	40	0
\$AN\$5	значення x37	20	0
\$AO\$5	значення x38	1797	0
\$AP\$5	значення x39	3956	0
\$AQ\$5	значення x40	157700	0
\$AR\$5	значення x41	416167	0
\$AS\$5	значення x42	173562	0
\$AT\$5	значення x43	431807	0
\$AU\$5	значення x44	188731	0

Продовження додатку Р

\$AV\$5	значення x45	230294	0
\$AW\$5	значення x46	549653	0
\$AX\$5	значення x47	44946	0
\$AY\$5	значення x48	147639	0
\$AZ\$5	значення x49	2340	0
\$BA\$5	значення x50	176618	0
\$BB\$5	значення x51	40851	0
\$BC\$5	значення x52	9152	0
\$BD\$5	значення x53	10007	0
\$BE\$5	значення x54	56773	0
\$BF\$5	значення x55	102128	0
\$BG\$5	значення x56	11420	0
\$BH\$5	значення x57	1219	0
\$BI\$5	значення x58	408	0
\$BJ\$5	значення x59	2749	0

Ограничения

Ячейка	Имя	Результ. значение	Лагранжа Множитель
\$BK\$18	ц ліва	0	0
\$BK\$19	ц ліва	0	0
\$BK\$20	ц ліва	0	0
\$BK\$21	Кукурудза на зерно ліва	0	0
\$BK\$22	соняшник ліва	0	0
\$BK\$23	ц ліва	0	0
\$BK\$10	Рілля ліва	0	3
\$BK\$62	грн. ліва	0	0
\$BK\$63	грн. ліва	0	0
\$BK\$64	грн. ліва	0	0
\$BK\$65	грн. ліва	0	0
\$BK\$66	грн. ліва	0	0
\$BK\$67	грн. ліва	0	0
\$BK\$68	грн. ліва	0	0
\$BK\$69	грн. ліва	0	0
\$BK\$70	грн. ліва	0	0
\$BK\$71	грн. ліва	0	0
\$BK\$11	га ліва	0	3
\$BK\$35	борошна ліва	0	0
\$BK\$36	висівки ліва	0	0
\$BK\$37	хліб ліва	0	-1
\$BK\$38	олія ліва	0	-1
\$BK\$39	макуха ліва	0	0
\$BK\$13	га ліва	-35	0
\$BK\$14	га ліва	0	-3
\$BK\$31	ц ліва	0	0
\$BK\$32	ц ліва	0	0
\$BK\$33	Кукурудза на зерно ліва	0	0
\$BK\$34	ц ліва	0	0
\$BK\$85	тис. грн. ліва	0	1
\$BK\$86	грн. ліва	0	0
\$BK\$87	грн. ліва	0	0
\$BK\$9	ліва	2477	1
\$BK\$12	га ліва	0	-4

Продовження додатку Р

\$BK\$15	Пари тах ліва	-248	0
\$BK\$16	Співвідношення озимих та ярих зернових ліва	0	4
\$BK\$25	ц ліва	0	0
\$BK\$26	ц ліва	0	0
\$BK\$27	ц ліва	0	0
\$BK\$28	ц ліва	0	0
\$BK\$29	Соняшник на переробку ліва	0	0
\$BK\$50	борошна ліва	0	0
\$BK\$51	висівок ліва	0	0
\$BK\$52	хлібу ліва	0	-1
\$BK\$53	олії ліва	0	0
\$BK\$54	макухи ліва	0	0
\$BK\$73	грн. ліва	0	0
\$BK\$74	грн. ліва	0	0
\$BK\$75	грн. ліва	0	0
\$BK\$76	грн. ліва	0	0
\$BK\$77	грн. ліва	0	0
\$BK\$78	грн. ліва	0	0
\$BK\$79	грн. ліва	0	0
\$BK\$80	грн. ліва	0	0
\$BK\$81	грн. ліва	0	0
\$BK\$45	ц ліва	16000	0
\$BK\$46	Озимий ячмінь ліва	9321	0
\$BK\$47	Горох ліва	3397	0
\$BK\$48	Соняшник ліва	10764	0
\$BK\$56	ц ліва	1500	1
\$BK\$57	ц ліва	1800	0
\$BK\$58	ц ліва	161	0
\$BK\$41	використання труд. рес. у с-г ліва	0	0
\$BK\$42	використання труд. ресурсів у переробці ліва	0	0
\$BK\$43	Загальні витрати праці ліва	70	0

Додаток С
Середньомісячна номінальна заробітна плата найманих працівників
підприємств сільського господарства, грн

Адміністративні райони	Роки				Індекс 2009 р. до 2000 р.
	2000	2005	2008	2009	
Арбузинський	129	525	1173	1344	10,4
Баштанський	105	440	1048	1235	11,8
Березанський	141	434	1172	1305	9,2
Березнегуватський	99	372	799	932	9,4
Братський	90	343	960	1088	12,1
Веселинівський	94	374	925	947	10,1
Вознесенський	113	389	1000	1163	10,3
Врадіївський	85	311	982	1197	14,1
Доманівський	96	300	800	963	10,0
Єланецький	104	358	844	884	8,5
Жовтневий	123	440	1145	1348	10,9
Казанківський	105	384	884	975	9,3
Кривоозерський	66	337	1100	1493	22,6
Миколаївський	127	468	1021	1127	8,9
Новобузький	101	395	754	798	7,9
Новоодеський	121	455	957	1056	8,7
Очаківський	144	403	986	884	6,1
Первомайський	117	396	885	1016	8,7
Снігурівський	80	393	1056	1246	15,6
Разом по області	112	427	1067	1252	11,2

* – за даними статистичного збірника «Сільське господарство Миколаївщини» [188]

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агаларханов М.Д. Интенсификация колхозного производства / М.Д.Агаларханов. – М.: Гос. изд. сельхоз. лит., 1959. – 126 с.
2. Акимбекова Г.У. Сельскохозяйственная кооперация в Республике Казахстан: проблемы и пути решения / Г.У.Акимбекова // Економіка АПК. – 2010. – №9. – С.161-166.
3. Амбросов В.Я. Информация о проведении регионального собрания Всеукраинского конгресса ученых экономистов-аграрников северо-восточного региона / В.Я.Амбросов // Економіка АПК. — 2009. — №3. — С. 35-38.
4. Амосов О.Ю. Закономерности розвитку процесів спеціалізації та концентрації аграрного виробництва / О.Ю.Амосов, Н.В.Статівка // Вісник Харківського НАУ ім.В.В.Докучаєва. – 2009. – №14. – С.14 – 25.
5. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємства: Підручник / В.Г.Андрійчук. – 2-ге вид., доп. і переробл. – К.: КНЕУ, 2004. – 624 с.
6. Андрійчук В.Г. Надконцентрація агропромислового виробництва і земельних ресурсів та її наслідки / В.Г.Андрійчук // Економіка АПК. – 2009. – №2. – С. 3-9.
7. Антіпова Л.І. Залучення зарубіжного досвіду організації земельно-орендних відносин / Л.І.Антіпова // Економіка АПК. – 2007. – №1. – С.147-153.
8. Анцырев Ю.Ю. Основные теоретико-методологические вопросы оценки земель сельскохозяйственного назначения / Ю.Ю.Анцырев, А.Ш.Хуажева // Вестник Адыгейского государственного университета: сетевое электронное научное издание. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vestnik.adygnet.ru/files/2006.4/373/ancirev2006_4.pdf.
9. Апальков И.Е. Экономика, организация и планирование сельскохозяйственного производства / И.Е.Апальков, А.С.Смирнов. – М.: Колос, 1980. – 576 с.

10. Бабич М.М. Оптимізації розмірів орендної плати за землю / М.М.Бабич // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – 2007. – №4. – С.93-98.
11. Багрий П.И. Проблемы интенсивного развития производства / П.И.Багрий. – К.: Наукова думка, 1978. – 330 с.
12. Баран С. Підвищення ефективності інноваційної діяльності в АПК України / С.Баран // Філософія економіки Івана Франка й сучасні економічні проблеми / Збірник матеріалів міжнародної наукової конференції студентсько-аспірантської конференції, Львів 5-6 травня 2006 р. – Львів, ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – С.5-7.
13. Безчасний Л.К. Формування інноваційної моделі економічного зростання в Україні / Л.К.Безчасний, В.П.Мельник // Актуальні проблеми економіки. – 2002. – №7. – С. 7-15.
14. Березівський П.С. Напрями інтенсифікації розвитку сільськогосподарських підприємств / П.С.Березівський, Н.П.Особа, З.П.Березівський // Економіка АПК. – 2009. – №6. – С.18-25.
15. Беренштейн Б.Л. Перспективи розвитку українського біржового аграрного ринку / Б.Л.Беренштейн, О.М.Третяк // Економіка АПК. – 2010. – №1. – С.50-56.
16. Белов Б.О. Організаційно-економічний механізм розробки і реалізації підприємствами АПК маркетингових стратегій взаємодії / Б.О.Белов // Економіка АПК. – 2006. – №10. – С.124-129.
17. Білоусова С.В. Аналіз світового досвіду розвитку інтеграційних процесів як необхідна умова підвищення ефективності агробізнесу / С.В.Білоусова // Держава та регіони. – 2010. – №1. – С. 31-36.
18. Білоусько Я. Перспективи техніко-технологічного забезпечення аграрного виробництва / Я.Білоусько, П.Денисенко, В.Притулько // Техніка АПК. – 2005. – №8. – С.21-22.
19. Білоусько Я.К. Техніко-технологічне забезпечення сільського господарства / Я.К.Білоусько, Ю.Я.Лузан, В.Л.Товстопят // Економіка АПК. – 2009. – №12. – С.29-33.

20. Блоха А.В. Поліпшення забезпечення матеріально-технічними ресурсами аграрного виробництва / А.В.Блоха // Економіка АПК. – 2009. – №2. – С.56-60.
21. Богіра М.С. Можливості використання в Україні досвіду США в галузі охорони і використання земель [Електронний ресурс] / М.С.Богіра, Л. Запотічна // Вісник Львівського державного аграрного університету. – 2009. – Режим доступу: http://www.nbuuv.gov.ua/portal/Chem_Biol/Vldau/Zem/2009/files/09bmsalu.pdf
22. Бражевська Г.М. Техніко-технологічне забезпечення виробництва продукції рослинництва / Г.М. Бражевська // Економіка АПК. – 2009. – № 12. – С. 49-52.
23. Брюховецкий И. Определение интенсивного типа расширенного воспроизводства на основе экономического оборота ресурсов сельского хозяйства / И.Брюховецкий, В.Мищенко // Экономика сельского хозяйства: Экономический научно-теоретический журнал. – 1987. – №7. – С. 57-61.
24. Буздалов И.Н. Интенсификация сельскохозяйственного производства / И.Н. Буздалов. – М.: Экономиздат, 1962. – 151с.
25. Буздалов И.Н. Условия и направления социально-экономической модернизации сельского хозяйства России / И.Н.Буздалов // Економіка АПК. – 2010. – №9. – С.150-160.
26. Бурачек І.В. Розвиток виробничої кооперації в сільському господарстві України / І.В.Бурачек // Економіка АПК. – 2005. – №1. – С.31-37.
27. Бурковська А.В. Розвиток інтеграційних процесів к важлива умова формування ефективного ринку аграрної продукції / А.В.Бурковська // Економіка АПК. – 2004. – №12. – С. 106-109.
28. Бурковський І.Д. Шляхи поліпшення технічного оснащення аграрних підприємств / І.Д.Бурковський, М.І.Кареба // Економіка АПК. – 2010. – №4. – С.92-95.
29. Ван Мансвельт Я. Д. Особенности адаптивного развития

сельского хозяйства в Европе / Я.Д. Ван Мансвелт, Дж.Мюллер // *Аграрная наука.* – 1994. – № 4. – С. 22–25.

30. Васильчак С.В. Теоретико-методологічне обґрунтування розвитку спеціалізації аграрного виробництва в умовах ринку / С.В.Васильчак // *Економіка АПК.* – 2005. - №9. – С. 119-125.

31. Використання біозасобів в технологіях вирощування зернових культур / [В.В.Гармашов, М.М.Когутов, Ю.О.Калус та ін.]. – *Вісник аграрної науки Причорномор'я.* – 2005. – №1. – С.170-177.

32. Власов В.І. Використання земельних ресурсів у країнах – основних виробниках сільськогосподарської продукції. / В.І. Власов // *Економіка АПК.* – 2007. – №4. – С.152-154.

33. Войтов Л.К. Экономика, организация и планирование социалистического сельского хозяйства / Л.К. Войтов, О.Ф. Гришин. – М.: «Колос», 1975, 384с.

34. Вопросы определения эффективности сельскохозяйственного производства в Чехословакии / Ярослав Дупал и Яромир Гавличек, Фердинанд Сточес, Йосиф Бартушек; [пер. с. чешского Е.А.Левитман]. – М.: Госстатиздат, 1962. – 179 с.: граф. – (Монография).

35. Воронецька І.С. Передумови створення інтегрованої структури в молоко продуктовому під комплексі / І.С.Воронецька // *Агроінком.* – 2006. №9-10. – С.42-46

36. Гайбура Ю.А. Моделі економічного зростання світової та української економіки / Ю.А.Гайбура, Л.А.Загнітко // *Збірник наукових праць Подільського державного аграрно-технічного університету.* – 2007. – С. 67-70.

37. Геєць В.М. Нестабільність та економічне зростання / В.М.Геєць. – К.: Ін-т екон. прогноз., 2000. – 344 с.

38. Голик М.А. Закономерности интенсификации сельскохозяйственного производства в условиях научно-технического прогресса / М.А. Голик. – Львов: Изд-во при Львов. ун-те, 1989. – 232 с.

39. Горбонос Ф.В. Кооперація: методологічні і методичні основи / Ф.В.Горбонос. – Львів: Львівський державний аграрний університет, 2003. – 264 с.
40. Государственное регулирование земельных отношений за рубежом / Под ред. А.И.Кошкина. — М.: ВШПП, 2001.
41. Гринюк І. Біопаливо з водоростей / І.Гринюк // Агросектор. – 2009. – №6 (36). – Режим доступу: <http://journal.agrosector.com.ua/archive/33/506>.
42. Гриценко М.П. Сільськогосподарська кооперація: проблеми, шляхи розв'язання / М.П.Гриценко, М.Й.Малік, В.А.Пулім // Економіка АПК. – 2007. – №1. – С. 51-58.
43. Губені Ю. Аграрна реформа у Чеській Республіці: від «оксамитової революції» до європейської інтеграції. Приклад, гідний наслідування / Ю.Губені. – Львів: Українські технології, 2001. – 368 с.
44. Гудзь О.Є. Кредитування сільськогосподарських товаровиробників під заставу земель сільськогосподарського призначення: проблеми та перспективи / О.Є.Гудзь // Економіка АПК. – 2007. – №1. – С.84-88.
45. Гуторов О.І. Удосконалення порядку проведення індексації та визначення грошової оцінки земель / О.І.Гуторов // Організаційно-економічні трансформації в аграрному виробництві / Збірник матеріалів Дванадцятих річних зборів Всеукраїнського конгр. вчен. економістів-аграрників, Київ, 25-26 лют. 2010 р. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2010. – С. 450-454.
46. Гуторов Олександр Іванович. Стратегія формування сталого землекористування в сільському господарстві: теорія, методологія, практика: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук: спец. 08.00.06 / О.І.Гуторов. — К., 2010. — 40 с.
47. Данкевич А.Є. Світовий досвід оренди земель / А.Є.Данкевич // Економіка АПК. – 2007. – №3. – С.138-144.
48. Дацько Л.В. Господарський аспект земельних відносин в Україні

/ Л.В. Дацько, В.Л.Искоростенський // Економіка АПК. – 2008. – №4. – С.62-66.

49. Деревець І.С. Сервісна база дилерських підприємств у системі матеріально-технічного забезпечення АПК України / І.С.Деревець // Економіка АПК. – 2007. – №4. – С.23-27.

50. Десятов В.Г. Проблемы интенсификации скотоводства / В.Г.Дятлов. – М.: «Колос», 1966. – 423с.

51. Дехтяренко Ю.Ф. Методичні основи грошової оцінки земель в Україні: Навчальний посібник / Ю.Ф.Дехтяренко, М.Г.Лихогруд, Ю.М.Манцевич, Ю.М.Палеха. – К.Профі, 2007. – 624 с.

52. Дідковська Л.І. Інноваційні перетворення у формуванні матеріально-технічної бази аграрного сектору / Л.І.Дідковська // Економіка АПК. – 2010. – №9. – С.131-137.

53. Дідковська Л.І. Потенційні ризики аграрної іпотеки / Л.І.Дідковська // Економіка АПК. – 2007. – №3. – С.53-57.

54. Добіжа Н.В. Відтворення матеріально-технічної бази як основа зростання сільськогосподарського виробництва / Н.В.Добіжа // Економіка АПК. – 2008. – №4. – С.78-83.

55. Дудар Т.Г. Організаційно-економічні засади формування і розвитку системи агромаркетингу / Т.Г.Дудар // Економіка АПК. – 2005. – №10. – С.89-96.

56. Емельянов А.М. Методологические проблемы накопления и рентабельности в колхозах / А.М.Емельянов. – М.: «Экономика», 1965. – 312 с.

57. Экономическая теория: Учеб. для студ. высш. учеб. заведений / Под ред. В.Д. Камаева. – 5-е изд., перераб. и доп. – М.: Гуманит. изд. центр. ВЛАДОС, 1999. – 640 с.

58. Экономический словарь (на украинском языке) – К.: «Поліграфкнига», 1973. – 622 с.

59. Ємець Ю.Г. Результати і можлива динаміка розвитку економіки

вступу України до Світової організації торгівлі [«Ринкова трансформація економіки постсоціалістичних країн: стан, проблеми, перспективи»], Харків, 15-16 трав. 2008 р.) / Мін-во аграр. Політики, Харк. нац. техн. ун-т ім.П.Василенка. – Х.: Харк. нац. техн. ун-т ім.П.Василенка, 2008. – С.39-41.

60. Эффективность интенсификации сельского хозяйства / Огурцов В.И., Рогачев С.В., Суслов И.Ф. – М.: Мысль, 1966. – 237 с.

61. Эфимов В.П. Интенсификация сельского хозяйства в колхозах и совхозах / В.П. Эфимов. – М.: «Колос», 1965.– 383 с.

62. Завод «Фрегат» – вітчизняний виробник унікальної сільгосптехніки // Агропрофі. – 2008. – №7 [021]

63. Зейналов И.М. Стратегия преобразования земельных отношений в России / И.М.Зейналов // Аграрная наука. – 2005. – №1. – С.2-6.

64. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. №. 2768-III – Офіц. вид. – Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3-4. – С. 27. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua).

65. Зміцнення та ефективно використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств: монографія / Шибанін В.С., Червен І.І., Шибаніна О.В., Кареба М.І.; за ред. чл.-кор. НААН України, проф. В.С.Шибаніна та д.е.н., проф. І.І.Червена. – Миколаїв: МДАУ, 2010. – 189 с.

66. Зубець М.В. Доповідь Президента Національної академії аграрних наук України на загальних зборах НААН 24.11.2010 р. / Зубець М.В. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// uaan.gov.ua](http://uaan.gov.ua).

67. Зубець М.В. Економічні аспекти реформування аграрно-промислового комплексу України / М.В.Зубець, М.Д.Безуглий. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http:// uaan.gov.ua>.

68. Зяблов Е.С. Интенсификация как фактор повышения экономической эффективности производства зерна / Е.С.Зяблов // Вестник Сибирского государственного аэрокосмического университета имени академика М.Ф.Решетнева. – 2007. – №4. – С. 153-156.

69. Іванишин В.В. Інноваційне забезпечення оновлення техніко-

технологічної бази підприємств АПК / В.В.Іванишин. – Економіка АПК. – 2010. – №1. – С.128-133.

70. Іванишин В.В. Перспективні напрями енерго- і ресурсозбереження в сільськогосподарському виробництві / В.В.Іванишин. – Економіка АПК. – 2005. – №6. – С. 26-31.

71. Инвестиционный Кодекс Республики Беларусь [Принят Палатой представителей 30 мая 2001 г.: Одобрен Советом Республики 8 июня 2001 г.] – Минск, 2000. – 58 с.

72. Интенсивное социалистическое воспроизводство (на опыте советской и чехословацкой экономики) / Под ред. Г.М. Веркеева, Н.В. Климина. – Л., 1986. с.10

73. Интенсификация сельскохозяйственного производства / К.Г. Телешко. – Харьков, «Прапор», 1975. – 107с.

74. Інформація сектору інвестиційної політики Департаменту розвитку сільськогосподарських територій // Урядовий портал. – 2010. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.minagrogov.ua.

75. Кадастровая оценка земли и связанной с ней недвижимости в Испании. –Владимир: Институт оценки земли, 1998. – С.56.

76. Калетнік Г.М. Економіка виробництва біопалива в Україні та забезпечення продовольчої безпеки / Г.М.Калетнік // Економіка АПК. – 2010. – №1. – С. 30-35.

77. Калетнік Г.М. Державна фінансова підтримка сільськогосподарських товаровиробників / Г.М.Калетнік, Н.В.Пришляк // Економіка АПК. – 2010. – №8. – с.52-55.

78. Канінський П.К. Особливості розвитку спеціалізації аграрного виробництва в умовах ринкових відносин / П.К.Канінський // Економіка АПК. – 2006. – №10. – С. 43- 47.

79. Кириленко І.Г. Формування ринку українського біопалива: передумови, перспективи, стратегія // І.Г.Кириленко, В.В.Дем'янчук, Б.В.Андрющенко // Економіка АПК. – 2010. – №4. – С.62-66.

80. Ключко М.К. Продуктивність пшениці озимої залежно від попередників у різних за сприятливістю умовах / М.К. Ключко, С.І.Кудря і Н.А.Кудря // Вісник Дніпропетровського державного аграрного університету. – 2009. – №1. – С.40-43.

81. Кобець М. Аналіз перебігу земельної реформи в Україні: Львівська область (2001-2010 рр.) / М.Кобець // Круглий стіл «Проблеми становлення та функціонування ринку земель сільськогосподарського призначення в Україні» м. Львів 01 жовтня 2010 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: html:www.brc.undp.org.ua/img/news/attachs/250/Presentation_Kobets_Lviv2010.ppt

82. Коли Фрегат розправить крила. Вітчизняні перспективи зрошувального землеробства / АГРОПРОФІ. – 2008. – №20-21 (034). – С.9.

83. Концепція державної програми вдосконалення земельних відносин в Україні на 2007-2015 рр. / А.М.Третяк, Л.Я.Новаковський, Ю.О.Луценко, М.М.Федоров // Вісник аграрної науки. – 2006. – №9. – С.5-7.

84. Корчинська О.А. Підвищення ефективності хімізації землеробства в Україні / О.А.Корчинська, С.Г.Корчинська. – Економіка АПК. – 2005. – №2. – С.39-44.

85. Кузьома В.В. Ретроспектива та ефективність реформування земельних відносин в аграрній сфері економіки Миколаївщини / В.В.Кузьома // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – Миколаїв. – 2006. – №4 (38). – С. 104-110.

86. Кузьома В.В. Інтенсифікація – основа ефективного використання землі / В.В.Кузьома // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. – Черкаси. – 2007. – Вип. 18 – Ч. III. – С. 118-120.

87. Кузьома В.В. Ретроспектива та організаційно-економічні передумови раціонального впровадження іпотеки аграрних земель / В.В.Кузьома // Вісник Харківського національного технічного університету

сільського господарства імені Петра Василенка. – Харків. – 2007. – Вип. 54. – С. 116-121.

88. Кузьома В. В. Щодо ролі інтенсифікації у забезпеченні ефективного використання аграрних земель / В.В.Кузьома // Всеукраїнська наукова конференція молодих учених. – Умань, 2007 – С. 103-104.

89. Кузьома В.В. Розміри земельних площ кожного окремого підприємства повинні бути оптимальними / В.В.Кузьома // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – Миколаїв. – 2007. – № 1 (39). – С. 114-119.

90. Кузьома В. В. До питання удосконалення економічного механізму раціонального землекористування / В.В.Кузьома // Матеріали Причорноморської регіональної науково-практичної конференції професорсько-викладацького складу, 9-11 квітня 2008 р. – Миколаїв: МДАУ, 2008. – С. 173-175.

91. Кузьома В.В. Сутність і основні фактори економічного зростання в аграрному секторі економіки регіону / В.В.Кузьома // Вісник Харківського національного аграрного університету. – Харків. – 2009. – №11. – С.192-197.

92. Кузьома В.В. Ретроспектива та сучасний стан розвитку аграрних підприємств Миколаївської області і їх землекористування / В.В.Кузьома // Збірник наукових праць ВНАУ. – Вінниця. – 2010. – №5-3. – С. 51-56.

93. Кузьома В.В. Особливості і проблеми інтенсифікації використання земельних угідь / В.В.Кузьома // Розвиток агробізнесу в Україні: проблеми, пріоритети, перспективи: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 25-27 березня 2010 р. – м. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – С. 28- 33.

94. Кулаєць М.М. Формування продовольчих ресурсів в Україні / М.М.Кулаєць, М.Ф.Бабієнко, П.А.Лайко // Економіка АПК. – 2010. – №2. – С.41-46.

95. Курс економіки: Учебник / Под ред. Б.А. Райзберга. – М.: ИНФА-М, 1997. – 720 с.

96. Лагодієнко В.В. Умови і чинники формування та розвитку

агропромислового виробництва на продовольчому ринку / В.В.Лагодієнко // Вісник аграрної науки Причорномор'я. — 2007. — №2. — С.44—50.

97. Лазарева О.В. Методичні аспекти формування економіко-екологічного механізму управління землекористуванням / О.В.Лазарева // Економіка АПК. — 2006. — №12. — С.62-65.

98. Лазарева О.В. Розвиток екологобезпечного природокористування в регіоні / О.В.Лазарева // Наукові праці: Науково-методичний журнал. — Т. 99. Вип. 86. Економіка. — Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. — С.124-129.

99. Лайко П.А. Продовольча безпека в Україні й у світі / П.А. Лайко, М.Ф. Бабієнко, Є.А. Бузовський // Економіка АПК. — 2004. — №9. — С.8-14.

100. Лапкес Я.Б. Интенсификация сельского хозяйства и системы земледелия / Я.Б. Лапкес. — М.: «Экономика», 1964. — 238 с.

101. Лобас Н.Г. Интенсификация зернового хозяйства Украинской ССР в условиях становления рыночных отношений / Н.Г.Лобас. — К.: УкрНИИНТИ Госплана УССР, 1991. — 264с.

102. Логинов В.П. Резервы экономического роста / В.П. Логинов. — М.: Наука, 1989. — 304 с.

103. Лойко П.Ф. Методы учета и оценки земель в зарубежных социалистических странах / П.Ф.Лойко, А.Н.Лука. — М., 1980. —82 с.

104. Луц Г.І. Інтенсифікація колгоспного виробництва (питання виміру та аналізу) / Г.І.Луц. — К.: Наукова думка, 1972. — 140 с.

105. Мазнев Г.Є. Особливості впровадження інноваційних агротехнологій в умовах трансформації земельних відносин / Г.Є.Мазнев // Трансформація земельних відносин до ринкових умов господарювання / Матеріали Других регіональних річних зборів Північно-Східного відділення Всеукраїнського Конгресу вчених економістів-аграрників, 5 лютого 2009р., м.Харків. — Харків: ХНТУСГ, 2009. — С. 34-37.

106. Мазур Н.А. Проблеми і перспективи інвестицій в АПК України / Н.А.Мазур // Економіка АПК. — 2009. — №4. — С.73-77.

107. Мазуренко О.В. Розвиток інтегрованих формувань в АПК / О.В.Мазуренко // Економіка АПК. – 2006. – №3 – С.89-93.
108. Макконелл К.Р. Аналітична економія: принципи, проблеми і політика / К.Р.Макконелл, С.Л.Брю; пер. з англ. – Львів: Просвіта, 1997. – 672 с. – (Ч.І. – Макроекономіка).
109. Малієнко А.М. Загальні закономірності формування технологій мінімального обробітку ґрунту в землеробстві України / А.М.Малієнко // Агроінком. – 2007. – № 1-2. – С.18-22.
110. Малік М.Й. Проблемні питання розвитку кооперації та інтеграційних відносин в АПК / М.Й.Малік, Ю.Я.Лузан // Економіка АПК. – 2010. – №3. – С.3-8.
111. Марчук Л.П. Формування інноваційних можливостей аграрного виробництва / Л.П. Марчук // Економіка АПК. – 2009. – №12. – С. 58-63.
112. Мельник Ю.Ф. Агропромислове виробництво України: уроки 2008 року і шляхи забезпечення інноваційного розвитку / Ю.Ф.Мельник, П.Т.Саблук // Економіка АПК. – 2009. – № 1. – С. 3-15.
113. Мельничук В.О. Економічні засади експертної грошової оцінки земельних ділянок сільськогосподарського призначення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.06 / В.О.Мельничук. – Київ, 2009. – 120 с.
114. Мертенс В.П. Інтенсифікація землеробства / В.П.Мертенс. – К.: «Урожай», 1974. – 293 с.
115. Месель-Веселяк В.Я. Реформування аграрного виробництва / В.Я.Месель-Веселяк. – К.: ІАЕ УААН, 1999.
116. Месель-Веселяк В.Я. Розвиток форм господарювання в аграрному секторі України (результати, проблеми) / В.Я.Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2006. – №12. – С. 34-41.
117. Месель-Веселяк В.Я. Аграрна реформа і організаційно-економічні трансформації в сільському господарстві / В.Я.Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2010. – №4. – С. 3-18.

118. Методика грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів / Постанова Кабінету Міністрів України від 23 березня 1995 р. №213. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua).

119. Методика експертної грошової оцінки земельних ділянок / Постанова Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2002 р. №1531. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http:// zakon.rada.gov.ua>.

120. Методичні рекомендації з удосконалення організаційно-економічного механізму функціонування інфраструктури аграрного ринку / П.Т.Саблук, О.Г.Шпикуляк, Ю.П.Воскобойнік та ін. – К.:ННЦ «ІАЕ» УААН, 2009. – 44.

121. Микула О. Вдосконалення індексації нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення / О.Микула, О.Ковалишин // Вісник Львівського національного аграрного університету. Серія «Землепорядкування і земельний кадастр». – 2009. - №1. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Chem_Biol/Vldau/Zem/2009/files/09moyalv.pdf.

122. Милосердов В.В. Особенности земельной реформы в Российской Федерации / В.В. Милосердов // Економіка АПК. — 2009. — № 3. — С. 58-64.

123. Миндрин А.С. Постреформенные аграрные проблемы и возможные решения / А.С.Миндрин // Економіка АПК. – 2010. – №8. – С. 141-152.

124. Моргун Ф.Т. Обработка почвы и урожай / ф.Т.Моргун // 2-е изд., доп. и перераб. – М.: Колос, 1981. – С.174.

125. Мюллер А. Поимущественные налоги и оценка в Дании / А.Мюллер // Материалы семинара рабочей группы по землеустройству комитета по населенным пунктам европейской экономической комиссии организации объединенных наций «Системы массовой оценки земель (недвижимости) для целей налогообложения». – М.: ФКЦ «Земля», 2002.

126. Назаренко В.И. Рынок земли / В.И.Назаренко. – М.: РАСХН, 2001. – 110с.
127. Налогообложение и аренда сельскохозяйственных угодий / под ред.. А.С.Миндрин, Ю.А.Лютых, Н.Н.Кориева, О.И.Бундина. – М.: ГУЛ «Агропресс», 2002. – 279 с.
128. Настечко К. Вплив оцінки на плату за землю / К.Настечко // Агропрофі. – 2008. – №31(044). – С.11.
129. Наша техніка для АПК: шляхи розвитку / Агропрофі. – 2008. – №20-21. – С.10.
130. Нестерчук Ю.О. Регіональні масштаби внутрішньо-господарської аграрно-промислової інтеграції / Ю.О.Нестерчук // Економіка АПК. – 2009. – № 9. – С.36-42.
131. Нечипоренко О.М. Світова практика розвитку земельних відносин / О.М. Нечипоренко // Економіка АПК. – 2007. – №4. – С.154-157.
132. Новіков О.Є. Удосконалення методики оцінки земель сільськогосподарського призначення / О.Є.Новіков // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – 2006. – №1. – С.102-107.
133. Овсинский И. Новая система земледелия / перевод с польського Г.Барановский. – Редактори Ю.Гончаренко, А.Твердохліб, П.Ратушний. – К.: ТзВО «Видавництво «ЗЕРНО», 335 с.
134. Оліховська М.В. Особливості аграрного бізнесу в Сполучених штатах Америки / М.В.Оліховська // Держава та регіони. – 2010. – №1. – С. 145-148.
135. Онисько С.М. Ефективність сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм / С.М.Онисько // Економіка АПК. – 2010. – №8. – С.10-16.
136. Основи економічної теорії: Навч. посібник / За ред. В.О.Білика, П.Т.Саблука. – К.: Інститут аграрної економіки, 1999. – 467с.
137. Основи економічної теорії: політ-економічний аспект / За ред. Г.Н. Климка, В.П. Несторенка. – К.: «Вища школа» - «Знання», 1997. – 291 с.

138. Основи економічної теорії: Підручник / А.А. Чухно, П.С. Єщенко, Г.Н. Климко та ін.; За ред. А.А. Чухна. – К.: Вища шк., 2001. – 606 с.: іл. – 483 с.
139. Пабат В.О. Агробіологічний потенціал в Україні та шляхи його використання / В.О.Пабат, Д.Т.Віннічук, Ю.О.Тараріко // Економіка АПК. – 2005. – №6. – С.31-40.
140. Павлов В.І. Світовий досвід розвитку земельних відносин / В.І. Павлов, Т.С.Веремеєнко // Агропромисловий комплекс України: стан та перспективи розвитку: Науковий збірник / За ред. Оскольського В.В. — К.: Аратга, 2009. — С. 350.
141. Пасхавер Б.И. Статистический анализ интенсификации сельского хозяйства / Б.И.Пасхавер. – М.: Статистика, 1969. – 140 с.
142. Переверзиев И.Н. Интенсификация производства и социальное развитие села / И.Н. Переверзиев. – М.: Колос, 1982. – 166с.
143. Перепьолкіна О.О. Економічне зростання в умовах перехідної економіки / О.О.Перепьолкіна // Фінанси України. – 2005. – №5. – С.110-121.
144. Петкова Л. До питання про якість економічного зростання України / Л.Петкова // Економіка України. – 2005. – №6. – С.45-49.
145. Петров В.М. Організаційні проблеми технологічного забезпечення землеробства в Україні / В.М.Петров // Агроінком. – 2007. – №1-2. – С. 23-26.
146. Петров А. Оценка земли и налогообложение в Швеции / А.Петров, А.Гетман // АПК: економіка, управління. – 1990. – №2. – С.4-8.
147. Піюренко І.О. До проблеми реалізації сільськогосподарської продукції / І.О.Піюренко // Економіка АПК. – 2010. – №10. – С.31-36.
148. Погореленко Н.П. Економічне зростання: макроекономічні передумови та концептуальні основи фінансової стратегії / Н.П. Погореленко // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2008. – №3. – С. 25-30.
149. Попова В. Реалії та перспективи економічного зростання в

Україні / В.Попова, В.Попов // Економіка України. – 2005. – №6. – С.23-30.

150. 4. Попович З. Економічне зростання і перспективи інноваційного розвитку / З.Попович // Економіка України. – 2004. – №12. – С.41-47.

151. Порядок грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів / Наказ Деркомзему України, МінАПУ, Міністерства будівництва, архітектури та ЖКГ, УААН від 27 січня 2006 р. N 18/15/21/11 – – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua).

152. Порядок проведення експертної грошової оцінки земельних ділянок / Наказ Державного комітету України по земельних ресурсах від 09 січня 2003 р. №2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua).

153. Предложения по интенсификации земледелия и эффективному использованию земли / [В.Ф. Бондарчук, Ю.В. Цеханович, Л.В. Лагодич и др.]. – Минск: БелНИИАЭ, - 2002. – 44 с.

154. Прейчер Д.К. Интенсификация воспроизводственного процесса в сельском хозяйстве / Д.К.Прейчер. – К.: наукова думка, 1987. – 155с.

155. Пришляк Н.В. Відсутність ціни землі і розвиток аграрного сектору / Н.В.Пришляк // Організаційно-економічні трансформації в аграрному виробництві / Збірник матеріалів Дванадцятих річних зборів Всеукраїнського конгр. вчен. економістів-аграрників, Київ, 25-26 лют. 2010 р. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2010. – С. 61-64.

156. Про сільськогосподарську кооперацію / Закон України від 17 липня 1997 р. №469/97 - ВР – Офіц. вид. – Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 39.- С. 261. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua).

157. Про державну підтримку сільського господарства України / Закон України від 24 червня 2004 р. №1877-IV – Офіц. вид. – Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 49. – С. 527. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua).

158. Про оцінку земель / Закон України від 11 грудня 2003 р. № 1378-IV – Офіц. вид. – Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 15. – С. 229. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

159. Про невідкладні заходи щодо соціального захисту селян власників земельних ділянок та земельних часток (паїв) / Указ Президента України від 19 серпня 2008 р. №725/2008. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

160. Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку / Указ Президента України від 6 червня 2000 р. №767/2000. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

161. Про основні напрями земельної реформи в Україні на 2001-2005 роки / Президент України. – Офіц.вид. – Урядовий кур'єр. – 2001. – № 97. – 2 червня.

162. Про виділення коштів Стабілізаційного фонду для здешевлення кредитів, фінансування інвестиційних проєктів, загальнодержавних та державних цільових програм в агропромисловому комплексі, вирішення питань матеріально-технічного забезпечення бюджетних установ агропромислового комплексу / Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 вересня 2010 р. №1833-р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

163. Про довгострокову стратегію сталого розвитку агропромислового комплексу / [В.М.Трегобчук, Б.Й.Пасхавер, А.Е.Юзефович та ін.] / Економіка АПК. – 2005. – №7. – С.3-11.

164. Програма становлення і розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів до 2015 року // Урядовий кур'єр. – 2009. — №103. — С. 38—42.

165. Ревенко М.М. Роль держави в регулюванні відносин власності на землю / М.М.Ревенко // Економіка АПК. – 2002. – №5. – С.27-29.

166. Рибалко С.В. Купівля-продаж землі як фактор розвитку аграрного виробництва / С.В.Рибалко, Н.С.Танклевська // Економіка АПК. –

2009. – №12. – С.34-36.

167. Романенко І.Н. Інтенсифікація колхозного і совхозного виробництва / І.Н.Романенко. – К.: «Радянська Україна»,1965 – 50с.

168. Россоха В.В. Ефективність використання виробничого потенціалу в аграрній сфері АПК / В.В.Россоха // Економіка АПК. – 2004. – №6. – С.16-22.

169. Руженцева Є. Три відсотки: багато чи мало? / Є.Руженцева // Агропрофі. – 2008. - №29 (042). – С.4.

170. Руженцева Є. У гонитві за оцінкою / Є.Руженцева // Агропрофі. – 2008. – №31 (044). – С.10-11.

171. Русан В.М. До концепції перспективного розвитку сільськогосподарського землекористування в Україні / В.М. Русан // Економіка АПК. – 2004. – № 8. – С.72-77.

172. Русан В. Еколого-економічний механізм раціонального сільськогосподарського землекористування / В.Русан // Землевпорядний вісник. – 2006. – №1. – С. 60-63.

173. Рябчук П.О. Вплив попередників, способів обробітку ґрунту і гербіцидів на забур'яненість посівів озимої пшениці в зоні північного лісостепу України / П.О.Рябчук // Вісник Житомирського національного агроєкологічного університету. – 2009. – №1. – С.170-175.

174. Саблук П.Т. Розвиток сільських територій в контексті забезпечення економічної стабільності держави / П.Т.Саблук // Економіка АПК. – 2005. – №11. – С.4-9.

175. Саблук П.Т. Основні напрями розроблення стратегії розвитку агропромислового комплексу в Україні / П.Т.Саблук // Економіка АПК. — 2004. — №12. — С.3-15.

176. Саблук П.Т. Концептуальні аспекти модернізації аграрного виробництва та розвитку сільських територій в Україні / П.Т.Саблук // Економіка АПК. – 2010. – №8. – С.3 – 9.

177. Саблук П.Т. Розвиток інституцій удосконалення механізму

реформування аграрного сектору економіки / П.Т.Саблук // Економіка АПК. – 2010. – №10. – С.3-10.

178. Савченко Е.С. О реформировании земельных отношений на примере Белгородской области Российской Федерации / Е.С.Савченко // Економіка АПК. — 2009. — №3. — С. 30-33.

179. Садура О. Сучасний стан інвестиційного забезпечення АПК / О.Садура // Вісник Львівського національного аграрного університету. Серія «Економіка АПК». – 2009. – №16. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuuv.gov.ua/portal/Chem_Biol/Vldau/APK/2009/files/09soboac.pdf.

180. Самосюк В.Г. Перспективные направления интенсификации сельскохозяйственного производства республики Беларусь / В.Г.Самосюк, В.П.Чеботарев // Вісник Дніпропетровського державного аграрного університету. – 2009. – №2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuuv.gov.ua/portal/Chem_Biol/Vddau/2009_2/Mechanization/018sam.pdf.

181. Сафонова В.І. Формування ринку земель в аграрному природокористуванні та його інфраструктури / В.І.Сафонова // Економіка АПК. — 2009. — №4. — С. 45-51.

182. Свириденко К.В. Грошова оцінка сільськогосподарських угідь степової зони Криму та її використання для підвищення їх економічної ефективності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.07.02 / К.В.Свириденко. – Сімферополь, 2006. – 24 с.

183. Севернев М.М. Возрождаемому селу – интенсивные технологии и новые машины / М.М.Севернев, И.С.Нагорский // Известия Национальной академии наук Беларуси. Серия аграрных наук. – 2004. – №2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vesti.belal.by/vesti/pdf/20040220.pdf>.

184. Сергеев. С.С. Сельскохозяйственная статистика / С.С.Сергеев. – М. ВАСХНИЛ, 1963. – 226 с.

185. Смагин Б.И. К вопросу о методике определения интегрального показателя эффективности сельскохозяйственного производства //

Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2002. – №7. – С.18.

186. Сокол А.И. Интенсификация – решающее условие выхода сельского хозяйства из глубокого кризиса / [А.И.Сокол, В.В.Верчанский, В.Д.Белойван и др.] // Вісник Харк. нац. техн. ун-ту сільського господарства: Економічні науки. Вип.34. – Харків: ХНТУСГ, 2006 р. – 271 с.

187. Соловйов І.О. Формування системи маркетингу в аграрній сфері економіки / І.О.Соловйов // Економіка АПК. – 2006. – №2. – С.103-109.

188. Статистичний збірник «Сільське господарство Миколаївщини» / за ред. В.Ю.Масалова. – М.: Головне управління статистики у Миколаївській області, 2010. – 317 с.

189. Стельмашук А.М. Економічний механізм прискорення інтенсифікації виробництва в АПК / А.М.Стельмашук. – К: Урожай, 1990. – 160 с.

190. Стойко Н. Соціально-економічні аспекти сільськогосподарського землекористування / Н.Стойко // Вісник Львівського національного аграрного університету. Збірник наукових праць. Серія «Землепорядкування і земельний кадастр». – 2009. – №1. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://www.nbuuv.gov.ua/portal/Chem_Biol/Vldau/Zem/2009/files/09snyasu.pdf.

191. Сторожук Т.А. Социально-экономические проблемы интенсификации сельскохозяйственного производства / Т.А.Сторожук. – Львов, «Вища школа», 1986. – 139с.

192. Тарасевич Л.С. Интенсификация сельскохозяйственного производства: социально-экономическое содержание и эффективность (вопросы теории) / Л.С. Тарасевич. – Ленинград: Из-во Ленинградского университета, 1974. – 157с.

193. Титаренко Б.Д. Ефективність перспективного розвитку промисловості України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.07.01 / Б.Д.Титаренко. – К., 2006. — 24 с.

194. Третяк О.М. Інституційне забезпечення біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією в Україні / О.М.Третяк // Економіка АПК. – 2009. – №1. – С.111-118.

195. Третяк А. Основні напрями змін та удосконалення державної земельної політики в Україні / А.Третяк // Журнал національна безпека і оборона. – 2009. – №3. – С.58-63.

196. Україна у цифрах у 2009 році: статистичний збірник / за ред. О.Г.Осауленка. – Київ: Державний комітет статистики України, 2010. – С.259.

197. Уланчук В.С. Напрями підвищення ефективності вирощування соняшнику / В.С.Уланчук, О.Г.Шайко // Економіка АПК. – №4. – 2004. – С.49-56.

198. Федорак В.І. Стан та перспективи інвестування підприємств агротехнічного сервісу / В.І.Федорак // Економіка АПК. – 2007. – №4. – С.83-87.

199. Федоров М.М. Трансформація земельних відносин до ринкових умов (доповідь) / М.М.Федоров // Економіка АПК. — 2009. — №3. — С. 4-18.

200. Федоров М.М. Нормативна грошова оцінка земель як складова механізму регуляторної політики держави / М.М.Федоров //Економіка АПК. – 2009. – №11. – С.3-10.

201. Хачатуров Т.С. Советская экономика на современном этапе / Т.С.Хачатуров. – М.: «Мысль», 1975. – 367 с.

202. Хвесик М.А. Водогосподарсько-меліоративний комплекс в системі трансформації АПК: проблеми і перспективи розвитку / М.А.Хвесик // Організаційно-економічні трансформації в аграрному виробництві / Збірник матеріалів Дванадцятих річних зборів Всеукраїнського конгр. вчен. економістів-аграрників, Київ, 25-26 лютого 2010 р. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2010. – с.97-101.

203. Хвесик М.А. Інституціональне забезпечення землекористування: теорія і практика: Монографія / М.А.Хвесик, В.А.Голян. – К.: Книжкове вид-

во НАУ, 2006. – 260 с.

204. Ходаківська О.В. Напрями біологізації землеробства у кормовиробництві / О.В.Ходаківська // Економіка АПК. – 2010. – №5. – С.13-19.

205. Хрестоматия по экономической теории / Сост. Е.Ф. Борисов. – М.: Юристь, 2000. – 536 с.

206. Чанбаев К.К. Интенсификация производства и рыночные отношения / Под ред. А.И. Добрынина. – М.: Экономика, 1990. – 287 с.

207. Червен Иван Иванович. Организация интенсивного производства и проблемы повышения его эффективности в агропромышленно комплексе: автореф. дис. на соискание ученой степени докт. экон. наук: спец.08.00.28 / И.И. Червен. – Николаев, 1992. – 44 с.

208. Червен І.І. Методичні аспекти оцінки розвитку інтенсифікації виробництва / І.І. Червен, В.С.Горбачов // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – 2005. – Випуск №4. – С.3-9.

209. Червен І.І. Оцінка економічної ефективності діяльності агропромислових формувань / І.І.Червен // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – 2005. – Випуск 1. – С. 3-9.

210. Червен І.І. Підсумки конгресу вчених економістів південного регіону України по організаційно-економічних трансформаціях в аграрному секторі економіки / І.І.Червен, І.Н.Топіха // Організаційно-економічні трансформації в аграрному виробництві / Збірник матеріалів Дванадцятих річних зборів Всеукраїнського конгр. вчен. економістів-аграрників, Київ, 25-26 лют. 2010 р. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2010. – С. 75-80.

211. Червен І.І. Трансформація земельних відносин та напрями їх удосконалення / І.І.Червен, В.В.Кузьома // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – 2010. – №1. – с.24-32.

212. Чистилін Д. до питання стратегії економічного зростання України / Д.Чистилін // Економіка України. – 2003. – №1. – С.52-59.

213. Шибанін В.С. Трансформація аграрного сектора економіки та

ефективний розвиток кооперації / В.С.Шебанін, І.І.Червен, О.В.Шебаніна, І.О.Піюрєнко // Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Т109. Вип.96. Економіка. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім.Петра Могили, 2009. – 124 с.

214. Шебаніна О.В. Ретроспектива розвитку кооперації та проблеми її функціонування в сучасних ринкових умовах / О.В.Шебаніна // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – 2005. – №4. – С.56-62.

215. Шебаніна О.В. Інвестиційне забезпечення розвитку продовольчого під комплексу АПК / О.В.Шебаніна // Економіка АПК. – 2007. – №2. – С.56-61.

216. Шебаніна О.В. Біржовий ринок: ретроспектива розвитку, основні проблеми і напрями їх розв'язання / О.В.Шебаніна // Економіка АПК. – 2007. – №3. – С.104-109.

217. Шевченко М.В. Результати застосування «No-till»-технологій в умовах лівобережного лісостепу / М.В.Шевченко // Вісник Дніпропетровського державного аграрного університету. – 2009. – №1. – С.32-35.

218. Шедей Л.О. Вирощування озимої пшениці за різних систем удобрення / Л.О.Шедей, Р.В.Акімова, В.Б.Гвоздік, Н.Г.Шевченко // Вісник Харківського національного аграрного університету ім.В.В.Докучаєва. – 2009. – №2. – С.101-105.

219. Шепотько Л.А. Интенсивность и эффективность сельскохозяйственного производства: Методологические вопросы / Л.А.Шепотько. – М.: Экономика, 1968. – 310 с.

220. Шніцер М. Порівняння економічних систем / М. Шніцер; пер. з англ. – К.: Основи, 1997. – 519 с.

221. Шупметер Й. Капитализм, социализм и демократия [Електронний ресурс] / Й. Шумпетер // Экономическая библиотека. – Режим доступа до книги: <http://www.e2000.kyiv.org/biblioteka/index.shtm>.

222. Юрченко А.Д. Про запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення / А.Д.Юрченко // Економіка АПК. –

2005. – №10. – С. 97-100.

223. Яценко О.М. Світовий ринок органічної продукції: сучасний стан і перспективи розвитку / О.М.Яценко, Ю.С.Завадська // Екологічні проблеми, технологічні та соціально-економічні аспекти ефективного використання матеріально-технічної бази АПК / Матеріали міжнар. наук.-практич. форуму, 17-18 верес. 2008 р. – Львів. нац. агроуніверситет, 2008. – С.271-278.

224. Barnes J.P., Putman A.R. Rye residues contribute weed suppression in no-tillage cropping systems // J.Chem. Ecol. – 1983. №9. – P.1045-1057.

225. Burns R.G., Davies J.A. The microbiology of soil structure // Biol. Agric. And Hort. – 1986. №3. – P.95-113.

226. Barton, David G I. What is cooperative 2. Principles. Cooperatives in Agriculture / Edited by David Cobia. – Englewood Cliff? New Jersey: Prentice Hall, 1989. – p. 1 – 34.

227. Francak J. Nastavenie pracovnych mechanizmov obilneho kombajnu na znizovanie poskodenia a strat zberanych plodin / J.Francak, M.Korenko // Вісник Дніпропетровського державного аграрного університету Науково-теоретичний та науково-практичний журнал. – 2009. – №2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Chem_Biol/Vddau/2009_2/Mechanization/024fra.pdf.

228. Francak J. Zber a vymlat sladovnickeho jasmena / J.Francak // Sladovna Michalovce. – 2004. – 6. – S.17-21.

229. Marktwirtschaft und Planwirtschaft: ein enzyklopadisches Worterbuch; deutsch-englisch-russisch – Market economy and pianned economy, on behalf the Federation Internationale d'Information et de Documentation ed.be T.Foldi...in assoc.with W.Demmler... - Munchen; London; New York; Paris; Saur.1992.

230. Munkner, Hans-H. Co-operative Principles and Co-operative Law. 4th Reprint. Institut fur Kooperation in Entwicklungsladndern. – Marburg / Lahn, 1981. – 153 p.

231. www.minagro.gov.ua

232. www.zemres.co.cc
233. www.fregat.mk.ua
234. www.dkzr.gov.ua
235. www.uaan.gov.ua
236. www.ukrstat.gov.ua
237. www.cugr.com.ua/doslidshennja/12-technology/155-tekhnologiya-vyroshchuvannya-ozymoi-pshenyci-po-no-till-v-fg-beskidy.html
238. www.agromir-notill.com/files/zerno_verstka_08_09_2.pdf